

A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

III. KÖTET, 4. SZÁM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1953

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztőbizottság tagjai

LAKÓ GYÖRGY, SZABOLCSI BENCE, TOLNAI GÁBOR

A szerkesztésért felelős

LAKÓ GYÖRGY
osztálytitkár

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., NÁDOR-U. 12.

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, V., ALKOTMÁNY-U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegennyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica,
Acta Orientalia.

A Nyelv- és Irodalomtudományi, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya közös folyóirata:

Acta Antiqua.

Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a tudományos világot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven, vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők meg. Az Acta Linguistica szerkesztősége Budapest, V. Váci-u. 12., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége Budapest, V., Alkotmány-u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 Ft, valamint 100 különnyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) belföldi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány-u. 21. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám: 04-878-111-48), külföldi megrendelések a »Kultúra« Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Sztálin-út 21. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám: 45-790-057-50-032) útján eszközölhetők.

E SZÁM TARTALMA

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének üdvözlő levele Kodály Zoltánhoz
70. születésnapja alkalmából

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály üdvözlete

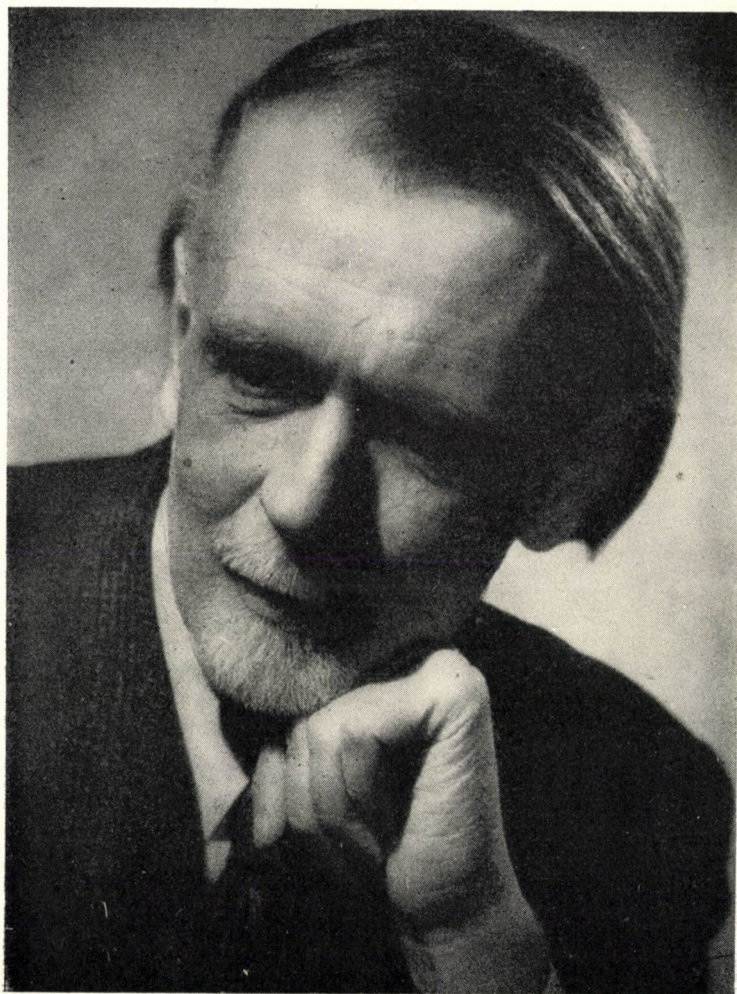
<i>Trencsényi Waldapfel Imre</i> : Nyelv- és irodalomtudományunk feladatai a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa után	321—357
<i>Tamás Lajos</i> hozzászólása	358—363
<i>Hajdu Péter</i> «	364—368
<i>Kardos Tibor</i> «	368—372
<i>Barta János</i> «	372—374
<i>Trencsényi Waldapfel Imre</i> válasza	374—375
<i>Marót Károly</i> : Praehomerikus katalógusok	377—407

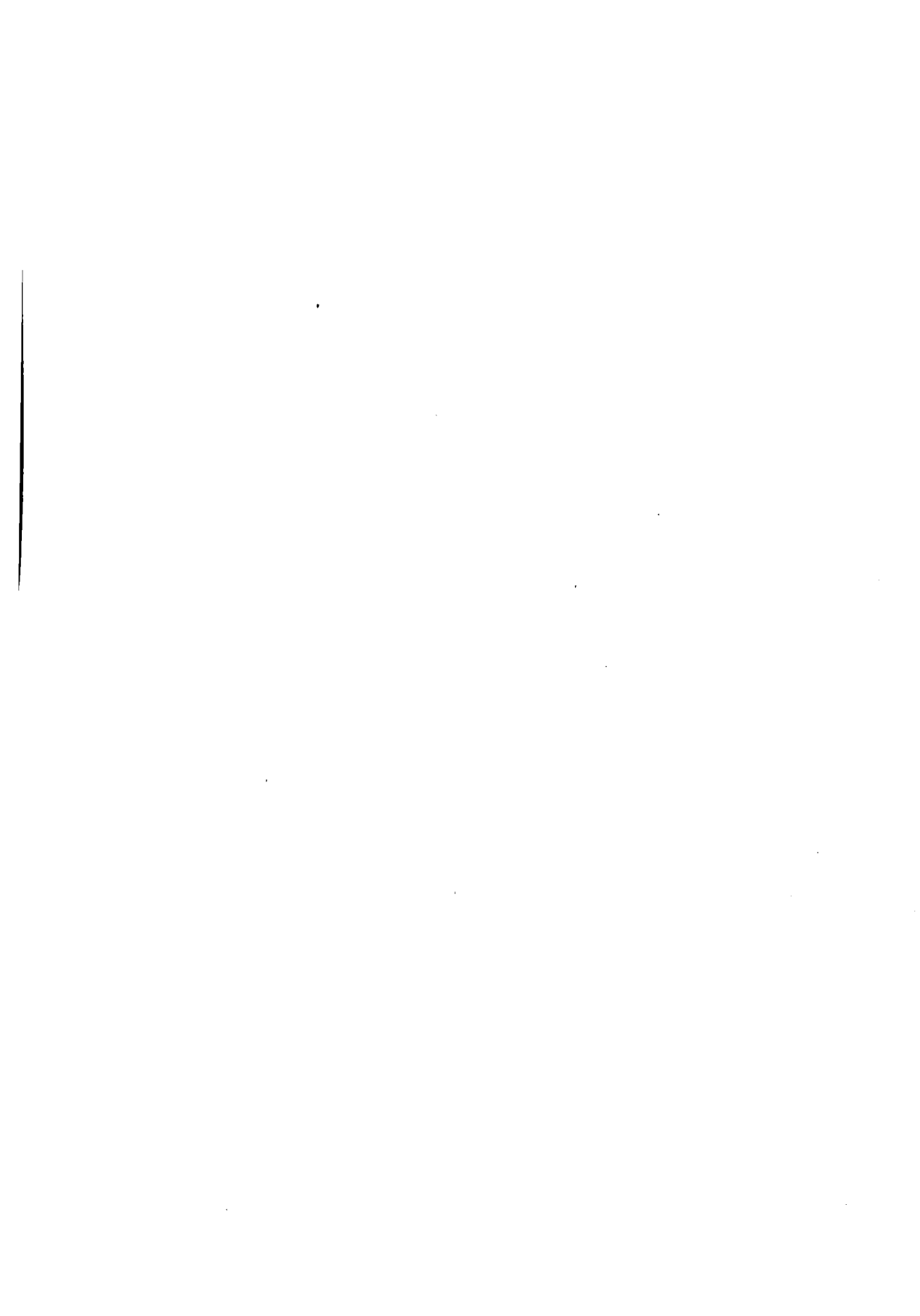
Az Osztály életéből:

A Zenetudományi Bizottság munkája az 1951—52. évben és a zenetudományban
ez időben végzett munkálatok értékelése (Szabolcsi Bence—Bartha Dénes) ...

S z e m l e:

József Attila összes művei I. II. (Komlós Aladár)	415—422
Kodály—Gyulai: Arany János népdalgyűjteménye (Bartha Dénes)	422—429
Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III. (Sz. Kispál Magdolna)	429—436
A Nyelvtudományi Bizottság vitája Bárczi Géza: »A tilhanyi apátság alapító levele, mint nyelvi emlék« című könyvről (Imre Samu)	436—439

A
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

III. KÖTET

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST 1953

I. OSZT. KÖZL.

TARTALOMJEGYZÉK

III. kötet 1—4. szám

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének üdvözlő levele Kodály Zoltánhoz 70. születésnapja alkalmából	(IV)
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály üdvözlőlevele	(IV)
<i>Beke Ödön</i> : Néhány permi névszóképző eredete	57—90
<i>Lakó György</i> hozzászólása	90—95
<i>D. Blagoj—Makogonyenko—B. Mejlah</i> : A klasszikusok példás kiadásáért	45—53
<i>Bóka László</i> : A lírikus Arany	95—127
<i>Kardos Tibor</i> : A huszita Biblia keletkezése	127—179
<i>Kodály Zoltán</i> : Arany János dallamgyűjteménye	215—221
<i>Ligeti Lajos</i> : Afganisztán mongol és török nyelvei	231—249
Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata	53—57
<i>Marót Károly</i> : Praehomerikus katalógusok	377—407
Pais Dezső elnöki zárószava Arany János halálának hetvenedik évfordulója alkal- mából tartott felolvasó ülésen	229—231
<i>Szabolcsi Bence</i> : Új kínai népdalgyűjtemények	251—265
J. V. Sztálin	213—214
<i>Tamás Lajos</i> : Albániai tanulmányutam. Az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdése	265—295
<i>Trencsényi Waldapfel Imre</i> : Az irodalmi nyelv és forma kérdései Sztálin nyelv- tudományi munkáinak megvilágításában	1—45
<i>Trencsényi Waldapfel Imre</i> : Nyelv- és irodalomtudományunk feladatai a Szovjet- unió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa után	321—357
<i>Tamás Lajos</i> hozzászólása	358—363
<i>Hajdu Péter</i> «	364—368
<i>Kardos Tibor</i> «	368—372
<i>Barta János</i> «	372—374
<i>Trencsényi Waldapfel Imre</i> válasza	374—375
<i>Voinovich Géza</i> : Arany János, mint akadémiai főtitkár	221—229
<i>Zsirai Miklós</i> : A Szovjetunióban élő finnugor és szamojéd nyelvrokonaink népnev- nek használata	249—251
A z O s z t á l y é l e t é b ől:	
A Zenetudományi Bizottság munkája az 1951—52. évben és a zenetudományban ez időben végzett munkálatok értékelése (<i>Szabolcsi Bence—Bartha Dénes</i>) ...	409—414
S z e m l e:	
A magyarországi klasszika-filológia történetéből	295—302
<i>Bartha Dénes</i> : Kodály—Gyulai: Arany János népdalgyűjteménye	422—429
<i>Beke Ödön</i> : Válasz mari szövegeim bírálatára	308—320
<i>Hajdu Péter</i> : Beke Ödön mari szövegkiadványának I. kötetéről	302—308
<i>Imre Samu</i> : A Nyelvtudományi Bizottság vitája Bárezi Géza: »A tihanyi apátság alapító levele, mint nyelvi emlék« című könyvről	436—439
<i>Sz. Kispál Magdolna</i> : Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III. kötete	429—436
<i>Komlós Aladár</i> : József Attila összes művei I—II.	415—422
<i>Szabolcsi Bence</i> : A nagy magyar népdalgyűjtemény	179—182
<i>Tompai József</i> : A magyar helyesírás szabályai	202—211
<i>Turóczi Troszler József</i> : Petőfi Sándor összes művei I—III.	182—202

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKSÉGÉNEK ÜDVÖZLŐ LEVELE
KODÁLY ZOLTÁN AKADÉMIKUSHOZ 70. SZÜLETÉSNAJJA ALKALMÁBÓL

Kedves Tagtársunk!

Szeretettel köszöntjük a Magyar Tudományos Akadémia nevében, hetvenedik születésnapján.

Köszöntjük tagtársunkban népünk hű fiát és nagy művészt, aki egész élete folyamán népünkért, kultúránk emeléséért dolgozott s halhatatlan érdemeket szerzett népzenénk ősi elemeinek feltárásában és a pusztulástól való megmentésében, valamint a magyar énekkultúra megteremtésében és felvirágoztatásában.

Igaz szívvel köszönjük azt a felbecsülhetetlen értékű tudományos munkát, amelyet népünk zenei hagyományainak felkutatásával, a népdalok összegyűjtésével és tudományos feldolgozásával végzett.

Köszönjük azt a sok művészi alkotást, a dalokat, zenekari műveket és daljátékokat, melyekkel zeneművészetünket gazdagította és nagy kortársával, Bartók Bélával együtt megteremtette a magyar zene új korszakát. Zenéjét hallva, megtanultuk jobban szeretni hazánkat, felvirágzásáért önfeláldozóbban dolgozni.

Kívánjuk, hogy még soká alkothasson jó egészségben és erőben, segítve szeretett hazánk szocialista építését.

Budapest, 1952. december 16-án.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY ÜDVÖZLETE

Igen tisztelt Tagtársunk!

A Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya igaz szeretettel és nagyra-becsüléssel köszönti Önt 70. születése napján. Osztályunk teljes tudatában van annak a rendkívüli értéknek, melyet az Ön munkássága tudományos téren is képvisel: jól ismeri félévszázados munkáját a magyar nép zenei hagyományának feltárása területén, küzdelmét a régi hivatalos tudomány közönye és értetlensége ellen, döntő szerepét a magyar zenei tudományosság újszellemű alapvetésében, valamint irodalomtörténetünk és nyelvművelésünk területén. Jól tudja, hogy Tagtársunk munkássága közvetve, alkotóművészete révén is elhatározóan hatott tudományos munkánkra és egész szellemi életünkre; a Psalmus Hungaricus, a régi magyar költők megzenésítései, számos karműve stb. új világításba helyezték régi magyar költészetünk számos kérdését és nevelően, irányítóan hatottak egész tudományunk fejlődésére.

Abban a tudatban, hogy Tagtársunk nagyszabású munkássága épp ma, a felszabadult, a szocializmust építő Magyarországon válik köztudatunk, nemzeti kultúránk szerves részévé, örömmel üdvözljük Önt ezen a nevezetes évfordulón és még sokéves eredményes munkásságot kívánunk Önnek.

Budapest, 1952. december 15.

Németh Gyula
osztályelnök

TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYUNK FELADATAI A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK XIX. KONGRESSZUSA UTÁN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953 március 23-án tartott ülésén

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusára méltán figyelt úgy az egész haladó emberiség, méltán figyelt úgy a magyar dolgozó nép ügyével összeforrott magyar tudomány is, mint világtörténeti jelentőségű s az egyetemes tudomány történetében is korszakalkotó eseményre. E korszakalkotó jelentőség megnyilvánult a pártkongresszus előzményeiben, az 1939-ben tartott XVIII. pártkongresszus óta eltelt időszaknak — mint Malenkov elvtárs mondta — »a világ arculatát megváltoztató« történelmi jellegében [20]*, s e korszakalkotó jelentőség megnyilvánult a pártkongresszus célkitűzéseiben, amelyek a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet útját jelölték ki.

A közvetlen előzmények világtörténeti perspektívájában is kiemelkedő jelentősége volt annak, hogy a pártkongresszus előestéjén jelent meg Sztálin elvtárs zseniális alkotása, »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban«, amely összefoglalva és továbbfejlesztve a marxizmus-leninizmus tudományának alapvető kérdéseit, messzemenően bevilágította a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet útját s így meghatározta a pártkongresszus tárgyalásainak és határozatainak elméleti alapjait.

Amikor Sztálin elvtárs új művének a tanulmányozásához láttunk s a marxizmus-leninizmus tudományának újabb diadalát csodáltuk, a tudományos kutatás számára nyújtott újabb felbecsülhetetlen értékű segítséget fogadtuk benne, még nem tudtuk, hogy az alkotó lángelmének az a kristálytisza ragyogása, mely minden tudomány alapvető kérdéseit helyezte új megvilágításba, nemcsak eddig legmagasabb delelő pontját jelzi a gondolkodás egész történetének, hanem egyben a legtündöklőbb fényforrás utolsó sugaraival int búcsút az emberiségnek. S mikor a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának az anyagában elmélyedtünk, s újra meg újra erőt és lelkesedést merítettünk Sztálin elvtárs felszólalásából, amelyben a testvérpártokat, a népi demokráciák képében

* A továbbiakban a zárójelbe tett számok I. V. Sztálin: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban* c. műve magyar kiadásának (Szikra, 1952), dőlt betűs szedéssel pedig *A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. Kongresszusa* c. kiadványának (Szikra 1953) a lapszámaira utalnak.

jelentkező »új rohambrigádokat«, valamint a tőke uralmának országaiban küzdő kommunista és demokratikus pártokat köszöntötte, még nem tudtuk, hogy annak a világtörténelemben páratlanul álló hatalmas jelenetnek vagyunk távoli tanúi, amelynek keretében a győzelmek vezére, a halhatatlan tanító a legyőzhetetlen harcok zászlaját adja tovább harcostársainak és tanítványainak, a szovjet nép legjobbjainak — egyben harcostársaivá és tanítványaivá avatva mindazokat, akik ennek a zászlónak, Marx és Engels, Lenin és Sztálin dicső zászlajának esküsznek hűséget, amíg csak élnek.

Sztálin elvtárs utolsó nagy alkotásának és a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. Kongresszusának szétválaszthatatlan egységét kidomborította a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1952. október 23-án hozott határozata is, amely kimondja, hogy »Sztálin elvtárs úttörő, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt alapvető művét: *„A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban”*, valamint Sztálin elvtársnak a XIX. kongresszuson elhangzott nagyjelentőségű, messzi távlatokat feltáró beszédét és a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának egész anyagát pártunk és állammunk politikai, ideológiai, gazdasági, kulturális és szervezeti tevékenységének vezérfonalává kell tenni s a mi viszonyainkra értelemszerűen, következetesen kell alkalmazni.«¹

Amikor Pártunk útmutatásai alapján a pártoktatás minden fokán, az állami oktatásban, egyetemi tanárok és tudományos dolgozók konferenciáin Sztálin elvtárs alkotásának és a pártkongresszus anyagának a feldolgozása megindult, mindnyájan magunkon éreztük Sztálin elvtárs szemét. Most, hogy ez a szem, amely a legmesszebbre látott, lehuny, még fokozottabb felelősséggel folytatjuk ezt a munkát is. Amint Rákosi elvtárs a gyász első napjaiban mindnyájunk érzésének adott hangot: »Mindnyájunk gondolatát eltölti a fájdalmas veszteség, amely szeretett vezérünk, nagy tanítónk, Sztálin elvtárs halálával ért bennünket; mindnyájunk gondolatát eltöltik az ő tanításai, az ő hagyatéka.«²

Ez a hagyatéka: Sztálin elvtárs egész halhatatlan életműve, melynek beható tanulmányozása, elméleti és gyakorlati munkánkat irányító felhasználása mindannyiunk szent kötelessége. Ha most utolsó nagy alkotásának és evvel szoros összefüggésben a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának a magyar nyelv- és irodalomtudomány szempontjából levonható tanulságaira fordítjuk elsősorban figyelmünket, ez sem történhetik meg anélkül, hogy ne hivatkozzunk lépten-nyomon a gazdag sztálini hagyatéka egyéb útmutatásaira. Az első tanulság, amely egyébként általánosabban, valamennyi tudományág közös szempontjából méri fel a sztálini mű egyik alapvető tudománytörténeti és tudományelméleti jelentőségét, valójában csak úgy érvénye-

¹ Társadalmi Szemle, 1952. 963. l.

² Rákosi Mátyás: A proletárnemzetköziség legyőzhetetlen sztálini lobogója. Szabad Nép, 1953. III. 13.

síthető, ha azt a tetőpontot, amelyet »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. végső összefoglalás képvisel, Sztálin egész tudományos életművének az összefüggésében tekintjük. S ha ez a tanulság túlmutat is szoros feladatunkon, a nyelv- és irodalomtudomány problématikáján, szólnunk kell róla, mert tudományos világnézetünk alapjait érinti, a materialista tudomány fölényét domborítja ki egy olyan általános tudományelméleti kérdésben, amely probléma volt az idealista tudomány számára is, de olyan probléma, amellyel bírkózva az idealista tudomány csak a maga csődjét tudta bebizonyítani. Ez a kérdés, amellyel szemben egyetlen szaktudomány sem jelentheti be a maga érdektelenségét, *a tudomány fejlődésének a kérdése.*

A kérdés természetesen általánosabban is feltehető és az idealista tudományban erre az általánosabb kérdésfeltevésre is sor került: van-e egyáltalán fejlődés a történelemben? De az idealista tudományra jellemző, hogy a tudomány fejlődésének a kérdését nem kapcsolta össze szükségképpen a történeti fejlődés általánosabb problémájával.

Sztálin elvtárs leplezte le közös osztálytartalmát mindazoknak az elméleteknek, amelyek a történeti fejlődést tagadták: »Ha a világ szüntelen mozgásban és fejlődésben van, ha a régi elhalása és az új növekedése a fejlődés törvénye, akkor világos, hogy nincsenek többé, megingathatatlan' társadalmi rendszerek, hogy a magántulajdon és a kizsákmányolás nem 'örök elv', hogy a földbirtokosok uralma a parasztok fölött, a kapitalistáké a munkások fölött, nem 'örök eszme'«. ³ Világos ebből, hogy az uralmi pozícióikhoz görcsösen ragaszkodó kizsákmányoló osztályoknak érdeke fűződik ahhoz, hogy a fejlődést tagadják.

De a tudományos kutatás lényegéhez tartozik, hogy egyre új meg új eredményekre vezessen; lehet-e tehát a tudományt elválasztani a haladástól? A hanyatló polgárság filozófiája ezt az elválasztást elméletileg is elvégezte. S evvel mindjárt azt is bebizonyította, hogy a filozófiai idealizmus, a politikai reakció hűséges szolgálója, a szaktudományok terén is a haladás kerékkötője, sőt egyenesen a terméketlen áltudomány körmönfont igazolására alkalmas. A maga idejében nálunk páratlan tekintélyű Pauler Ákos nem ok nélkül fújta le a port Bolzano már száz évvel korábban méltán sutba dobott filozófiai elméletéről, hogy az »élődi, rothadó és haladó kapitalizmus« feltételei között meddő helybentopogásra kényszerülő tudósoknak vígasztalásul a tudomány végtelenségének az illúzióját szerezze meg legalább, a nélkül, hogy a tudomány haladása az uralkodóosztályok nyugodt álmát a fejlődés rémképével megzavarja.

Miben állt ez az elmélet? Mindenekelőtt abban, hogy az igazság fogalmát élesen elválasztotta a valóság fogalmától. Bolzano szerint, akit Pauler a XIX. század legnagyobb logikai kutatójának mond, az igazságok »nem oly dolgok, amelyek valahol és valamikor mint valóságok fennállának«. Ilyen értelemben viszont elismerte, hogy »végtelen sok igazság áll fenn« s kesztyűt dobott a

³ A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártjának története. 1953. 135. l.

képzelt ellenfél felé, aki ezt és evvel együtt a tudomány végtelenségét tagadni merészelné. Mert tegyük fel, hogy valaki azt mondaná: csupán egyetlen igazság van, pl. az, hogy $A = B$, akkor a tudomány végtelenségének vakmerő tagadója is legalább még egy igazságot kénytelen volna elfogadni, legalább is azt, hogy ezen a tételen kívül más igazság nem létezik. Ha pedig már ezt elismerte, elismert egy harmadik, hasonlóan mély igazságot, azt t. i., hogy semmi sem igaz e két igazságon kívül, s az ilyenmű következtetések láncolata azután a végtelenségig folytatható. Azaz nyugodtan folytathatjuk ezt a játékot az idők végtelenségéig, ha tetszik, ezt el is nevezhetjük tudománynak, a nélkül, hogy egy szikrával is többet tudnánk meg általa a természet és a társadalom valóságáról, s a nélkül, hogy a természet és társadalom alakítására a legcsekélyebb segítséget is nyujtanánk az emberiség haladó erőinek. Igaz, hogy Pauler arisztokratizmusa vissza is borzadt volna a tudomány szerepének ilyen gyakorlati értelmezésétől, e helyett a Bolzano értelmezése szerint vett igazságok végtelen nagy számából kiindulva így határozta meg a tudomány jelentőségét: »A tudomány a végtelen sok tagból álló és érvényességében örök változatlanul fennálló igazságrendszer minél teljesebb megismerésére törekszik s így az emberi szellem tevékenységének szempontjából nem egyéb, mint a végtelenség és az örökkévalóság felé való törekvésnek egy formája.«⁴ Az anekdóta szerint Corvin Mátyás megszegényítette a sarlatánt, ki avval a tudományával hivatkozott, hogy tévedhetetlen biztossággal hajigálja keresztül a kulcslyukon a borsószemeket; a magyar tudomány sülyedését és elpártolását saját haladó hagyományaitól a két világháború között semmi sem jellemezheti kirívóbban, mint hogy ebben az üres logikai játékban nem a saját tehetetlenségének egy szatíra-író tollára méltó leleplezését ismerte fel, hanem a maga igazolását ünnepelte. Sőt sovinszta göggel szerette emlegetni, hogy Pauler Ákos filozófiai rendszerét a külföld tudományos közvéleménye is kedvezően fogadta. Valóban Pauler munkái németül is megjelentek, s ezáltal a nemzetközi reakciónak is nyújtottak némi segítséget a népellenes áltudomány igazolásához.

A dialektikus materializmus álláspontja szerint minden tudományos igazság az objektív valóságnak felel meg. Természetesen a dialektikus materializmus sem azonosítja minden további nélkül a tudományos igazságot az objektív valósággal, hanem viszonyukat a visszatükrözés elméletével definiálja. »A visszatükrözés körülbelül hű másolata lehet a visszatükrözöttnek, de itt azonosságról beszélni képtelenség« — tanítja Lenin.⁵ A tudomány végtelen fejlődése a visszatükrözés hűségének és pontosságának egyre fokozódó mértékét hozza magával. »A jelenkori materializmus, vagyis a marxizmus szempontjából történelmi feltételektől függenek azok a határok, ameddig ismereteink az objektív abszolút igazságot megközelítik, de feltétlen ennek az igazságnak

⁴ Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. 3. kiadás. 6. n. 90—91. és 52. l.

⁵ Lenin: Materializmus és empiriokritizmus. Szikra. 1949. 330. l.

a létezése, feltétlen az, hogy közeledünk hozzá. Történelmi feltételektől függenek a kép körvonalai, de feltétlen az, hogy ez a kép az objektíven létező modellt ábrázolja. Történelmi feltételektől függ az, hogy mikor és minő körülmények közt jutottunk el a dolgok lényegének megismerésében odáig, hogy a kőszénkátrányban felfedeztük az alizarint, vagy az atomban az elektronokat, de feltétlen az, hogy a ‚feltétlenül objektív megismerés’ minden ilyen felfedezéssel egy lépést tett előre. Szóval történelmi feltételektől függ minden ideológia, de feltétlen az, hogy minden tudományos ideológiának (eltérően, például, a vallásos ideológiától) objektív igazság, abszolút természet felel meg.⁶ A »megfellebbezhetetlenül végleges igazságokat« Engels az olyan banalitásokra korlátozza, mint pl., hogy kétszer kettő négy, a matematikában, minden embernek meg kell hahnia, az élő szervezetekkel foglalkozó tudományban, vagy hogy Napoleon 1821 május 5-én halt meg, a történelmi tudományokban. De ez a megállapítás távolról sem alkalmas arra, hogy bármiféle agnoszticizmust tápláljon, csupán a megismerés történeti jellegére utal s így éppen a tudomány végtelen fejlődési lehetőségét bizonyítja. A megismerés »viszonylagos tévedések sorozatában valósul meg« s »az emberiség végtelen élettartama útján« emelkedik egyre magasabb színvonalra.⁷ Vagy amint Sztálin hangsúlyozza: »A világon nincsenek meg nem ismerhető dolgok, hanem csak olyan dolgok vannak, amelyeket még eddig nem ismerünk, de a tudomány segítségével ezeket is fel fogjuk deríteni és meg fogjuk ismerni.«⁸

Világos, hogy itt nem csak az ismeretanyag mennyiségi bővüléséről van szó, azaz arról, hogy új ismeretek járulnak a régiekhez, a valóság új jelenségei és jelenségcsoportjai válnak hozzáférhetőkké a tudomány számára: az új ismeretek a régiket nem csak gyarapítják, hanem a régi ismereteket is új megvilágításba helyezik, magasabb színvonalra emelik, amennyiben azok érvényét korlátozzák vagy kitágítják, illetőleg más összefüggésbe állítják őket. Engels hivatkozik a Boyle-féle törvényre, amely szerint a gázok térfogata azonos hőmérséklet mellett fordított arányban áll a rájuk gyakorolt nyomással; Regnault megállapította, hogy a tétel érvényességét veszti a nyomással cseppfolyósakká átváltoztatható gázoknál — s Engels Anti-Dürringjének két kiadása között bizonyították be a fizikusok, hogy valamennyi gáz cseppfolyós állapotra redukálható. »Minden eddigi társadalom története osztályharcok története« — szögezi le a Kommunista Kiáltvány. Negyven évvel később Engels szükségesnek látja, hogy ezt a jegyzetet fűzze hozzá: »Ez, pontosabban az írásban ránk maradt történelemre vonatkozik. 1847-ben a társadalom őstörténete, az a társadalmi szervezet, mely minden írott történetet megelőzött, jóformán ismeret-

⁶ U. o. 130. l.

⁷ Engels: Anti-Dürring. Szikra. 1950. 90., 92. és 89. l.

⁸ Párttörténet. 139. l.

len volt«. ⁹ Az őskommunizmus felfedezése azonban nemcsak korlátozta az alapvető tanítás érvényét, hanem magasabb színvonalra is emelte, amennyiben lehetővé tette Marx és Engels számára az osztálytársadalom fogalmának történeti meghatározását, az első osztálytársadalmak kialakulásának a kidolgozását, a társadalmi formációk elméletének teljesebbé tételét s ezáltal magának az osztályharcok történetének valódi összefüggésében való elhelyezését.

De a tudomány fejlődése nem immanens fejlődés, azaz nem csupán és nem is elsősorban tudománytörténeti előzményeken alapul. Áll ez a természettudományokra is, amelyek kibontakozását társadalmi tényezők gátolták a középkorban és szabadították fel az újkorban: »a modern természettudomány azzal a nagyszerű korszakkal kezdődik, amikor a polgárság megtörte a hűbériiséget« — állapítja meg Engels. ¹⁰ Még fokozottabban áll ez természetszerűleg azokra a tudományokra, amelyeket Engels legáltalánosabb értelemben »történelmi tudományoknak« nevez s amelyek »az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti s egyéb észmei felépítményükkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá«. ¹¹ Azt a döntő fordulatot, amely a történetfelfogásban Marx fellépésével, az osztályharc felfedezésével beállott, Engels teljes joggal hozza kapcsolatba olyan történelmi eseményekkel, mint a lyoni munkásfelkelés 1831-ben és az angol chartisták mozgalma 1840 körül. Nem, mintha az osztályharc ekkor kezdődött volna, hanem, mert ezek a tények, amelyek »csattanósan meghazudtolták« a »polgári gazdaságtannak a tőke és a munka érdekeinek azonosságát, a szabad verseny következményeképp létrejövő általános harmóniát és általános népjólétet hirdető tanításait«, ¹² általánosítható törvényszerűséget tártak fel s így megvilágították a múltat is, mint az osztályharc történetét.

Már ennyi is igazolja Lenin mélyértelmű megállapítását: »a történelem a jelenségek egyre újabb és újabb oldalait tárja fel«. ¹³ De ez a megállapítás arra is utal, hogy a társadalomtudományok tárgya maga is folytonos mozgásban, változásban, fejlődésben van s így csak a folytonosan fejlődő tudomány lehet képes e fejlődés megragadására. A kérdésnek ezt az oldalát Sztálin fejlesztette tovább, többek között éppen Lenin tudományos életművének az elemzésében. Mint ismeretes, Sztálin úgy határozta meg a leninizmust, hogy az »az imperializmus és a proletárforradalom korszakának marxizmusa«, ami annyit jelent, hogy Lenin »továbbfejlesztette a marxizmust a kapitalizmusnak és a proletáriátus osztályharcának új feltételei között«. ¹⁴ Vagy ahogyan Sztálin az első amerikai munkásküldöttséggel folytatott beszélgetésében kifejtette: »Lenin Marx

⁹ Marx—Engels: Válogatott Művek. Szikra. I. 1949. 11. l.

¹⁰ Engels: A természet dialektikája. Szikra. 1952. 204. l.

¹¹ Anti-Dühring. 92. l.

¹² U. o. 27. l.

¹³ Lenin: Marx Károly. V. I. Lenin Művei. Szikra. 21. kötet, 1951. 43. l.

¹⁴ I. V. Sztálin Művei. 6. kötet. Szikra. 1951. 79. l.

és Engels leghűségesebb és legkövetkezetesebb tanítványa volt és marad, aki teljes egészében a marxizmus elveire támaszkodott.

Lenin azonban Marx—Engels tanításának nem csupán végrehajtója volt. Lenin egyúttal Marx és Engels tanításának folytatója is volt.

Mit jelent ez?

Ez azt jelenti, hogy Lenin továbbfejlesztette Marx és Engels tanítását a fejlődés új feltételeinek megfelelően, a kapitalizmus új szakaszának megfelelően, az imperializmusnak megfelelően. Ez azt jelenti, hogy Lenin, amikor Marx tanítását az osztályharc új viszonyai között továbbfejlesztette, ahhoz képest, amit Marx és Engels adott, ahhoz képest, amit az *imperializmuselőtti kapitalizmus időszakában bárki is adhatott*, (kiemelés tőlem, *T. W. I.*) valami újjal gazdagította a marxizmus közös kincsesházát, s emellett az az új, amivel Lenin a marxizmus kincsesházát gazdagította, teljes egészében a Marx és Engels által megadott elveken alapszik.¹⁵

»Az elmélet valamennyi ország munkásmozgalmának általánosított tapasztalata«¹⁶ — általánosítja maga Sztálin elvtárs a leninizmus elemzésével nyert tapasztalatot, másutt meg egyenesen a tudomány konstitutív jegyeként értelmezi az ilyen értelemben vett fejlődőképességet: »A marxizmus tudomány. Fennmaradhat és fejlődhet-e a marxizmus mint tudomány, ha nem gazdagodik a proletariátus osztályharcának új tapasztalataival, ha nem dolgozza fel ezeket a tapasztalatokat a *marxizmus álláspontjáról*, a marxista módszer *szemszögéből*? Világos, hogy nem.

Ezek után azt hiszem, világos, hogy a marxizmus megköveteli a régi formulák javítását és gazdagítását az új tapasztalatok figyelembevétele alapján, a marxizmus álláspontjának fenntartása mellett, a marxizmus módszerének fenntartása mellett... «¹⁷

A marxizmus-leninizmusnak mint a társadalom fejlődési törvényeiről szóló tudománynak tehát a fejlődését maga a történelem, a társadalom fejlődése biztosítja, mely szakadatlanul új tapasztalatokat bocsát a tudomány rendelkezésére és szakadatlanul új meg új kérdésekre vár választ a tudománytól. A forradalmi elméletnek és a forradalmi gyakorlatnak Sztálin elvtárs gigászi életművében megnyilvánuló egysége ennek a tételnek a legnagyobb szabású bizonyítéka. Bármely tudományos munkáját vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az a forradalmi harc egy konkrét helyzetében az összes addigi tapasztalatok elméleti általánosításával emeli magasabb színvonalra a tudományt és így nyújt vezérfonalat a cselekvéshez.¹⁸ Ezek a vonások jellemzik utolsó nagy

¹⁵ I. V. Sztálin Művei. 10. kötet. Szikra. 1952. 101—102. l.

¹⁶ I. V. Sztálin Művei. 6. kötet. Szikra. 1951. 99. l.

¹⁷ I. V. Sztálin Művei. Szikra. 9. kötet. 1952. 107. l.

¹⁸ V. ö. különösen P. N. Poszpelov: Sztálin — a marxista-leninista tudomány lángelméje, Sztálin és a szovjet tudomány. Szikra. 1950. 26—60. l.

művét, »Sztálin elvtárs kongresszusi ajándékát«¹⁹ is, amely a második világháború után kialakult helyzetben meghatározta a gazdasági törvények objektív jellegét s ezek érvényesülését a szocializmusban, felfedezte a modern kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvényét, elemezte a kapitalista világrendszer elmélyülő válságát, a háború és a béke kérdéseit s megvilágította a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet útját.

Ily módon Sztálin elvtárs életműve, nagyszerű betetőzésével, »*A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*« c. zseniális alkotással együtt, a tudomány haladásának, a marxizmus-leninizmus, a társadalom fejlődési törvényeiről szóló tudomány megállást nem tűrő, mert a társadalom fejlődésében megadott haladásának tündöklő bizonyítéka.

De meríthet-e ebből a tündöklő bizonyítékból valamiféle biztatást a maga számára olyan szaktudomány, mint amilyen akár a nyelvtudomány, akár az irodalomtudomány, amelyek a polgári tudománynak a néptől elszigetelt helyzetében megszokták már öniróniájuk kifejezésére használni — ha egyáltalán használják még — egykor nemes csengésű közös elnevezésüket, a »filológia« szót? Csakhogy itt egyáltalán nem az elnevezésen fordul meg a dolog. A kérdés úgy áll, hogy nyelv- és irodalomtudomány egyaránt csak akkor vesz részt a tudomány haladásában, ha részt vesz a társadalom fejlődésében is, azaz ha a marxizmus-leninizmus tudományán belül találja meg a maga helyét, magáévá teszi és saját tárgyához alkalmazza annak módszerét és szempontjait, s így képessé válik maga is arra, hogy minden új történeti tapasztalattal magasabb színvonalra emelkedjék. Az ilyen értelemben vett nyelv- és irodalomtudományra elvben érvényes mindaz, amit a tudomány végtelen fejlődésének lehetőségéről a marxizmus-leninizmus klasszikusai alapján megállapíthattunk s az ilyen értelemben vett — materialista — nyelv- és irodalomtudomány számára maga Sztálin elvtárs tárta fel a fejlődés magasbaívelő útját. Csakhogy Sztálin nyelvtudományi munkáinak — a nyelv- és irodalomtudomány új szempontjai gazdag tárházának — azt a tanulságát sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezekre sem pusztán a Marr-vita szolgáltatta az alkalmat, hanem az a konkrét történeti helyzet, amelyben létrejöttek : egyfelől a kapitalista környezet kozmopolita befolyásának a veszélyei, másfelől a soknyelvű Szovjetunió nemzeti-ségi politikája és az eszmék növekvő jelentősége a szocializmus feltételei között, amelyek a nyelv nemzeti, illetőleg össznépi jellegének és a fejlődésben vitt szerepének a feltárását, valamint a történelmi materializmus alap és felépítmény viszonyáról szóló tanításának magasabb színvonalra emelését tették időszerűvé.

Ezek alapján nyelv- és irodalomtudományunk soronkövetkező feladatai közül a következőket máris kijelölhetjük:

¹⁹ Rákosi Mátyás elvtárs beszámolója a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusáról. Társadalmi Szemle. 1952. 951. l.

A marxizmus-leninizmus ismeretelmélete alapján el kell mélyítenünk szak-tudományunk módszertani alapjait.

Nyelv- és irodalomtudományunk történetének már megindult feldolgozásánál fokozott figyelmet kell fordítanunk egy-egy tudományos eredmény vagy módszer kialakulásának és érvényesülésének általános történeti feltételeire.²⁰

Nyelv- és irodalomtudományunk művelőinek nemcsak tudományuk haladásával kell lépést tartaniuk, hanem szocializmust építő népükkel kell együthaladniuk. Amint Sztálin elvtárs tanítja: »A leninista nem lehet csupán kedvelt tudomány-ágának specialistája — hanem egyúttal politikusnak és közéleti embernek is kell lennie, élénken kell érdeklődni országa sorsa iránt, ismernie kell a társadalmi fejlődés törvényeit, tudnia kell alkalmazni ezeket a törvényeket és arra kell törekednie, hogy az ország politikai vezetésében aktív része legyen. Természetesen, a bolsevik szakemberek számára ez további megterhelés lesz. Ez azonban olyan megterhelés, amely bőségesen meghozza a maga gyümölcsét.«²¹

E feladatok teljesítéséhez hatalmas segítséget nyújt és további új feladatokat tűz ki nyelv- és irodalomtudományunk számára is »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban.«

Sztálin a gazdasági törvények jellegét vizsgálva a szocializmusban a szubjektív idealizmus ellenséges ideológiájának képviselői gyanánt leplezi le azokat a teoretikusokat, akik azt állítják, hogy »a gazdasági fejlődés törvényeit a szocializmusban a társadalom vezető szervei 'teremtik', 'átalakítják' « [84]. A dialektikus és történelmi materializmus klasszikus összefoglalásában Sztálin éppen a társadalom fejlődéstörvényeinek objektív jellegével bizonyította, hogy a marxizmusban »a szocializmus az emberiség jobb jövődjéről szőtt ábrándból tudománnyá válik«.²² Akkor csak a szocializmus ellenségeivel s az idealizmusnak őket szolgáló nyílt formáival szemben látszott szükségesnek hangsúlyozni, hogy »a társadalom fejlődéstörvényeivel foglalkozó tudomány adatai megbízható, objektív igazságok jelentőségével bíró adatok. Tehát, a társadalom történetéről szóló tudomány, a társadalmi élet jelenségeinek minden bonyolultsága ellenére, éppoly exakt tudománnyá válhat, mint mondjuk a biológia, olyan tudománnyá, amely a társadalom fejlődéstörvényeit fel tudja használni gyakorlati alkalmazás céljából.«²³

A politikai gazdaságtannak azok a képviselői a Szovjetunióban, akikkel szemben Sztálin elvtárs a gazdasági törvények objektív jellegét utolsó nagy alkotásában meghatározta, a Kommunista Párt és a Szovjetállam sikereit értelmezték helytelenül, de jóhiszeműségük semmivel sem csökkentí a hibás nézeteikben lappangó veszélyt ; álláspontjuk gyökerében idealista s így hatásukban is az ellenséges filozófiai nézeteket erősítik, »lényegében a tudományt tagad-

²⁰ V. ö. Fogarasi Béla: Filozófiai előadások és tanulmányok. 1952. 133. l.

²¹ Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra. 1953. 710. l.

²² Párttörténet. 142. l.

²³ U. o. 141. l.

ják, márpedig, ha a tudományt tagadják, akkor mindennemű előrelátás lehetőségét is tagadják, következésképpen a gazdasági élet vezetésének lehetőségét tagadják» [12]. A materialista tudomány ugyanolyan komoly gátjáról volt itt szó, mint amelyet más területen a marrizmus jelentett; erre mutat rá A. Szoboljev is, aki már Sztálin tanításainak fényében tart kritikái szemlét a közelmúlt politikai gazdaságtanának szubjektivista tévedései fölött, s idézi L. A. Leontjev nálunk is lefordított munkájából azt a helytelen nézetet, hogy »a nemzetgazdaság tervezése a szocialista termelési mód gazdasági törvénye«,²⁴ vagy pl. G. Kozlov cikkeit, a »Voproszi Ekonomiki« 1948-as évfolyamából, amelyek szerint »a szocialista gazdaság mozgásának és fejlődésének forrása a tervező, szocialista állam«, illetőleg az állami tervek a Szovjetunió nemzetgazdasága fejlődési törvényének a szerepét viszik.²⁵ Sepilov a »Moszkovszkij Propagangyiszt« egyik konzultáció s cikkéből idézheti: »a szocializmus gazdasági törvényeinek legfontosabb *tartalma* az állam politikája, amely a törvények *tudatos elvét* alkotja, s meghatározza tervszerű jellegüket«. ²⁶

Sztálin elvtárs mindazoknak a hibás nézeteknek, amelyek a Szovjetállam különleges történeti szerepéből kiindulva tagadásba veszik a szocializmus feltételei között a politikai gazdaságtan törvényeinek objektív jellegét, közös alapvető tévedésére mutat rá: »Mint látható, összekeverik a tudomány törvényeit, amelyek a természetben vagy a társadalomban az emberek akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatokat tükröznek, azokkal a törvényekkel, amelyeket a kormányok adnak ki, amelyek az emberek akaratából jönnek létre és amelyeknek csupán jogi érvényük van« [6]. A népgazdaság arányos, tervszerű fejlődése például objektív gazdasági törvény a szocializmusban; ez a törvény *lehetőséget* nyújt a helyes tervezésre. »Ahhoz, hogy ezt a lehetőséget valósággá változtassuk, tanulmányoznunk kell, el kell sajátítanunk ezt a gazdasági törvényt, meg kell tanulnunk teljes hozzáértéssel való alkalmazását, olyan terveket kell összeállítanunk, amelyek teljesen vissza-tükrözik ennek a törvénynek a követelményeit« [11]. Az állami tervek sikere tehát attól függ, hogy milyen pontosan tükrözik az emberek akaratától függetlenül fennálló, objektív gazdasági törvényszerűség követelményeit.

Sztálin elvtárs összefoglalja és mélyrehatóan értelmezi a marxizmus megdönthetetlen álláspontját a tudomány törvényeinek kérdésében s egyben a szocializmus győzelmének, a szocialista állam fennállásának tapasztalatait általánosítva továbbfejleszti az elméletet, de »a marxizmus szempontjának, állás-

²⁴ L. A. Leontjev: A szocializmus politikai gazdaságtana Lenin és Sztálin műveiben. Szikra. 1949. 47. l.

²⁵ A. Соболев: До конца преодолеть субъективистские ошибки в экономической науке. Правда. 12. января 1953 г. V. ö. még különösen a Вопросы Истории szerkesztőségi cikkét: Против субъективистских ошибок в изучении истории советского общества. 1952. № 12. 1—10. ll.

²⁶ Cikkek I. V. Sztálin »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művéről és az SzKP XIX. Kongresszusáról. Szikra. 1953. 73. l.

pontjának *fenntartása mellett*, a marxizmus módszerének *fenntartása mellett*. »A marxizmus a tudomány törvényeit — akár a természettudomány, akár a politikai gazdaságtan törvényeiről van szó — az ember akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatok visszatükrözésének fogja fel. Az emberek ezeket a törvényeket felfedezhetik, megismerhetik, tanulmányozhatják, cselekedeteikben számbavehetik, a társadalom érdekében felhasználhatják, de megváltoztatni vagy hatályon kívül helyezni nem képesek. Még kevésbé képesek a tudomány új törvényeit kialakítani vagy teremteni« [6]. Nincs különbség tehát természeti és gazdasági törvény között abban a tekintetben, hogy ezek objektív, az emberi akaratától függetlenül végbemenő folyamatokat tükröznek. De különbség van közöttük időtartam tekintetében, amennyiben a politikai gazdaságtan törvényei — legalábbis többségükben — nem hosszúéletűek: »meghatározott történelmi időszak folyamán hatnak, azután pedig új törvényeknek adják át helyüket« [8]. És különbség van a természettudomány és a politikai gazdaságtan törvényei között abban a tekintetben is, hogy »eltérően a természettudomány törvényeitől, ahol egy új törvény felfedezése és alkalmazása többé-kevésbé símán megy végbe, gazdasági téren egy olyan új törvény felfedezése és alkalmazása, amely a társadalom magukat túlélt erőinek érdekeit sérti, ezeknek az erőknek legerősebb ellenállásába ütközik« [10].

Mielőtt tovább mennénk, talán nem lesz felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy Sztálin elvtárs nyilván ennek az ellentétnek a leegyszerűsítésétől kíván visszatartani avval a korlátozással, hogy a természettudomány törvényeinek a felfedezése és alkalmazása is csak »többé-kevésbé símán« megy végbe. Itt elsősorban gondolni kell a természettudományoknak arra az oldalára, amellyel a felépítményhez tartoznak s amellyel magukra vonják az uralkodó osztályok s a velük szövetséges egyház és a szolgálatukban álló idealista filozófia ellenállását, mint pl. Galilei vagy Kopernikusz felfedezése a maguk korában vagy a darwinizmus és a micsurini biológia helyzete a kapitalista államokban. De az uralkodó osztályok érdekeibe ütköző gazdasági törvények elismeréséhez »olyan erőre, olyan társadalmi erőre« van szükség, »amely képes leküzdeni ezt az ellenállást« [10]. És éppen ebben mutatkozik meg — nem a gazdasági törvények objektív jellege, hanem az embereknek e gazdasági törvényekhez való viszonya tekintetében — a különbség a kapitalizmus és a szocializmus időszaka között. »Országunkban akadt ilyen erő«, — tanítja Sztálin elvtárs — »a társadalom túlnyomó többségének, a munkásosztálynak és a parasztságnak a szövetsége. Más országokban, a tőkés országokban ilyen erő még nem akadt. Ez a titka annak, hogy a Szovjethatalomnak sikerült szétzúznia a társadalom régi erőit és hogy minálunk teljesen szabadon érvényesült az a gazdasági törvény, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniök a termelőerők jellegével« [10]. Ez különben a természeti törvényekkel szemben viszonylag rövidéletű gazdasági törvények sorában viszonylag állandó jelleggel bíró törvény: »A különböző társadalmi alakulatok gazdasági

fejlődésükben nemcsak a maguk saját szerű gazdasági törvényeinek vannak alárendelve, hanem azoknak a gazdasági törvényeknek is, amelyek közösek valamennyi társadalmi alakulat számára, például olyan törvényeknek, mint a termelőerők és a termelési viszonyok egységének törvénye egy egységes társadalmi termelésben, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti viszony törvénye valamennyi társadalmi alakulat fejlődési folyamatában» [70]. Magában véve még annak a tételnek a szocializmus és a kommunizmus időszakára korlátozása sem helytálló, »hogy a társadalom nem tehetetlen a tudomány törvényeivel szemben, hogy az emberek, miután megismerték a gazdasági törvényeket, felhasználhatják azokat a társadalom érdekében« [49]. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy »a polgári forradalom korszakában, például Franciaországban, a burzsoázia felhasználta a feudalizmus ellen azt az ismert törvényt, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniök a termelési erők jellegével, megdöntötte a feudális termelési viszonyokat, új, burzsoá termelési viszonyokat teremtett, és ezeket a termelési viszonyokat összhangba hozta a feudális rend méhében kifejlődött termelőerők jellegével« [50]. A kapitalizmus gyors fejlődése annak a bizonyítéka, hogy »a polgári forradalom utáni korszakban . . . voltak olyan időszakok, amikor a burzsoá termelési viszonyok teljesen összhangban voltak a termelőerők jellegével« [51].

A gazdasági fejlődés törvényei érvényesülésének tekintetében a különbséget a kapitalizmus és a szocializmus korszaka között tehát elvileg csak a szocialista forradalmat minden más forradalomtól megkülönböztető jegyeiben kereshetjük. A polgári forradalom megteremtette ugyan a maga idején a termelőerők és termelési viszonyok összhangját, de a kizsákmányolás egyik formáját csupán a kizsákmányolás másik formájára cserélte; s így érdekei már ekkor a társadalom többségének érdekeivel ellentétben álltak. Így, miután a burzsoá termelési viszonyoknak, melyek összhangban álltak a feudalizmus méhében létrejött termelőerőkkel, a kapitalizmus méhében kialakult új termelőerők ellentmondtak, a burzsoázia haladó erőből ellenforradalmi erővé vált és ellenállt annak, hogy a termelőerők és termelési viszonyok új összhangja immár az új forradalmi osztály, a munkásosztály érdekét szolgáló szocializmusban megvalósuljon. A proletariátus osztályérdekei viszont a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel olvadnak egybe, »mert a proletariátus forradalma nem a kizsákmányolás egyik vagy másik formájának megszüntetését, hanem minden kizsákmányolás megszüntetését jelenti« [51]. A termelőerők a szocializmusban is a termelési viszonyok előtt járnak, minthogy azonban a szocialista társadalomban nincsenek már magukat túlélő osztályok, amelyeknek érdekét a termelő erők és termelési viszonyok összhangjának helyreállítása sértené, a gazdasági törvény felismerése és a társadalom érdekében való felhasználása nem ütközik olyan természetű akadályokba, mint a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalmakban. »Persze«, — hangsúlyozza Sztálin elvtárs — »a szocializmusban is lesznek elmaradó, tehetetlen erők, amelyek nem értik meg a terme-

lési viszonyokban történő változások szükségességét, ezeket az erőket azonban természetesen nem lesz nehéz leküzdeni anélkül, hogy konfliktusra kerülne sor« [52]. Így fejleszti tovább Sztálin elvtárs a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet kérdésével kapcsolatban a »Marxizmus és nyelvtudomány« egyik fontos megállapítását is, azt, hogy »a régi minőségből egy új minőségbe robbanás útján való átmenet törvénye... kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik. De egyáltalán nem kötelező arra a társadalomra, amelyben nincsenek ellenséges osztályok«. ²⁷

Minden tudományág szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír, hogy Sztálin elvtárs, amikor a gazdasági törvények objektív jellegét igazolja a szocializmusban, egyben általánosítja azt a megállapítást is, amelyet a nyelvtudománnyal kapcsolatban már nyelvtudományi munkáiban megtett: »a nyelvészet fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása«. ²⁸ Azokkal szemben, akik a gazdasági törvények objektív jellegét tagadják, illetőleg csak a szocializmust megelőző korszakokra kívánják ezt az objektív, az emberek akarától független jelleget korlátozni, hangsúlyozza, hogy ez a politikai gazdaságtannak mint tudománynak a felszámolására vezetne, »mert a tudomány nem élhet és nem fejlődhet az objektív törvényszerűségek elismerése nélkül, e törvényszerűségek tanulmányozása nélkül« [84]. Ez pedig annyit jelent, hogy Sztálin elvtárs nemcsak a politikai gazdaságtan és nem is csak a nyelvtudomány, hanem valamennyi tudományág alapvető feladatának objektív törvényszerűségek tanulmányozását jelöli ki, illetőleg valamennyi tudományág jogosultságának kritériumát látja abban, hogy tárgyában ilyen objektív törvényszerűségek megnyilvánulnak-e.

És ebből következik nyelv- és irodalomtudományunk számára a következő feladat: *a nyelv és az irodalom fejlődésében megnyilvánuló objektív törvényszerűségek vizsgálata.*

E feladattal szemben, melynek teljesítésétől, illetőleg elvi teljesíthetőségétől függ tehát, hogy az »ismeretek« valamely csoportja egyáltalán tudománynak tekinthető-e, az irodalomtudomány részben könnyebb, részben nehezebb helyzetben van, mint a nyelvtudomány. Könnyebb helyzetben, amennyiben az irodalom felépítmény-jellegéből következik az, hogy a politikai gazdaságtan törvényei közvetlenebb eligazítást nyújtanak az irodalomtudomány számára. Viszont ez nemcsak előny, hanem hátrány is, mert a politikai gazdaságtan törvényeinek pusztá alkalmazása — az irodalom sajátos jellegéből következő sajátos törvényszerűségek mellőzésével — gyakran tapasztalható vulgarizálásra vezet. Egyébiránt az irodalom felépítmény-jellegéből következik az is, hogy az irodalomtudomány objektív törvényeinek az elismerése — akárcsak a politikai gazdaságtan a természettudományokkal szemben — több akadályba

²⁷ A szovjet nyelvtudomány kérdései. Szikra. 1950. 243. l.

²⁸ U. o. 244. l.

ütközött a polgári tudományban, mint a nyelvtudomány törvényeinek az elismerése, nyilván éppen azért, mert ezeknek a törvényeknek akadálytalan, a tudatosság fokára emelten hatványozott érvényesülése sérti a társadalom haladó erőinek ellentmondó osztályok érdekét.

Avval az általános érvényű megállapítással, hogy minden tudomány csak annyiban tekinthető tudománynak, amennyiben objektív törvényszerűségeket tükröző törvényeket állapít meg, Sztálin elvtárs véglegesen felszámolta a »módszertani dualizmus« reakciós elméletét.²⁹ Foglalkoznunk kell vele mégis, egyrészt, mert az imperializmus szolgálatába szegődött nyugati tudomány különböző címkékkel ellátva ma is népszerűsíti,³⁰ másrészt, mert nálunk a két világháború között elsősorban éppen az irodalomtudomány területén érvényesült.³¹ A Horthy-korszak magyar tudományának elvi kritikája pedig a tudomány történetének azért olyan sürgető feladata, mert csökevényeinek megnyugtató kiküszöbölésére csak ilyen elvi kritika vezethet. Mint ismeretes: a természettudományoknak mint *nomothetikus* és a történeti tudományoknak mint *idiographikus* tudományoknak a megkülönböztetését Windelband vezette be 1894-ben *Geschichte und Naturwissenschaft* c. rektori beszédében.³² E szerint »a tapasztalati tudományok a valóság megismerésében vagy az általánosat kutatják a természeti törvény formájában, vagy az egyest, a maga történetileg meghatározott alakjában; így egyrészt az önmagával mindig azonosnak maradó formát tekintik, másrészt a való történés egyszeri, önmagában meghatározott tartalmát. Az egyik oldalon állnak a törvénytudományok, a másik oldalon a történés-tudományok; amazok arra tanítanak, ami mindig van, emezek arra, ami egyszer volt«. Ebben az értelemben »törvényt állapítanak meg« a természettudományok, a »sajátosat írják le« a történeti diszciplínák; a pszichológiát »ebben a módszertani értelemben« Windelband a természettudományok közé sorolja. Ennyiből is világos, hogy miféle érdekei fűződnek a politikai reakciónak ehhez a megkülönböztetéshez. Ha már nem sikerül az olyan, egyébként csak Windelband után kialakuló törekvéseknek célt érniök, amelyek a modern fizikai világnézet tendenciózus félremagyarázásával az okság törvényét a természetben is tagadva a világot előre ki nem számítható véletlennek vagy ami gyakorlati szempontból egyre megy, a »Gondviselés« szabad mezőnyének tüntetnék fel, a társadalom világában az eseményeknek és jelenségeknek minden törvényszerűséget kizáró egyszerisége azt jelentené, hogy értelmét veszti az a tudományos előrelátás, amely a történelmi materializmusnak mint

²⁹ V. ö. Fogarasi Béla: Logika. 1951. 334. l.

³⁰ Különösen világos ez a perszonalizmusnál és annak egyik fő képviselőjénél, a »Nature and Values« címen könyvet író E. S. Brightmannál, V. ö. B. E. Bihovszkij: Az amerikai perszonalizmus a tudomány és a társadalmi haladás elleni harcban. Szikra. 1949.

³¹ Jellemző példa a magyar szellemtörténeti iskola vezető folyóiratának első cikke, mely a pozitívizmus »jobbbról« való bírálatában Windelband és Rickert szempontjait alkalmazva ad programot a Horthy-reakció szolgálatában álló idealista »tudomány« számára: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. Minerva. I. 1922. I—28. II. V. ö. még Pauler i. m. 218. l.

³² W. Windelband: Präludien. 1911. 4. II. 136—160. l.

a társadalom fejlődési törvényei tudományának, mint a forradalmi gyakorlat vezérfonalának a sajátja. Sztálin elvtársnak köszönhetjük azt a felismerést, hogy végső fokon ugyanide vezet az is, ha akár a véletlen, akár a gondviselés helyébe az emberek akarátát állítjuk: ha a fejlődés objektív törvényszerűségét tükröző tervezést a mégoly magas fokon szervezett társadalom önkényes elhatározásával cserélnék fel, ez menthetetlenül a felelőtlen politikai kalandoknak adna tág teret.

A módszertani dualizmus velejében reakciós jellege már egészen nyílt formát ölt Windelband szókimondóbb tanítványánál, Rickertnél. Szerinte a történelmi materializmus nem objektív törvényszerűségeket tár fel a történelemben — ilyenek szerinte nincsenek —, hanem csupán a proletariátus érdekei által meghatározott *érték*fogalmat vetíti vissza önkényesen a múltba: osztályharcok sorozatának azért látja a történelmet, s a gazdasági tényezőknek azért tulajdonít benne mindvégig elsődleges szerepet, mert a proletariátus számára a legfontosabb a gazdasági javakért a burzsoáziával szemben folytatott harca.³³ Arról nem is szólva, hogy a marxizmust szándékosan az ökonomizmus-sal azonosítja, éppen azt a tényt igyekszik elkendőzni, hogy a kapitalizmus ellentmondásainak kieleződése után a fejlődés objektív törvényszerűsége jelölte ki a proletariátust a leghaladóbb osztály, a Kommunista Kiáltvány szavaival a »valóban forradalmi osztály« szerepére, amelynek érdekei egybeesnek a fejlődésnek objektív törvényszerűségei által meghatározott útjával s így a tudománynak e törvényszerűségeket feltáró »objektivitása« nem ellentéte többé, hanem alapja a tudomány »pártosságának«.

E módszertani dualizmus a történelmi tudományokat és a művészetet mindkettő jellegének teljes meghamisításával hozza közel egymáshoz. A természet-tudomány — fejtegeti Windelband a továbbiakban, és elvi szempontból a szellem-történész-epigonok s a belőlük táplálkozó mai reakciós irányok képviseletében is az »ex hoc uno disce omnes« elve alapján elegendő e maga nemében »klasszikus« megfogalmazásnál maradnunk — törvényeket kutat, a történelmi tudományok alakokat (»Cestalten«) állítanak elének: »Az egyikben a gondolkodás a különleges megállapításától általános viszonyok megragadásáig halad, a másik megáll a különlegesnek szeretetteljes kidomborításánál. A természetkutató számára megfigyelésének egyes adott tárgya soha nem bír mint olyan tudományos értékkel; csak annyiban érdekli, amennyiben feljogosítja őt arra, hogy típusnak, egy általános fogalom különleges esetének fogja fel és ezt fejlessze ki belőle; csak olyan jegyeket vesz számításba benne, amelyek alkalmasak arra, hogy egy törvényszerű általánosságba nyerjen betekintést általuk. A történész számára az a feladat, hogy a múlt egy jelenségét a maga egészen egyéni arculatában újra megelevenítve tegye eszmeileg jelenvalóvá. Hasonló feladatot kell elvégeznie azon, ami valóban volt, mint a művészeknek

³³ H. Rickert: Die Probleme der Geschichtsphilosophie. 1924.³ 112—113. l.

azon, ami képzeletében él. Ebben gyökerezik a történeti alkotás rokonsága az esztétikával, és a történeti diszciplinák rokonsága a szépirodalommal.«

Az analógia teljesen hamis, nem mintha tudomány és szépirodalom között nem volna semmi közös vonás megfigyelhető, hanem azért, mert itt tudomány és szépirodalom rokonítása mindkettő alapvető jegyeinek teljes félremagyarázása árán történik. Dobroljubov is azt vallotta, hogy »az igazi tudomány és az igazi költészet között nem lehet lényeges különbség«, de ez a megállapítás nála nem a tudományos megismerés hitelének a megingatására, hanem a művész felelősségének a kidomborítására szolgált, amennyiben a művészetnek az objektív valósághoz való viszonyát hangsúlyozta. Windelband és követői szerint a történeti tudományok individualizálnak, akárcsak a művészet. Csakhogy a szocialista realizmus esztétikája, amely a marxizmus-leninizmus klasszikusai mellett éppen a nagy orosz forradalmi demokratáknak köszönheti a legtöbbit, fölényesen igazolta, hogy a művészet is általánosít, éppen csak nem a törvény absztrakt formulájában fogalmazza meg a felismert törvényszerűséget, hanem a konkrét típusban állítja szemünk elé. Így értelmezte a művészet lényegét Marx és Engels, Lenin és Sztálin; tárgya tekintetében legfeljebb annyiban különbözik a társadalomtudományoktól, hogy — mint nemrégiben A. I. Burov értelmezte helyesen Marx egy megállapítását — a társadalmi életnek nemcsak egyik vagy másik oldalát kutatja, hanem a társadalmi viszonyok összességét vizsgálja a maguk egységében³⁴ s — mindjárt hozzátehetjük — ábrázolja közvetlenül érzékelhető módon a típusban. Ez magyarázza a típusalkotó nagy művészet jövőbemutató szerepét olyan korokban is, amikor a tudomány nem rendelkezett még a társadalom fejlődésének a történeti materializmus által megállapított törvényeivel, de a művészetnek ezt a szerepét megmagyarázni csak a társadalom fejlődési törvényeit feltáró materialista tudomány tudta — a típusalkotás törvényeinek tudatosításával a művészet típusalkotó módszerét és ezzel együtt előremutató szerepét is magasabb színvonalra emelve. Ha a társadalom objektív törvényszerűségeinek felismerése alapján mondhattuk, hogy a tudomány »objektivitása« és a tudomány »pártossága« egymást feltételezik, a típus fogalma a szocialista realizmus esztétikájában igazolja, hogy az igazi művészet, amely a valóságot a maga törvényszerű fejlődésében ragadja meg, nem lehet más, csak pártos művészet.

A nevezetes sztálini meghatározásból — »az író az emberi lélek mérnöke« — 1934-ben Zsdánov a szovjet írók első össz-szövetségi kongresszusán fejtette ki a szocialista realizmus alapvonásait, kiemelve, hogy »a szovjet irodalomnak tudnia kell megmutatni hőseinket, tudnia kell betekinteni jövőnkbe. *Ez nem utópia, mert a mi jövőnk, a mi holnapunk már ma készül, tervszerű, tudatos munká-*

³⁴ A. I. Burov: A művészi általánosítás ismeretelméleti jellege. Magyarul: Irodalomtudományi Értesítő. 1952. 4. sz. 1—13. l. U. ő idézi Dobroljubov fenti megállapítását. V. ö. még: Sztálin elvtárs tanításai az irodalomról. Új Hang. 1952. 11. sz. 4—11. l.

vala.³⁵ Ezt fejleszti tovább Malenkov elvtárs kongresszusi referátuma: »Nemcsak az a tipikus, ami a leggyakrabban fordul elő, hanem az is, ami a legteljesebben és legélesebben fejezi ki az adott társadalmi erő lényegét. Marxista-leninista értelemben a tipikus egyáltalán nem jelent valamiféle statisztikai átlagot. A tipikus megfelel az adott társadalmi-történeti jelenség lényegének, de nem egyszerűen az, ami a legelterjedtebb, gyakran ismétlődő, mindennapi. Az alakok tudatos felnagyítása, bizonyos tulajdonságaiknak fokozott hangsúlyozása nem zárja ki, hanem teljesebben tárja fel és húzza alá a tipikusát. A tipikus a pártosság legfőbb megnyilatkozási területe a realista művészetben. A tipikus jelleg problémája mindig politikai probléma« [87].

Itt emlékeztetnünk kell a törvénynek arra a meghatározására, amelyet Lenin »Filozófiai füzetek«-ben olvashatunk: »A törvény a világ mozgásában a lényegesnek a tükröződések.«³⁶ Természetesen: hogy mi lényeges és mi lényegtelen, mi az elhaló és mi a fejlődő, az író állásfoglalása válogatja ki a jelenségek végtelen számából, illetőleg azok végtelen számú vonásai közül. De ez az állásfoglalás nem szubjektív önkény dolga, hanem az objektív törvényszerűség felismerésének a kérdése, s mert a »valóban forradalmi osztály« érdeke egybeesik a történeti fejlődés útjával, a haladó erők szolgálatában álló művészet esztétikai értelemben is a legszabadabb művészet. »A szabadság a felismert szükségszerűség«: e tétel a művészi szabadságra is kiterjeszthető. »Abban a nagy harcban, amely az újnak és a ragyogónak társadalmi életünkben való meghonosításáért, az elavultnak és az elkorhadtnak társadalmi életünkből való kiirtásáért folyik, óriási kötelezettségek hárulnak irodalmunk és művészetünk munkásaira« — figyelmezteti Malenkov elvtárs az írókat és művészeket, s ezzel az irodalomtudomány számára is kitűzi a legfőbb feladatot: vizsgálni az írók és irodalmi alkotások szerepét a régi és az új harcában, akár a fejlődő újat ragadják meg a pozitív hős előremutató alakjában, akár »a szatíra tüzével égetnek ki az életből mindent, ami negatív, rothadt, elkorhadt, mindent, ami fékezi az előrehaladást« [86]. Annak a megállapításán kezdve, hogy az irodalom a maga tárgyának, a valóságnak objektív törvényszerűségeit tárja fel, az irodalomtudomány feladata további objektív törvényszerűségek feltárása a saját tárgyában, az irodalomban, az irodalom alkotó módszerében és az irodalom fejlődésében egyaránt. S mert Sztálin szerint »a marxizmus mindent történelmi szempontból vizsgál«,³⁷ irodalomesztétika és irodalomtörténet között éles határvonal nem húzható meg többé.

Természetesen az irodalom fejlődési törvényeinek a vizsgálatában sem fogunk visszatérni a pozitívizmushoz, amely a történeti tudományok törvényszerűségeit mechanikusan azonosította a természettudomány törvényeivel s ezáltal ugyanolyan hibát követett el, mint a módszertani dualizmus, amely

³⁵ A bolsevik párt útmutatása az irodalom feladatairól. Szikra. 1950. 39. l.

³⁶ V. I. Lenin: Aus dem philosophischen Nachlass. Dietz Verlag. 1949. 70. l.

³⁷ I. V. Sztálin Művei. Szikra. I. kötet, 1949. 238. l.

mindennemű törvényszerűséget megtagad a történeti fejlődéstől. A történeti fejlődés sajátos jellegéről s ezzel az irodalmi alkotás történeti feltételeiről éppoly kevésbé ad tudományos értékű felvilágosítást Taine — vagy nálunk Riedl — milieu-elmélete —, mint az *actio par reactio* fizikai törvényének alkalmazása — amilyenre pl. a magyar irodalomtudományban Bodnár Zsigmond tett kísérletet³⁸ vagy akár az olyan biológiai analógia, amely műfajok, stílusok, kultúrák születéséről, kibontakozásáról, elhalásáról beszél. Az ilyen elméletek nyíltan idealista továbbfejlesztései leleplezik a pozitívizmus velejében idealista jellegét, még akkor is, ha a pozitívizmus ellen élezik ki harci jelszavaikat, mint pl. a német — és tegyük hozzá: a magyar — szellemtörténeti iskola Wölfflin művészettörténeti »alapfogalmaihoz«, a »Vollendung« és »Unendlichkeit« váltakozásának elméletéhez fűződő irányai (Strich »klasszicizmus« és »romantika« fogalma stb.). Olyan »fejlődési« törvényszerűségeket konstruálva, amelyek a történeti fejlődést tagadják, végső eredményükben ugyanazt a politikai funkciót töltik be, mint azok az elméletek, amelyek a történettudományoktól mindennemű törvény megállapításának a lehetőségét tagadják meg s nem véletlenül torkollanak Spengler a kapitalizmus elhalását tükröző, de a születő újtól a burzsoázia hidegleglős halálfélelmével elzárkózó pesszimizmusába.

Lenin nyilván a pozitívizmusra s annak különböző irányokban érvényesülő hatására céloz, amikor 1913-ban megállapítja, hogy »napjainkban a fejlődés, az evolúció eszméje csaknem teljesen behatolt a társadalmi tudatba, de... nem Hegel filozófiája révén«. És hozzáteszi: »Ez az eszme azonban abban a fogalmazásban, amelyet — Hegelre támaszkodva — Marx és Engels adott, sokkal átfogóbb, tartalmilag sokkal gazdagabb, mint az evolúció közkeletű eszméje. A már megtett fokokat mintegy megismétlő, de másként, magasabb bázison ismétlő fejlődés (»a tagadás tagadása«), nem egyenes vonalban, hanem — hogy úgy mondjuk — csigavonalban haladó fejlődés; — ugrásszerű, katasztrófákkal járó, forradalmi fejlődés; — a »fokozatosság megszakadásai«; a mennyiségnek átváltozása minőséggé; — a fejlődést előrehajtó belső impulzusok, amelyeket valamely adott testre vagy valamely adott jelenség keretei között vagy az adott társadalmon belül ható különböző erők és tendenciák ellentmondása, összeütközése ad; — minden egyes jelenség *valamennyi* oldalának kölcsönös függése és legszorosabb, felbonthatatlan összefüggése (itt megjegyzendő, hogy a történelem a jelenségek egyre újabb és újabb oldalait tárja fel), ez az összefüggés, mely a mozgás egységes, törvényszerű világfolyamatát adja — ezek annak a dialektikának egyes főbb vonásai, amely tartalmában gazdagabb, mint a közkeletű fejlődéstan«.³⁹

³⁸ Hogy a nyugati polgári tudományban még ez az elmélet sem került lomtárba, mutatja pl. a francia Cazamian, kinek angol irodalomtörténete angol fordításban 1926 és 1948 között 11 kiadást ért el, az elvi bevezetésben is hangsúlyozott szemlélettel: »the transitions from one period to another show themselves as governed by a law of rhythmic change«. É. Legouis—L. Cazamian: *A History of English Literature*. 1948. XIX. l.

³⁹ V. I. Lenin Művei. Szikra. 21. kötet, 1951. 43. l.

Ebből az irodalomtudományra az következik, hogy munkáját csak akkor emelheti a korszerű tudomány színvonalára, ha minden irodalmi jelenség elemzésénél következetesen a dialektika módszerét alkalmazza. Vagyis a *marxi dialektikus módszer* alapvonásainak sztálini rendszerezését véve alapul, az irodalmat sem elszigetelt, a társadalom egyéb jelenségeitől független tárgynak fogja tekinteni, hanem egy összefüggő, egységes egész részének, »amelyben az egyes tárgyak, jelenségek szerves kapcsolatban vannak egymással, függnek egymástól és feltételezik egymást«. ⁴⁰ Így pl. ha Janus Pannonius latinnyelvűsége haladó volt a maga korában, mert lehetőséget adott arra, hogy a magyar deákság résztvegyen a kor leghaladóbb szellemi mozgalmában, a renaissance humanizmusában, e latinnyelvűség Janus Pannoniusra hivatkozó apologéti-kája reakciós volt a XVII. században, amikor a katolikus restaurációt szolgálta, és reakciós maradt a XVIII. században, amikor a latin nyelv a rendi elzárkózás fellegvárának számított, mert »minden a viszonyoktól, a helytől és az időtől függ«. ⁴¹ S ha a dialektika mindent a szakadatlan mozgás és változás, a szakadatlan megújulás és fejlődés állapotában tekint, »ahol valami mindig keletkezésben és fejlődésben, valami mindig pusztulásban és elhalóban van« és a dialektikus módszer szempontjából elsősorban az a fontos, »ami keletkezésben és fejlődésben van«, ⁴² akkor pl. Berzsenyit nem a rendi Magyarország »laudator temporis acti«-jaként fogja elsősorban értékelni, hanem mint a nemzettéválás folyamatának első nagy tudatosítóját a költészetben. Ha a dialektika a fejlődés folyamatát olyan fejlődésnek fogja fel, »amely jelentéktelen és rejtett mennyiségi változásokból nyílt változásokba, gyökeres változásokba, minőségi változásokba megy át, ahol a minőségi változások nem fokozatosan következnek be, hanem gyorsan, hirtelen, egyik állapotból a másik állapotba való ugrásszerű átmenettel, és nem véletlenül következnek be, hanem törvényszerűen, észre sem vehető és fokozatos mennyiségi változások felhalmozódásának eredményeként«, ⁴³ akkor nem tekinthetjük többé a magyar irodalomtörténet periodizációjának a kérdését sem pusztán az »ökonómikus beosztás« kérdésének. ⁴⁴ A periodizáció elsőrendű tudományos feladat: valamely fejlődési folyamat belső törvényszerűségeit kell feltárnia. Így fogta fel a kérdést Sztálin elvtárs is, amit mutat többek között Kirovval és Zsdánovval közösen írt tankönyv-bírálata. Végül, ha a dialektika abból indul ki, hogy »az ellentéteknek a harca, az új és a régi, az elhaló és a születő, a sorvadó és a fejlődő harca alkotja a fejlődési folyamat belső tartalmát«, ⁴⁵ akkor pl. élő irodalmunk

⁴⁰ Párttörténet. 130. l.

⁴¹ U. o. 135. l.

⁴² U. o. 130. l.

⁴³ U. o. 131. l.

⁴⁴ Mint pl. Pintér Jenő, aki az »anyag áttekinthetőségének« a szempontját annyira elsőrendűnek tartotta, hogy elvben hajlandó volt előnyt adni az évszázadok szerinti korszakfelosztásnak, mert — úgy mond — ez »egységet és változatlanyságot ad a keretnek«, s csupán »az eddigi irodalomtörténeti hagyományokra való tekintettel« tért el ettől. A magyar irodalomtörténet kézikönyve. 1921. I. 16. l.

⁴⁵ Párttörténet. 134. l.

vizsgálata nem hunyhat szemet a kapitalizmus elhaló csökevényei előtt sem, hogy ábrázolni tudja azt a harcot, amelyben pártos, szocialista-realista irodalmunk kibontakozik.

A *marxi materialista filozófia* elméletének következetes érvényesítése megköveteli, hogy az irodalmat mint a társadalmi tudat megnyilatkozásának elsőrendű területét »a társadalom anyagi életfeltételeivel« magyarázzuk, amelyek »a társadalmi fejlődés különböző időszakaiban különbözők«. ⁴⁶ Ez világosan következik Marx alapvető megállapításából: »Nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva: társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza«. ⁴⁷ Az irodalom, mint a felépítmény része, az alapot, a társadalom gazdasági rendjét tükrözi, annak történeti változásaiban. De Sztálin elvtárs, továbbfejlesztve a marxi tételt — »az elmélet anyagi erővé válik, mihelyt a tömegeket meghódítja« — nyomatékosan figyelmeztet a felépítmény aktivitására: »A felépítményt az alap hozza létre, ez azonban nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges, közömbös magatartást tanúsít alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében«. ⁴⁸

Az irodalom felépítmény-jellegéből következik, hogy törvényszerűségeiben a gazdasági törvények is tükröződnek. Az elembertelenedett kozmopolita amerikai irodalom végső alapjait is feltárja a modern kapitalizmus Sztálin által felfedezett gazdasági alaptörvénye: »a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül pedig háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján, amit felhasználnak a legmagasabb profit biztosítására« [40]. Az élenjáró szovjet irodalom szocialista humanizmusában a szocializmus gazdasági alaptörvénye tükröződik: »az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szüntelen növekedése és tökéletesedése útján« [41].

• De az irodalom sajátos törvényszerűségei mutatkoznak abban is, ahogyan a gazdasági törvényeket tükrözik. A realista művészet azáltal, hogy a valóságot a maga törvényszerű fejlődésében állítja elénk, már megvalósulásában mutatja fel az alakulót, mint Balzac, akiről Marx mondta Lafargue-nak, hogy »nemcsak kora társadalmának történetírója volt, hanem jóstehetségű alkotója olyan

⁴⁶ U. o. 142. l.

⁴⁷ Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra. I. 1949. 340. l.

⁴⁸ A szovjet nyelvtudomány kérdései. 224. l.

típusoknak is, akik Lajos Fülöp idejében még csak csirájukban voltak meg s csak halála után, III. Napoleon alatt fejlődtek ki teljesen.⁴⁹ Ilyen értelemben mondja Lenin is L. Tolsztojt az orosz forradalom tükrének: függetlenül utópisztikus, sőt reakciós tanításaitól, művészetének realizmusa által képes volt tudatosítani azt az újat, ami 1862. és 1904. között Oroszországban még csak alakult, holott »azok a társadalmi erők, amelyek ezt az alakulást mozgatják, valójában csak 1905-ben mutatkoztak meg először széles, egyetemes mértékben, a legkülönbözőbb területeken tömeges, nyílt cselekvésben.«⁵⁰

Teljesen helytelen tehát az az álláspont — a Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak megjelenését követő szovjet irodalomtudományi vitában felmerült, de nyomban tévesnek is minősült az ilyen nézet —, hogy csupán az uralkodó osztály érdekét szolgáló irodalom sorolható egy meghatározott alap felépítményéhez, míg az előremutató, az új alap megvalósulásáért küzdő irodalom nem. Marx és Engels már a múlt század negyvenes éveiben világosan látta, hogy »forradalmi gondolatok létezése egy bizonyos korszakban már feltételezi egy forradalmi osztály létezését«⁵¹ s határozottan rámutattak arra is, hogy a fennálló alapnak ellentmondó ideológiák már az alapnak az elkövetkező forradalom irányát meghatározó ellentmondásait tükrözik: »még ha ez az elmélet, teológia, filozófia, erkölcsstan stb. ellentmondásba kerül is a fennálló viszonyokkal, ez csak azért lehetséges, mert a fennálló társadalmi viszonyok ellentmondásba kerültek a fennálló termelőerőkkel«. S itt igen tanulságos — a magyar irodalom története szempontjából is jelentős — utalás következik a nemzetközi kapcsolatoknak az ellentmondást tudatosító szerepére: »... ami egyébként a viszonyok egy meghatározott nemzeti körén belül azáltal is megtörténhetik, hogy az ellentmondás nem ebben a nemzeti körben, hanem az illető nemzeti tudat és a többi nemzetek gyakorlata között, tehát valamely nemzet nemzeti és általános tudata között lép fel.«⁵² Ilyen értelemben mérték Apáczai Csere János és Tótfalusi Kis Miklós a fejlett németalföldi polgárosodáshoz a XVII. századi Erdély társadalmi viszonyait, ilyen értelemben irányítja 1789-ben Bacsányi János a forradalmi Párizs felé a vigyázó szemeket, s még Petőfi forradalmi demokratizmusának a tudatosításához is hozzájárul a francia forradalom történetének tanulmányozása, vagy Béranger, Shelley és Heine költészete. Az összehasonlító irodalomtörténet polgári gyakorlata az irodalmi jelenségeket idealisztikusan elszigeteli a társadalmi valóságtól és kozmopolita módon elszakítja a nemzeti élet egészétől; ezért méltán részesül visszautasításban. De ha az összehasonlítás Marx és Engels idézett gondolatából indul ki, jó szempontokat adhat a magyar irodalomtörténet marxista-leninista feldolgozása számára s egyben megrajzolhatja irodalomtörténeti vetületét Rákosi

⁴⁹ Marx—Engels: Művészetéről, irodalomról. Szikra. 1950. 206—207. l.

⁵⁰ Lenin: Az irodalomról. Szikra. 1949. 91. l.

⁵¹ Marx—Engels: A német ideológia. Szikra. 1952. 30. l.

⁵² U. o. 14—15. l.

elvtárs megállapításának: »Hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.«⁵³

Az irodalom nemzetközi kapcsolatainak vizsgálatában irodalomtudományunknak az SzKP XIX. kongresszusa után fokozott gonddal kell figyelnie arra a minőségileg újra, amelyet a Szovjetunió léte a nemzetközi kapcsolatok terén általában jelent. Ebben az összefüggésben mutatkozik törvényszerűnek a szovjet irodalom élenjáró szerepe, mint az »Októberi forradalom nemzetközi jellegének« tükröződése az irodalom viszonyai között. Teljes joggal hangsúlyozta az SzKP XIX. kongresszusán Fagyjev, a kiváló író, hogy »a szépirodalom fejlődésének sikerei a népi demokratikus országokban és a nagy népi Kínában« a szovjet irodalom világtörténelmi jelentőségét bizonyítják, sőt, a szovjet irodalom »a tőkés országok haladó íróinak is például, sőt gyakran mintául szolgál Nyugat-Európában és az amerikai kontinensen« (243).

A magyar kultúra — és ezen belül a magyar irodalom — szempontjából a szovjet kultúra — és ezen belül a szovjet irodalom — jelentőségét Révai József az MDP II. kongresszusán így határozta meg: »Mi a szocializmust építjük, az új magyar kultúra szocialista kultúra lesz, meríteni tehát elsősorban és döntően annak az országnak kultúrájából merithetünk, amelyben a szocializmus már győzelmesen felépült, és amely a kommunizmusba való átménethet tart.«⁵⁴ A szovjet irodalom előremutató szerepét a tudatosság minden eddiginél magasabb fokára emelték a Párt útmutatásai, és a szocialista realizmus esztétikája, alkotó módszerét a marxizmus-leninizmus társadalomtudományának elsajátítása minden eddiginél alkalmasabbá tette arra, hogy a valóságot a fejlődés objektív törvényszerűségeinek felismerése alapján ábrázolja. Ez a tudatosság és ez az alkotó módszer az, amely felé fiatal szocialista irodalmunk a szovjet példa nyomán fejlődik. De a szovjet irodalom nemcsak a szocialista alkotó módszer magasiskolája íróink számára, hanem a megvalósult szocializmus valóságának és a kommunista jövő törvényszerű fejlődésének is hű tükröződése nemcsak íróink, hanem új olvasóközönségünk számára is. Horváth Márton mutatott rá: »A szocialista társadalmat építő magyar dolgozók a kifejlett szovjet társadalomra úgy tekintenek, mint saját útjuk céljára: a megvalósult szocializmusra. . . . A szovjet regény hatalmas előretörésének titka nem utolsó sorban az, hogy népünk saját jelenét és jövőjét találja meg benne.«⁵⁵ A magyar irodalomra nézve ebből az is következik, hogy a Szovjetunió léte, a szovjet valóság megismerése a megvalósuló megvalósultnak mutató típusalkotó képzetnek is irányt szab, de teljes értékű — nemzeti és nemzetközi tekintetben egyaránt jelentős — művészi alkotás természetesen csak úgy jöhet létre, ha ez a hazai valóság törvényszerűségeinek mély ismeretével, sajátos konfliktusainak bátor ábrázolásával párosul, s ha — mint ugyancsak Fagyjev

⁵³ Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. Szikra. 1951. 532. l.

⁵⁴ Révai József: Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra. 1952. 32—33. l.

⁵⁵ Horváth Márton: Lobogóink: Petőfi. Szikra. 1950. 221. l.

kongresszusi felszólalása hangsúlyozta — legjobb nemzeti hagyományainkra támaszkodik.

Sokoldalú elméleti tanulságot ígér a haladó nyugati irodalmak tanulmányozása. Ezek az irodalmak olyan területen, ahol a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye a legkíméletlenebbül érvényesül, valójában a szocializmus gazdasági alaptörvényének a megvalósulásáért küzdenek. Alkotásaik anyagában a modern kapitalizmus gazdasági alaptörvénye tükröződik, de a művészi hozzáállásban tárgyukhoz, a tipikusnak felismert jelenségek kiválogatásában, a feldolgozás szempontjaiban már a szocializmusnak a Szovjetunióban megvalósult és a népi demokráciákban megvalósuló példája s a burzsoáesztétika csökevényeitől egyre jobban szabaduló alkotó módszerükben az élenjáró szovjet irodalom példaadása érvényesül.

Engels egyik, Konrad Schmidthez intézett levelében a történeti materializmus korán jelentkező vulgarizálása ellen tiltakozva határozottan utalt alap és felépítmény bonyolult kölcsönhatásaira, a felépítmény különböző tényezőinek — köztük az irodalomnak is — fejlődésükben megmutatkozó *viszonylagos* önállóságára az alappal szemben, s példaképpen a filozófiával kapcsolatban — de az egész összefüggésből kitetszően az általánosítás igényével, tehát az irodalomra is alkalmazható módon — rendkívül figyelemreméltó utalást tesz a hagyományra, az elődöktől hátrahagyott anyagra: »a gazdaság itt semmit sem teremt újonnan, de megszabja a készen lelt gondolati anyag átformálásának és továbbfejlesztésének módját«. ⁵⁶ Haladó hagyományaink megbecsülésére és alkotó felhasználására tanít a szovjet irodalom és a szovjet irodalomtudomány példája — kívánatos többek között, hogy nálunk is követőkre találjanak azok a máris megindult beható kutatások, amelyekkel pl. Gogol és Szaltikov-Scsedrin szatirikus művészetének feltárása útján siet a szovjet irodalomtudomány az élő irodalom segítségére a Malenkov elvtárs által felállított követelmény, a szocialista szatíra kifejlesztésében.

Az irodalmi hagyomány kérdése különösen harci kérdés a nyugati irodalmak viszonyai között, ahol jellemzően a haladó, a nép ügyéhez hű irodalom az, amely a nemzeti hagyományokért is harcban áll az imperializmus érdekét szolgáló kozmopolita irányokkal; gondoljunk csak haladó francia írók kiállítására a reakciós burzsoáziával szemben Victor Hugo tradíciójáért. ⁵⁷ A nyugati irodalmak tanulmányozásának ezt a szempontját is Sztálin elvtárs szavai világítják meg: »A burzsoáziát azelőtt a nemzet vezetőjének tekintették, a burzsoázia védelmezte a nemzet jogait és függetlenségét, amelyeket „mindenek fölé” helyezett. A „nemzeti elvnek” most már nyoma sem maradt. A burzsoázia most dollárokért áruba bocsátja a nemzet jogait és függetlenségét. A nemzeti függet-

⁵⁶ Marx—Engels: Válogatott levelek. Szikra. 1950. 501. l.

⁵⁷ Е. М. Евнина: Гюго в современной Франции. Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. 1952. 103—120. l. Magyarul: Irodalomtudományi Értesítő. II. évf. 5. sz. 36—56. l.

lenség és a nemzeti szuverénitás zászlaját eldobták. Kétségtelen, hogy ezt a zászlót önöknek, a kommunista és demokratikus pártok képviselőinek kell felemelniük és előrevinniük, ha hazájuk hú fiaai akarnak lenni, ha a nemzet vezető erejévé akarnak válni. Nincs senki más, aki ezt a zászlót felemelje» [1068].

Az irodalom fejlődési törvényei között meg kell különböztetnünk tehát olyanokat, amelyekben a politikai gazdaságtan törvényei közvetlenebbül tükröződnek, és olyanokat, amelyekben az irodalomnak mint a felépítmény sajátos elemének a sajátosságai tükröződnek. Továbbá: hangsúlyoznunk kell e törvényeknek is a természeti törvényekkel szemben viszonylagosan rövid életét, de ezek között, akárcsak a politikai gazdaságtanban, meg kell különböztetnünk állandóbb jellegű és csak egy korszakban, illetőleg csak egy-egy konkrét irodalom fejlődésében érvényesülő, mert konkrét történeti feltételekhez kötött törvényeket. Az osztálytársadalmakban minden irodalomban érvényesülni fog — az irodalom sajátos feltételei között — a történelemnek Marx által felfedezett »nagy mozgási törvénye«, amelynek Engels szerint »a történelemben ugyanaz a jelentősége, mint az energia megmaradása törvényének a természettudomány terén«. Ez az a törvény, »amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai vagy más ideológiai téren játszódik le, a valóságban csak a társadalmi osztályok harcának többé-kevésbé világos kifejezése«. ⁵⁸ A termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának a törvényszerűségéhez hasonló törvénynek fog bizonyulni a *tartalom és a forma egységének a törvénye* valamely irodalom klasszikus korszakaiban, illetőleg a tartalom és forma egysége helyreállításának a tendenciája az irodalmi fejlődés egész folyamatában. Hangsúlyozni kell itt, hogy a tartalom és forma egysége el is maradhat az általános fejlődéstől (pl. új irodalmunk kibontakozása a népi demokrácia feltételei között), de meg is előzheti azt, s mintegy előlegezi a művészetben realizálva azt az összhangot, amelynek helyreállítására a forradalmi osztályt mozgósítja: Petőfi példája, aki uralkodóvá teszi a népet az irodalomban, »hogy a politikában is uralkodjék«, mert felismeri, hogy »ez a század föladata«. ⁵⁹ Engels, alap és felépítmény bonyolult kölcsönhatásáról szólva, kiemeli, hogy »a poláris ellentétek a való világban csak válságok idején léteznek«, ⁶⁰ azaz akkor válik az alap — tehát a megvalósult vagy megvalósításra váró gazdasági-társadalmi rend — elsődleges szerepe a felépítménnyel szemben nyilvánvalóvá. Az irodalom periodizációjának ezeket a válságokat élesen meg kell mutatnia, de meg kell mutatnia mint tetőpontokat tartalom és forma összhangjának megvalósulásait is. Természetesen az irodalom fejlődésének metafizikus ritmikáját, amilyennel az imént már találkoztunk, ezáltal véglegesen kiiktatjuk módszerünkéből, a sztálini elv alapján: »A fejlődés folyamatát nem körforgásként, nem a megtett út egyszerű megismétlődéseként, hanem

⁵⁸ Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra. I. kötet, 1949. 224. l.

⁵⁹ Petőfi levele Arany Jánoshoz 1847. febr. 4-én.

⁶⁰ Marx—Engels: Válogatott levelek. 501. l.

előrehaladó mozgásként, felfelé ivelő mozgásként a régi minőségi állapotból új minőségi állapotba való átmenetként, az egyszerűtől a bonyolult felé, az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődésként kell felfogni.⁶¹

Ezek alapján az eddigieknél nagyobb siker reményében láthatunk újra hozzá — és *mielőbb hozzá kell látnunk* — a magyar irodalom periodizációjának a megvitatásához: az 1949-ben rendezett vita távolról sem zárult megnyugtató eredménnyel.⁶² A magyar irodalom korszakbeosztásának is a fejlődést, az alacsonyabbtól a magasabb felé való haladást kell bemutatnia, s tükröznie kell a magyar társadalom fejlődését — hiszen ez tükröződik az irodalomban —, de nemcsak ezt, hanem az irodalom szerepét is a fejlődésben, valamint viszonylag önálló fejlődésének belső törvényszerűségeit (ilyen a líra uralkodó szerepe, amelynek Ady Endrével kapcsolatban Révai József adta magyarázatát,⁶³ ilyen a latinnyelvűség rendkívüli szívóssága, melynek reakciós jellegét felismerve sem zárkozhatunk el olyan mozzanatok feltárásától és értelmezésétől, hogy egészen a XVIII. századig nem egy haladó áramlat előbb kap hangot benne, mint a magyarnyelvű irodalomban, és még sok más). Ami a fejlődésrajz módszerét illeti: azt hiszem, az aszcendencia és a deszcendencia ellentéte a nyelvtudományban is hamis dilemma, az irodalomtudományban mindenesetre az volna. A fejlődésnek a kezdetlegestől a fejlettebbig, a régitől az újig haladó ábrázolása áttekinthetőbb, tehát követnivaló. De a fejlődés törvényszerűségeit feltáró módszer csak aszcendens lehet, azaz a fejlettebb formából kell kiindulnia, mert minden fejlődésrajzra érvényes a marxi tétel, amelyet Lukács György idézett már hasonló összefüggésben: »Az ember anatómiája a majom anatómiájának kulcsa.«⁶⁴

A nyelvtudomány felbecsülhetetlen előnye az irodalomtudománnyal szemben az, hogy a nyelv fejlődési törvényeinek feltárása Sztálin elvtárs figyelemztetésére a szovjet nyelvtudományban már két esztendeje az érdeklődés homlokterébe került. Szorgos részletkutatások, széleskörű elvi viták folynak körötte, s ami a legjelentősebb: a nyelv fejlődésének legáltalánosabb, valamennyi nyelvre érvényes törvényeit a marxista nyelvtudomány sztálini alapvetése több vonatkozásban már megállapította. De nemcsak az általános nyelvészet tár fel törvényszerűségeket, az egyes nyelvek sajátos fejlődési törvényeinek a megállapítása külön-külön valamennyi nyelv tudományának elsőrendű feladata. További módszertani segítséget jelent itt is Sztálin különbségtétele a viszonylag állandó és kevésbé hosszúéletű törvényszerűségek között, amely mindenekelőtt világossá teszi a törvény fogalmának fenntartását, a nélkül

⁶¹ Párttörténet. 131. l.

⁶² L. Barta János és Szauder József: A magyar irodalom korszakai. Irodalomtörténet. 1949. 98—104. l.

⁶³ Révai József: Ady. 1949. 100—104. l.

⁶⁴ Lukács György: Elnöki székfoglaló beszéd (a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulásakor). Irodalomtörténet. 1949. 6. l.

hogy a nyelvtörvényt pozitívista módon a természeti törvénnyel azonosítanánk. Viszont e törvényszerűségek nagy részének gazdasági törvényektől való függetlenségét is hangsúlyoznunk kell, amint már Engels kijelentette pl., hogy a felnémet hangeltolódás eredetét »aligha lehetséges gazdaságilag megmagyarázni a nélkül, hogy nevetségessé ne váljúnk.«⁶⁵

A nyelv fejlődési törvényei között is lesznek viszonylag hosszabb és viszonylag rövidebb ideig érvényesülők. De félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy a jelentéstani törvények nem fognak kivétel nélkül az első, a hangtörvények nem fognak kivétel nélkül a második kategóriába kerülni. Mert igaz ugyan, hogy magánhangzó-rendszerünk nyíltabbá válása pl. az ómagyar korra jellemző, s a XV.—XVI. század óta — ha az előző törvény hatókörénél jóval szűkebb területen is — ennek az ellenkezője, a magánhangzók zártabbá válása figyelhető meg⁶⁶; viszont pl. a hanghelyettesítés törvénye nagyjában állandó jellegű és nem is csak a magyar nyelv jövevényszavainak hangalakját befolyásoló törvény. Ami viszont a jelentéstant illeti, Saussure vetette fel azt a kérdést, hogy van-e a szinkronikus és diakronikus nyelv szemlélet mellett jogosultsága a pankronikus nyelv szemléletnek, azaz vannak-e nyelvtörvények, amelyek mindig és mindenütt érvényesülő kapcsolatokot állapítanak meg.⁶⁷ Saussure maga nemmel válaszolt erre a kérdésre, s Gombocz Zoltánnak igaza lett volna, ha csak arra utalt volna, hogy a nyelvnek is vannak valamennyi nyelv egész fejlődésében érvényesülő, tehát viszonylag állandó jellegű törvényszerűségei. Megoldása mégsem megnyugtató, mert a pankronikus nyelvtörvények érvényét egyfelől a jelentéstanra korlátozta, másfelől a jelentéstanban csakis ilyen állandó jellegű törvényeket ismert el, avval az indokolással, hogy az emberi lélek nagyjában mindenütt egyforma s a jelentésváltozásokban a képzettársulásnak az ember lelki életén uralkodó általános törvényei nyilvánulnak meg.⁶⁸ Jellemző, hogy jelentéstani rendszerében több olyan jelenséget mellőz, amelyet feltétlenül ismert, sőt amelyek részben az ő kutatási alapján kerültek bele a nyelvtudományi köztudatba; igaz, hogy ezek a jelenségek megbontották volna rendszerének architektonikus szépségét. Ilyenek a személynévadás bizonyos — pl. a totemizmussal összefüggő — formái, ilyen az a magyar nyelvben a XIII. századig megfigyelhető jelenség, hogy a személynév minden képző nélkül szolgálhat település nevéül,⁶⁹ ezek mind végső elemzésben társadalmi okokkal magyarázandó, tehát természetesen csak adott történeti feltételek között érvényesülő változások. De még ha

⁶⁵ Marx—Engels : Válogatott levelek. 493. l.

⁶⁶ V. ö. Gombocz Zoltán : Hangtörténet. Közzétette Pa's Dezső. 1950.² 23. l.

⁶⁷ F. de Saussure : Cours de Linguistique Générale. 1922². 134—135. l.

⁶⁸ Gombocz Zoltán : A magyar történeti nyelvtan vázlata : IV. Jelentéstán. 1926. 6. l.

⁶⁹ E névadási forma időbeli határaitra nézve l. Kertész Manó: A magyar helynévadás történetéből. Magyar Nyelvőr, 1939. 33—39. és 67—77. ll.; nomád eredetéről Moór Elemér : Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 217. l.; előfordulásáról a törökben Kniezsa István : Keletmagyarország helynevei. Magyarok és románok. I. k. 1943. 126. l.

a tulajdonnevek kérdését elvileg kizárnók is a jelentéstan köréből,⁷⁰ ott van az eufémizmus, sőt bizonyos esetekben a fokozatos eufémizáció jelensége, amely pusztán a képzettársítás lélektani törvényeivel nehezen volna magyarázható; elég legyen a sok példa közül a »medve« jelentésű szavak gazdag szinonimikájára gondolni az obi-ugor nyelvekben és egyebütt is.⁷¹ Ugy látszik, hogy éppen a jelentéstan a nyelvtudománynak az a területe, ahol — anélkül, hogy a nyelvet a felépítménnyel összezavarnánk — a társadalom fejlődésének meghatározott szakaszaihoz kötött tényezőkkel lépten-nyomon számolnunk kell.

De kiterjeszhető-e a nyelv- és irodalomtudomány törvényeire Sztálinnak az a megállapítása, hogy »az emberek felfedezhetik, megismerhetik, elsajátíthatják a törvényeket, megtanulhatják teljes hozzáértéssel alkalmazni és a társadalom érdekében felhasználni őket? A szovjet tudomány gyakorlata erre nézve is nyújt már eligazítást. Hadd emlékeztessünk mindenekelőtt arra, hogy a »Pravda« emlékezetes nyelvtudományi vitája, amely Sztálin elvtárs korszakalkotó állásfoglalására alkalmat adott, egyenesen a szovjet állam egyik nagy gyakorlati feladatából indult ki; mint ismeretes, Csikobava professzornak a vitát megnyitó cikke evvel a mondattal kezdődött: »A szovjet nyelvtudománynak az a hivatása, hogy sokatígérő elméleti bázisa legyen annak a grandiózus nyelvfejlesztésnek, amely a soknemzetiségű Szovjetunióban folyamatban van.«⁷² Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái megjelenése második évfordulója alkalmából Vinogradov és Szerebrennyikov közösen írtak cikket a Szovjetunióban élő népek nyelvi fejlődésének kérdéseiről.⁷³ Ez a cikk két szempontból jelentős, egyrészt elméletileg, amennyiben rámutat arra, hogy a Szovjetunió különböző nyelveket beszélő népeinek közös történelmi feltételei — a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet — a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek fejlődésében több közös törvényszerűséget alakítottak ki; másrészt gyakorlatilag, amennyiben felveti a kérdést, hogy az egyes nemzeti nyelvek — közöttük olyanok is, amelyeknek a szovjet korszak előtt alig vagy egyáltalán nem volt írásbeliségük — milyen eszközökkel, milyen elvek alapján sajátíthatják el a szocialista terminológiát, tehát a nemzeti forma megtartása mellett hogyan válhatnak alkalmassá a szocialista tartalom kifejezésére. Nem vitás, hogy itt a nyelv fejlődésében bizonyos mérvű tudatos beavatkozás is érvényesül, de ez csak akkor járhat sikerrel, ha tekintettel van azokra az akaratunkon kívülálló objektív törvényszerűségekre, amelyek éppen egy-egy nyelv fejlődésére sajátosan jellemzőek, s a melyeket csak az illető nyelv alapos tanul-

⁷⁰ Pais Dezső például — igen helyesen — nem zárja ki, s személynéveink jelentéstanából több értékes történelmi következtetésre is jut: Régi személynéveink jelentéstana. Magyar Nyelv. 1921. 158—163. és 1922. 26—34., 93—100. ll.

⁷¹ E kérdésről legutóbb összefoglalóan Kálmán Béla: Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény, III. k. 1952. 142. és köv. ll.

⁷² A szovjet nyelvtudomány kérdései. 7. l.

⁷³ В. Виноградов—Б. Серебренников: Вопросы развития языков народов Советского Союза. Правда. 20 июня 1952 г.

mányozása tárhat fel — hogy ez az alapos tanulmányozás történeti szempontú tanulmányozás, talán már nem is kell külön kiemelni. Úgy gondolom, hogy ezeknek a tapasztalatoknak a világánál a nyelvművelés kérdésében is elvszerűbben érvényesülhet majd a fejlődés törvényeit feltáró nyelvtudományak olyatén szerepe, amilyenre Akadémiánk tavalyi nyelvművelési ankétján Lőrincze Lajos vitaindító előadása és különösen Bárczi Géza hozzászólása futólagosan utalt már.⁷⁴

Az irodalom törvényszerűségeinek a feltárása hasonló értelemben segíti az élő irodalom fejlődését és felépítmény-jellegéből következő aktivitásának nagyobb fokú érvényesülését; nyilvánvalóvá teszi ezt az is, hogy az ideológia területén búvóhelyet kereső reakció az irodalom felépítmény-jellegéből következő törvényszerűségek ellen hol nyíltabban, hol leplezettebben tiltakozik. De a szocialista tartalom — nemzeti forma sztálini elvét tekintve hasonlóan nyernek gyakorlati-politikai fontosságot a hagyomány érvényesülésének részletekben még csak a további kutatások során megvilágítandó törvényszerűségei is.

Ám természeti törvények és történeti törvények gyakorlati jelentőségét sem szabad mechanikusan azonosítani. A történeti törvények nagy csoportja — szemben a természeti törvények technikai felhasználásával — nem annyira *alkalmazásában*, mint inkább *tudatosításában* jut jelentőséghez s ez is a történeti tudományok felépítmény-jellegét domborítja ki. És világossá teszi minél szélesebb körű népszerűsítésük fontosságát a kommunizmus harmadik alapfeltételének biztosítása, illetőleg nálunk a szocializmus építését szolgáló kultúrforradalom körülményei között. Mint Mód Aladár nemrégiben megállapította: »Nagyobb részben még előttünk álló feladat, hogy az új életért és kultúráért való küzdelemben népünk az eddiginél magasabb színvonalon tegye magáévá a nyelv szóban és írásban való helyes és tudatos használatát«. S ha ez megköveteli nyelvészeinktől, hogy »a súlyt elsősorban nyelvünk törvényeinek, nyelvtanának, a nyelv és gondolkodás kapcsolatának tudatosítására helyezzük«,⁷⁵ irodalomtörténészeinkre is nagy feladat vár, hogy népünkben az irodalom törvényszerűségeinek felismerését, tartalom és forma egységét, az esztétikai szép és pártos igazság összefüggését tudatosítsa.

Hogy nyelv- és irodalomtudományunkra egyaránt a pozitív feladatok teljesítése az ellenséggel szemben folytatott harcot közvetlenül is szolgálja, elég legyen egy-egy példára utalni. Az irodalom fejlődési törvényei leplezik le minden állítólagosan apolitikus irodalomnak, a művészet »időtlen« értékeivel hivatkozó »l'art pour l'art«-nak a nép ügyével szemben ellenséges magatartását, az ellenség céljait szolgáló jellegét. A nyelv fejlődési törvényeinek feltárása leplezi

⁷⁴ A. M. T. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. II. k. 1952. 418. és 425. l.

⁷⁵ Mód Aladár: Az anyanyelvi oktatás és a magyar nyelvtudomány néhány kérdéséről. Társadalmi Szemle. 1953. 51—71. ll.

le a nyelvi jel és a fogalom pusztá önkényen alapuló kapcsolatát feltételező szemantikát mint az amerikai imperializmus szolgálatában álló áltudományos nyelvészeti irányt; s ez egyben összefüggést állapít meg a szemantika és a gazdasági törvények objektív jellegét tagadó szubjektív-idealista tévedések között. Illusztrációnak hadd idézzem egy haladó amerikai író, Gil Green »Ezöpuszi levél« c. szatírját; egy bebörtönzött kommunista elmélkedik itt Stuart Chase hírhedt szemantikai elmélete felett s irónikusan kezdi elismerni, hogy helyesebb, ha a börtönt a Szövetségi Letartóztatottak Otthonának fogja a jövőben nevezni. Mert ilyen a »szavak zsarnoksága«: »ha Henry Fordot gyűlölik a munkásai, ez nem olyan marxista fogalmaknak tulajdonítható, mint amilyen például a ‚kizsákmányolás‘, vagy az ‚osztályharc‘, hanem sokkal egyszerűbb oka van ennél, tudniillik az, hogy Fordot úgy szokták emlegetni, mint ‚kapitalistát‘, ‚monopolistát‘, ‚iparmágnást‘, vagy ‚főnököt‘. Mindezeknek a szavaknak egészségtelen mellékértelmük van, amely csak gyűlölködésre, ellentétre, harcra vezethet.«⁷⁶

Azok a módszertani útmutatások és ösztönzések, amelyeket a nyelv- és irodalomtudomány munkásai Sztálin elvtárs hatalmas művéből nyernek, úgy szólván kimeríthetetlenek. Hadd érintsem még egészen röviden a *klasszika-filológia* különleges szempontját, mégpedig — híven ahhoz a rendszerhez, amelynek alapján a klasszikus nyelvek és irodalmak tanulmányozása mellett a rabszolgatársadalom alapjának és a hozzátartozó felépítménynek mindenoldalú vizsgálatát az Akadémiánk I. osztályához kapcsolódó Klasszika-filológiai Állandó Bizottság szervezi — az ókori történet egészét tartva szem előtt. Annál is inkább, mert ennek egy alapvető problémájához nemcsak útmutatást és ösztönzést ad »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. mű, hanem a sokat vitatott probléma megoldását is tartalmazza.

Nem először történt, hogy Sztálin elvtárs állásfoglalása a rabszolgatársadalom történetével foglalkozó tudománynak, a módszertani eligazításon túl, közvetlen segítséget is adott. A rabszolgatartó rend kialakulása, termelési viszonyainak összhangja e korszak termelőerőinek állapotával, az osztályharc alakulása a rabszolgaságon alapuló rendben: a Párttörténet IV. fejezetében adott klasszikus meghatározások értelmében kell, hogy kiindulópontja legyen az ókori történelemre vonatkozó kutatásainknak.⁷⁷ Sztálin elvtárs már »Marxizmus és nemzeti kérdés« c. művében elemezte az ókori nagy államok jellegét⁷⁸: ezt az elemzést fejlesztette tovább a »Marxizmus és nyelv tudomány«-ban, s e saját gazdasági alapot nélkülöző, »ideiglenes és nem tartós katonai és közigazgatási egységek«⁷⁹ nyelvi problémáját is úttörő módon vetve fel, a szoros értelemben vett történeti kutatásokon túl főleg a görög és latin nyelv, a hellé-

⁷⁶ Amerikai elbeszélők. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. 364. l.

⁷⁷ Párttörténet. 153—154. l.

⁷⁸ I. V. Sztálin művei. Szikra. II. k. 1949. 317. l.

⁷⁹ A szovjet nyelv tudomány kérdései. 229. l.

nisztikus görög és késő-római irodalom történetéhez nyújtott olyan termékeny szempontokat, amelyeknek a felhasználása irányában még jóformán csak az első lépéseket tehetjük meg.⁸⁰ A rabszolgotartó Róma bukásának Montesquieu és Gibbon óta nyílt kérdésére Sztálin adta meg a választ, megállapítva, hogy »a rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgotartókat és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját«,⁸¹ továbbá, hogy »a nem-rómaiak, vagyis a ‚barbárok‘ valamennyien egyesültek a közös ellenség ellen és megdöntötték Rómát, hogy csak úgy ropogott«. ⁸² A tételt a burzsoá történetírás által meghamisított, vagy éppen tervszerűen elhallgatott, Sztálin elvtárs útmutatásai alapján a szovjet tudomány által részleteiben is megvilágított forrásokból bőségesen igazolják.⁸³

Sztálin elvtárs perdöntő állásfoglalásáig reakciós elméletek melegágya volt az árutermelés kérdése is a rabszolgotársadalomban. A polgári tudomány Skylája és Kharybdise között — Sztálin elvtárs állásfoglalása előtt — még olyan kitűnő szovjet tudós sem találta meg teljes mértékben a kivezető utat, mint Maskin. Az egyik megoldás Karl Bücheré, aki Rodbertus *oikos*-elméletét újítva fel, azt fejtegette, hogy Görögországban, Karthagóban, Rómában egyaránt termelés és fogyasztás ugyanannak az autarkias, zárt házi gazdálkodásnak a keretében folyt le, ahol a legkülönbözőbb termelési ágakra specializált rabszolgák a rabszolgotartók minden szükségletét kielégítették.⁸⁴ Ezek szerint tehát az árutermelés a rabszolgotársadalomban lényegében ismeretlen lett volna s az árucserre legfeljebb bizonyos fényűzési cikkekre szorítkozott volna. Maskin, mint a Szergejev-féle görög történet második kiadása hisztóriográfiai fejezetének szerzője, — bár némi korlátozással — szívesebben választotta ezt a megoldást,⁸⁵ hogy elkerülje Eduard Meyer nyíltan reakciós ciklikus elméletét, amely a rabszolgotársadalom árutermelésével az ókori kapitalizmus létét akarta bizonyítani.⁸⁶ Most Sztálin elvtárs világossá tette, hogy az árutermelés nem függ össze szükségképpen a kapitalizmussal s mindjárt véglegesen állásfoglalt az ókori történet e vitás kérdésében is: »Az árutermelés régibb a tőkés termelésnél. Megvolt a rabszolgotartó rendben és kiszorgálta azt, de nem vezetett kapitalizmusra« [17].

⁸⁰ Erről részletesebben: Az irodalmi nyelv és forma kérdései Sztálin nyelvtudomány munkáinak megvilágításában. A M. T. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. III. k. 1952. 22—24. l. és Une tragédie grecque à sujet biblique. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 1953. (s. a.)

⁸¹ I. V. Sztálin Művei. Szikra. 1951. 254. l.

⁸² U. o. 314. l.

⁸³ V. ö. legutóbb Ch. Parrain: Chronique d'histoire de l'antiquité. I. Sur la révolution des esclaves. La Pensée. 1953. No 46. 103—110. l.

⁸⁴ K. Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft. 1908. 98. és köv. ll.

⁸⁵ V. Sz. Szergejev: Az ókori Görögország története. 1950. 42—43. l. L. a könyv orosz eredetijét. 1948. 49—50. l.; a magyar fordításból, sajnos, nem tűnik ki, hogy a hisztóriográfiai fejezetet Maskin írta.

⁸⁶ V. ö. főleg: »Die Wirtschaftliche Entwicklung des Altertums« c. értekezését, E. Meyer: Kleine Schriften. 1910. 79—168. l.

A szovjet ókori történet vezető folyóirata, a *Vesznyik Drevnej Isztorii*, szerkesztőségi cikkben méltatva a XIX. pártkongresszusnak az ókori történet számára levonható tanulságait, a Sztálin elvtárs által szabaddá tett úton további kutatásokra ösztönöz: »Még nagyon sok a tennivaló a rabszolgatartó rendben folyó árutermelés kérdését illetően. Itt múlhatatlanul szükséges a források mélyebb tanulmányozása és a tények általánosítása útján meghatározni az ókori árutermelés sajátos jellegét, szerepét a rabszolgatartó gazdaság fejlődésében, és gyökerében leleplezni a tudományellenes, burzsoá 'koncepciókat' ebben a kérdésben, amelyek vagy tagadni iparkodnak az árutermelés megvoltát az ókorban vagy azonosítják azt a tőkés árutermeléssel, s ezzel iparkodnak 'bebizonyítani' a kapitalizmus 'örökkévalóságát'«. ⁸⁷ E szerkesztőségi cikk, amellet, hogy aktívabb segítségét követel a főiskolai és középiskolai tankönyvek számára, és még harcosabb, elvszerűbb bírálatot az ókori történet polgári irányvaival mint a reakciós ideológiai befolyás megnyilvánulásaiival szemben, a kutatás figyelmét főleg a következő problémákra hívja fel: alap és felépítmény viszonyának kérdése, a rabszolgatartó birodalmak és a régi nyelvek története, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek vizsgálata, a rabszolgatartó társadalomban működő termelőerőknek a termelési viszonyok mellett idáig túlságosan háttérbe szorult problémája, a rabszolgatartó tulajdon jellegzetességei és a gazdaságon kívüli kényszer szerepe, a termelőerők és termelési viszonyok szükség-szerű összhangja a rabszolgatartó társadalomban.

Úgy gondolom, ezek közé a feltétlenül kidolgozásra váró problémák közé fel kell még vennünk a rabszolgaság gazdasági alaptörvényének nagy kérdését, város és falu, szellemi és fizikai munka viszonyának a vizsgálatát a rabszolgaság feltételei között, e viszony irodalmi tükröződéseivel együtt. S az antik humanitaseszménynek a kapitalizmus hanyatlásával reakcióssá vált polgári humanizmus történelemhamisító tendenciáival oly sokszorosan elhomályosított kérdéséhez is újra hozzá kell látnunk azután, hogy Sztálin elvtárs a kommunizmus harmadik alapfeltételének jelölte meg »a társadalom kultúrájának olyan növekedését, amely a társadalom minden tagja számára biztosítja fizikai és szellemi képességeinek mindenoldalú fejlesztését« [68]. Az ember természettől való lehetőségeinek mindenoldalú kibontakozását tüzték ki célul a humanitaseszmény görög és római képviselői, s ebben látták elsősorban a klasszikus kultúra paradigmatisz szerepét mindazok a humanista irányok, amelyek az antik művelődési eszmény felújításának az illúziójából táplálkoztak. Ám a marxizmus-leninizmus élesen rávilágít, hogy következetes humanizmus nincs más, csak a szocialista humanizmus, amely az osztálytársadalom felszámolását valósítja meg. Mert az osztálytársadalom feltételei között a természettől való lehetőségek mindenoldalú harmónikus kibontakozása még az uralkodó osztályok körére korlátozva is szükségképpen merő illúzió marad; jól látta ezt

⁸⁷ XIX съезд партии и работа в области древней истории. ВДИ. 1952. № 4. 10. 5.

már a hanyatló rabszolgatársadalom egyik nagy kritikusa, Seneca, aki rámutatott arra, hogy a rabszolgaság végső fokon a kényszermunkát végző rabszolgákat és a munkátlanul henyélő rabszolgatartókat egyaránt elemberteleníti. Az európai kultúra nagy humanista hagyományai is csak minden természetű kizsákmányolás felszámolása után — mint a szocialista humanizmus haladó hagyományai — válhatnak valóban annak eszközeivé, hogy — Gorkij szavával — »az ember felismerje saját értelmének erejét«. ⁸⁸

Mikor az ókori történet kiváló szovjet kutatója, A. B. Ranovics, elküldte bírálóinak utolsó művét, arra kérte őket, hogy »abból a szempontból bírálják munkáját, hogy mi van benne, mit adhat tudományunknak, népünknek«. S az a szerkesztőbizottság, amely a posztumusz könyvet sajtó alá rendezte, megállapíthatta: »A. B. Ranovics, mint nagy hazánk odaadó fia, jól tudta, hogy az ókori történelem terén végzett munkája meghatározott része annak az egyetemes harcnak, amelyet az egész szovjet nép vív a kommunizmus minél előbbi felépítéséért«. ⁸⁹ Az ókori történet és a klasszika filológia magyar művelői az élenjáró szovjet tudománynak nem csak alkotó módszerét kívánják elsajátítani és úttörő eredményeit felhasználni, hanem példát merítenek abból a felelősségtudatból is, amellyel tudományos munkájukat a dolgozó nép harcaihoz kapcsolják. Annál inkább volna szükséges, hogy a szakemberek szűkebb köréhez forduljon »Acta Antiqua« mellett végre magyar nyelvű folyóirat is rendelkezésére álljon tudományszakunknak.

Amikor ilyenformán kísérletet tettem azoknak a legfontosabb feladatoknak a körvonalazására, amelyek Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« c. lángeszű művéből nyelv- és irodalomtudományunkra következnek, természetesen nem a páratlanul gazdag, mély és sokoldalú alkotás tanulmányozását lezáró eredményeket kívántam bemutatni. Inkább csak olyan szempontokat vettem fel, amelyek azt igazolják, hogy *nyelv- és irodalomtudományunk számára is a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa után a fő feladat: Sztálin elvtárs tanításait és főleg utolsó, egész tudományos életművét betetőző, a marxizmus-leninizmus fejlődésének eddigi eredményeit összefoglaló és alkotó módon továbbfejlesztő munkáját minél elmélyedőbben tanulmányozni tovább.* Ez a mű, a maga kimeríthetetlen gazdagságában, tudjuk, elméleti alapjául szolgált az SzKP XIX. kongresszusa világtörténeti jelentőségű határozatainak; nem volt referátum, alig volt hozzászólás a kongresszuson, amely ne hivatkozott volna rá, mint a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet nagy feladatainak vezérfonalára. A XIX. pártkongresszus egyik határozata kimondta, hogy az SzKP 1919 óta változatlan programját az új történeti feltételeknek és a párt új feladatainak megfelelően át kell dolgozni s »a program át dolgozásánál Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művének alapvető tételeit kell követni« [1000].

⁸⁸ Maxim Gorkij: Az igazi kultúra. 1950. 358. l.

⁸⁹ A. B. Ranovics: A hellénizmus és történeti szerepe. Ford. Borzsák István 1952. 9. l.

Ez pedig azt is jelenti, hogy annak, aki azoknak a nagy céloknak a szolgálatába akarja állítani tudományát, amelyeket Lenin és Sztálin pártja tűz ki a szovjet nép és az egész haladó emberiség elé, mélyrehatóan kell tanulmányoznia és tudományának sajátos problémái szempontjából is sokoldalúan kell elemeznie Sztálin elvtárs zseniális alkotását.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusa, híven Sztálin elvtárs iránytmutató tanításaihoz, tárgyalásaiban, téziseiben és határozataiban a tudomány jelentőségét hatalmas erővel domborította ki, és a szovjet tudomány, valamint a szovjet tudomány példaadását követő haladó tudomány számára általában nagyjelentőségű irányelveket állapított meg. Bár már az eddigiekben is többször hivatkoztunk a kongresszusi anyagra, Sztálin elvtárs kongresszusi szózatán kívül főleg Malenkov elvtárs beszámolójának a szocialista-realizmus esztétikáját gazdagító, s így irodalomtudományunkat is egészen közvetlenül érintő megállapításaira, rá kell még mutatnunk néhány nagyfontosságú mozzanatra.

A tudománynak és a műveltségnek a szocializmusban rendkívül megnövekedett jelentőségét bizonyítja az a tény, hogy a kongresszus 1192 küldötte közül 709 rendelkezett főiskolai végzettséggel, 65 tudományos fokozattal, az 58 Sztálin-díjas között több ismert tudós foglalt helyet és 84 kongresszusi küldött most folytatja főiskolai tanulmányait [356]. A Szovjetunióban a főiskolai hallgatók száma 1952-ben elérte az 1,400.00 főt [658]. S hogy a kulturális forradalom milyen erőforrásait nyitotta meg a lenini-sztálini nemzetiségi politika, arra nézve beszédes adatokat sorolt fel pl. a XIX. pártkongresszus tadzsik küldötte, Gafurov. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomig Tadzsikisztán területén 200 főre esett egy írástudó ember és írástudó nőt még kivételesen is alig lehetett találni. Ma a Tadzsik Szocialista Tanácsköztársaságnak tudományos akadémiaja van és 17 tudományos kutató intézete, s számos doktori és kandidátusi fokozatot nyert tudományos dolgozója között sok nő is van. A szomszédos Afganisztán lakossága többszöröse a Tadzsik Szocialista Tanácsköztársaság lakosságának, s mégis, Tadzsikisztánban tízszer annyi általános iskola, tizenötször annyi főiskola és szakiskola van, mint Afganisztánban, nem is szólva arról, hogy sok tadzsik egyetemi hallgató tanul Moszkvában és Leningrádban. A fejlődés gyors ütemét jellemzi, hogy 1952-ben ötször annyi tadzsik ifjú végezte el a középiskolát, mint 1948-ban. [342—343]. Valóban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig a műveltségnek körülbelül azonos szintjén álló két szomszédos terület, az imperialista befolyás alatt álló Afganisztán és a kommunizmus építésének útjára tért Szovjetunió testvéri szövetségébe tartozó Tadzsikisztán között mutatkozó mérhetetlen távolság kielégítő magyarázatát semmi más nem képes megadni, csak az a két alaptörvény, amelyet Sztálin elvtárs tárt fel: a modern kapitalizmus és a szocializmus gazdasági alaptörvénye. Ugy gondolom, hogy ezt a továbbiakban azoknak az afganisztáni vonatkozású tanulmányoknak is figyelembe

kell majd venniök, amelyek Akadémiánk Nyelv- és Irodalomtudományi osztályának keretében folynak s amelyekről nemrégiben az osztály előtt Ligeti Lajos akadémikus társunk beszámolt.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye határozza meg az ötödik ötéves tervnek az SzKP XIX. kongresszusa által elfogadott irányelveit a nép anyagi jólétének, egészségvédelmének és kulturális színvonalának további emelkedése terén. Ezek az irányelvek többek között előírják, hogy az ötéves terv végére a köztársaságok fővárosaiban és a nagyobb ipari középpontokban be kell fejezni az áttérést a hétosztályos oktatásról az általános középfokú (tízosztályos) oktatásra s meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a következő ötéves terv keretében minden városban és faluban teljesen általánossá lehessen tenni a tízosztályos oktatást. A politechnikai oktatás bevezetése és a dolgozók iskoláinak továbbfejlesztése mellett ez a program a világtörténetben egyedülálló biztosítékát teremti meg az általános műveltségi színvonalnak, szellemi és fizikai munka között minden lényeges különbség felszámolásának, amit Sztálin elvtárs a kommunizmus harmadik alapfeltételének jelölt meg. E célból már az ötödik ötéves terv nagy mértékben fejleszti tovább a pedagógusképzést és 70 százalékkal több iskola építését írja elő, mint az előző öt évben. A tudományos káderek képzését az aspirantura révén az előző ötéves tervhez képest megkettőzi, a tudományos intézmények hálózatát kibővíti a terv és a következő fontos elvi célkitűzéseket határozza meg: »Javítsák meg a tudományos kutató-intézetek munkáját és a főiskolák tudományos munkáját. Jobban használják ki a tudományos erőket a népgazdaság fejlesztésével és az élenjáró tapasztalatok általánosításával kapcsolatos legfontosabb problémák megoldására, oly módon, hogy biztosítsák a tudományos felfedezések széleskörű gyakorlati alkalmazását. Minden módon segítsék a tudósokat abban, hogy a tudomány minden területén tanulmányozhassák az elméleti problémákat, s fűzzék szorosabbra a tudomány és a termelés kapcsolatát« [1110].

A párt és az állam ilyen nagyarányú segítsége biztosítja a valóra váltását annak a célkitűzésnek, amelyet Malenkov elvtárs referátuma hangsúlyozott: »Tovább kell fejlesztenünk az élenjáró szovjet tudományt, hogy az első helyet foglalja el a világ tudományában« [92]. A felszólalások egész sora részben konkrét tanácsokkal, részben szigorú, de mindig építő kritikával segítette a tudományt, a tudományos kutatókat és tudományos intézményeket munkájuk színvonalának további emelésében. Szuszlov elvtárs a harci feladatokra figyelmeztetett, rámutatva, hogy az ideológiai munka élének »ezután is a reakciós burzsoá ideológia elleni harcra, a tudományunkba, irodalmunkba és művészetünkbe való behatolása elleni kíméletlen harcra kell irányulnia, s egész ideológiai munkánknak a kapitalista csökevények leküzdését, az emberek tudatából való kiirtását, a mindennemű ideológiai eltévelyedéssel szembeni bolsevik engesztelhetetlenség fokozását kell feladatául kitűznie« [658]. Az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság Kommunista Pártjának főtitkára,

Bagirov elvtárs, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Történeti Intézetét s ennek folyóiratát, valamint az Írószövetség munkáját részesítette elvi bírálatban ; Furceva elvtársnő több szigorúságot és magasabb elvi színvonalat követelt meg a főiskolák tudományos tanácsaitól a tudományos fokozatok alapjául szolgáló disszertációk elbírálásánál. Az irodalomtudomány is tanulhatna abból a bírálatból, amellyel Fagyjev elvtárs az irodalmi nevelés felé fordult : »Nagyon sok kitűnő tanító van nálunk, akik szeretik és tanítani is tudják az irodalmat. Megengedhetlen azonban, hogy iskoláinkban és tanárképzőinkben az irodalmat csak a történelem, vagy egyik-másik szociológiai tétel illusztrációjának tekintsék — mint ahogyan ez gyakran előfordul — anélkül, hogy csak halvány célzással is utalnának az írásművészet, az irodalmi alkotás szépségére« [248].

A szovjet tudomány emberei mélységes hazaszeretettel és a dolgozó nép ügye, az egész emberiség haladása iránt érzett felelősség tudatában használják fel a pártkongresszus útmutatásait. A tudományos folyóiratok jobbára szerkesztőségi cikkekben alkalmazzák a saját területükre ezeket az útmutatásokat : minket ezek közül a legközelebből a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának a Közleményeiben megjelent vezércikk érdekel, »A filológiai tudomány feladatairól a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusa határozatainak a fényében«. ⁹⁰ Különösen figyelemreméltóak és példamutatóak a szocialista erkölcsnek azok a magas követelményei, amelyeket a cikk a szovjet tudósok elé állít. Hruscsov elvtárs a párt- és állami fegyelemlről szólva referátumában kiemelte, hogy »ennek a fegyelemnek valamennyi párttag számára egyformának kell lennie, függetlenül attól, hogy milyen érdemei vannak, vagy milyen tisztséget tölt be« [725]. Az akadémiai folyóirat szerkesztőségi cikke ezt így alkalmazza a tudományos életre : » A fegyelem egy és ugyanaz — az egyszerű tudományos munkatársak számára és az intézetek vezetői számára, a kezdők számára és az elismert tudósok számára. Semmi, a tudománynak tett szolgálat nem mentesíti a tudóst attól a kötelezettségtől, hogy szigorúan tartsa be az állami fegyelmet. Sőt, a tudomány tekintélyes művelői kötelesek példát mutatni mindazoknak a követelményeknek határozott és pontos teljesítésében, amelyeket a szocialista társadalom fegyelme a tudós elé állít«. A tervfegyelem megszilárdítása, a klikkszellem maradványainak felszámolása, az Akadémia egyes osztályai, a tudományos intézmények és a különböző tudományágak, nyelv- és irodalomtudomány, történelem, filozófia és esztétika fokozottabb együttműködése, elmélet és gyakorlat termékeny egysége, kivált a pedagógia területén, a tudomány eredményeinek széleskörű népszerűsítése, az élő irodalom elméleti és történeti problémáinak előtérbe helyezése s a kapcsolat elmélyítése az Írószövetséggel

⁹⁰ Задачи советской филологической науки в свете решений XIX съезде Коммунистической Партии Советского Союза. Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. 1952, 506. I.

— megannyi olyan feladat, amelyet nekünk sem szabad szem elől tévesztenünk, sőt sok esetben a mi viszonyaink között nem is csak továbbfejlesztés kérdése, hanem egyenesen kezdeményezésre vár. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a viták elvi színvonalának az emelését követeli — nálunk még elképzelhető, hogy a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének személyi ellentéte vonjon el figyelmet és papírt elvi fontosságú feladatok elől.⁹¹ A Szovjetunió Tudományos Akadémiája sürgeti az összefoglaló munkák befejezését az orosz klasszikus és a szovjet irodalomról, valamint a szovjet népek irodalmáról, sürget magasabbszínvonalú irodalomelméleti és világirodalomtörténeti kézikönyveket a főiskolák számára — mi még jóformán az ilyenemű munkálatok tervezgetésénél tartunk csupán. Ki kell emelnünk, hogy az idézett szerkesztőségi cikk az »új rohambrigádok«, a népi demokráciák irodalmának a tanulmányozását is a szovjet irodalomtudomány elsőrendű feladatai közé sorolja. A pártkongresszuson Fagyjev elvtárs a szovjet irodalom és a népi demokráciák irodalmának a viszonyát két szempontból világította meg. Az egyikről, az élenjáró szovjet irodalom szerepéről, szoltunk már az imént; a másik az, hogy a népi demokráciák irodalma — a nyugati kapitalista államokban a nép ügyéért küzdő, haladó írókkal együtt — az orosz nyelven keresztül jut világirodalmi értékeléshez. Tudjuk, irodalmunk haladó hagyományai és fiatal szocialista irodalmunk milyen rokonszenvvel találkozik a szovjet nép körében, ismerjük pl. Petőfi költészetének szovjet értékelését, és népünk megbecsülésének a jelét tartjuk számon abban a tényben, hogy tavaly két magyar író is részesült a legnagyobb kitüntetésben, a Sztálin-díjban. E két szempont a magyar irodalomtudomány számára is kettős feladatot jelöl ki: az egyik, a klasszikus orosz irodalom és a szovjet irodalom beható tanulmányozásával, a szocialista realizmus példaképeinek tudományos elemzésével fejlődő szocialista irodalmunknak kell segítséget nyújtanunk. A másik: ha a Szovjetunió Tudományos Akadémiája napirendre tűzte a népi demokráciák irodalmának tanulmányozását, ez nyilvánvalóan hatalmas elméleti segítséget fog nyújtani nekünk, de mindenestre szükségessé teszi, hogy a mi irodalomtörténeti kutatásaink javát a szovjet tudomány számára hozzáférhetővé tegyük. S ez a feladat sürgetően tűzi napirendre — a világirodalmi kutatások eredményeinek közlését biztosító magyarnyelvű folyóirat mellett — Akadémiánk »Acta Litteraria« sorozatának megindítását. Ez közölhetné orosz nyelven, a legfontosabb feladatok tervszerű kijelölésével magyar irodalomtörténeti tanulmányainkat, s a szovjet tudomány tájékoztatása mellett a baráti népi demokráciákkal való tudományos érintkezésünket is megkönnyítené a béketábor erősítő nagy feladat: közös haladó hagyományaink feltárása területén.

»Minden nemzetnek« — tanított minket Sztálin elvtárs — »függetlenül attól, hogy kicsi vagy nagy, megvannak a maga jótulajdonságai, a maga jelleg-

⁹¹ Pais Dezső: Imperativus a nyelvészetben. Magyar Nyelv, 1952. 119—150. 1.

zetességei, amelyekkel csak ez az egy nemzet rendelkezik s amelyek nincsenek meg más nemzeteknél. Ezek a jellegzetességek alkotják azt az értéket, amellyel minden egyes nemzet hozzájárul a világkultúra közös kincsesházához, kiegészíti és gazdagítja azt.⁹² E jellegzetességek feltárása nyelv- és irodalomtudományunk eredendő feladata s nyilvánvaló, hogy nyelv- és irodalomtudományunk is a világkultúra közös kincsesházához járul e jellegzetességek feltárásával. De csak akkor, ha ez a feltárás dolgozó népünk nagy ügyével összeforrvá, a marxizmus-leninizmus alkotó módszerével, Sztálin elvtárs tanításainak fényében, a világkultúra közös kincsesháza gazdagításának tudatos szándékával, a proletár-nemzetköziség szellemében történik. S csak akkor leszünk méltók a történelemnek arra a nagy ajándékára, hogy Jozsif Visszarionovics Sztálin kortársai lehettünk.

⁹² Sztálin: A békéért. Szikra, 1952. 72. l.

HOZZÁSZÓLÁSOK

TAMÁS LAJOS :

Előadó tagtársunk helyesen mutatott rá arra, hogy a nyelv- és irodalomtudomány általában a tudomány alapvető feladata azoknak az objektív törvényeknek a feltárása, melyek az emberek akaratától függetlenül történő objektív folyamatoknak a valóság előretörő megismerése során egyre tökéletesedő tükröződései. Helyes a sztálini tanításból levont következtetése: legfontosabb feladatunk a nyelv és irodalom fejlődésében megnyilvánuló objektív törvényszerűségek vizsgálata, mert csak így tudjuk tudományunkat a haladás, a gyakorlat, az élet, a dolgozó nép szolgálatába állítani.

Hozzászólásomban csak néhány nyelvészeti problémát vetek fel. Tisztázottnak veszem azt a kérdést, hogy a nyelv fejlődésének törvényei szintén objektívek, azaz a nyelvet beszélők akaratától és tudatától függetlenül létező lényeges összefüggéseket tükröznek. Ennyiben egyeznek a természeti és gazdasági törvényekkel. Eltekinthetünk a természeti és nyelvfejlődési törvények egybevetésétől is, ellenben időszerűnek vélem a gazdasági és nyelvfejlődési törvények viszonyának rövid megvizsgálását. Utóbbiak abban egyeznek a politikai gazdaságtan legtöbb törvényével, hogy szintén meghatározott időszak folyamán hatnak, míg azonban a gazdasági törvények egy-egy adott társadalmi-gazdasági alakulat talaján keletkeznek és hatnak, a nyelvfejlődés törvényei időbeli korlátozottságuk ellenére nem valamely adott társadalmi-gazdasági alakulat talaján keletkeznek és hatnak, hanem függetlenül a gazdasági viszonyoktól. Természetesen nem azokra az általános törvényekre gondolunk, amelyek minden társadalmi-gazdasági alakulatra és minden nyelvre mindig érvényesek voltak és maradnak mindaddig, míg létezni fog nyelv és társadalom.

Felvetődik a kérdés: vannak-e a nyelv fejlődésének olyan törvényszerűségei, melyek valamely adott társadalmi-gazdasági alakulat talaján keletkeznek és hatnak? Kétségtelenül. Gondoljunk pl. a nemzeti nyelvek fejlődésének törvényére, mely szerint — bármily változatos is egyébként az egyes nemzeti nyelvek kialakulásának útja, — a fejlődést a kapitalizmussal együttjáró gazdasági és politikai koncentráció törvényszerűen indítja el. Bárczi Géza Deme Lászlóval vitatkozva nyelvtörténetünk korszak-beosztásáról megjegyzi, hogy »végére ezek is nyelvi kérdések, nyelvi történések« (MNy. XLVII. 132. l.), továbbá, hogy »a kérdéses nagy társadalmi átalakulások nem okai a nyelvi jelenségek nagy részének, hanem csak azok elszigetelődését vagy elterjedését segítik elő« (uo. 133. l.). Ezzel a megállapítással egyetértünk azzal a nyilván Bárczitól is elfogadott megszorítással, hogy a »belső nyelvészet« és »külső nyelvészet« saussure-i szembeállítás helytelen s még elvetendőbb a »linguistique externe« lebecsülése, hiszen ez tagadása annak a történeti valóság egészét átfogó sztálini tanításnak, mely szerint »a nyelvet és fejlődési (nem »belső fejlődési«!) törvényeit csak abban az esetben érthetjük meg, ha azokat a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével, annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és éltetője«. (Markszizm i jazikozn.) Idézniem kell ezzel O. P. Szunyik megállapítását is: »azokat a törvényeket, melyek valamely nyelvnek más társadalmi jelenségekkel, vagy más nyelvekkel való kapcsolatát tükrözik, nem kell az illető nyelv fejlődésének belső törvényeitől elhatárolni,

mivel mindezek a törvények a nyelvben nem egymástól elszigetelten, hanem egységesen nyilvánulnak meg. Éfféle elhatárolást csak módszertani szempontból tehetünk«. (NyIK. III. 315. 1.). Azt hiszem, hogy a nyelvfejlődés törvényeinek egybevetése a gazdasági törvényekkel lehetővé teszi, hogy ebben a sokat vitatott kérdésben is világosabban lássunk. Megjegyzendő, hogy a szovjet nyelvészeti irodalomban teljes polgárjogot nyert a »belső fejlődési törvény« szakkifejezés, ugyanakkor azonban bizonyos idegenkedés nyilvánul meg a »külső fejlődési törvény« iránt. Ha figyelembe vesszük, hogy pl. a nemzeti nyelvek a belső és külső fejlődési törvények együttes érvényesülésének eredményei, úgy ez a tartózkodás indokolatlannak tetszhet.

Különbséget jelent a gazdasági törvényekkel szemben az is, hogy míg pl. a kapitalizmus ilyenemű törvényei minden kapitalista államban érvényesülnek, az egyes nyelvek fejlődési törvényei általában nyelvenként különbözők, tehát területileg korlátozottak, még korlátozottabbak persze az adott nyelvek nyelvjárásainak belső fejlődési törvényei. A nemzeti nyelvvé egységesülés törvénye viszont minden egyes nyelvjárásra érvényes.

Folytathatnók azzal, hogy a társadalom magukat túlélt erőinek érdekeibe ütköző gazdasági törvények felfedezése és alkalmazása ezeknek az erőknek leg-erősebb ellenállásába ütközik, a nyelv fejlődési törvényeinek a felfedezése pedig általában nem vált ki ellenállást. Alkalmazásuk viszont, pl. a nyelv művelésben, már kevésbbé megy símán, alkalmat ad neológus és ortológus túzásokra, melyek világnézeti gyökerekből táplálkozhatnak (pl. a Pintér-féle nyelv művelés, mely a fasizmus ideológiáját tükrözi).

Sztálin elvtárs nyelvészeti és közgazdasági műveinek olvasása közben vetődött fel bennem a kérdés: vajjon van-e a nyelv fejlődésének is egy olyan alaptörvénye, melynek minden más nyelvfejlődési törvény, akár általános, akár pedig különleges, alá van rendelve. Főleg a Krasenyinnikova elvtársnőnek írt válasz indított erre, melyben Sztálin az alap és a felépítmény különleges sajátosságainak meghatározása után a nyelvnek, mint társadalmi jelenségnek *különleges sajátosságát* abban látja, hogy »a nyelv a társadalmat mint az emberek érintkezésének eszköze, mint a társadalmi gondolatcsere eszköze, mint olyan eszköz szolgálja, mely lehetővé teszi az embereknek, hogy megértsék egymást, hogy megszervezzék a közös munkát az emberi tevékenység minden területén, a termelésben éppúgy, mint a gazdasági viszonyok területén, a politikában éppúgy, mint a kultúra területén, a társadalmi életben éppúgy, mint a mindennapi életben«. Ez a mélyenjáró és részletező elemzés a nyelv közlési funkciójának marxista meghatározása.

Ez a funkció viszont annyira jellemző a nyelvre, — és csak a nyelvre — hogy nélküle a nyelvtudomány elvesztené jogát az önnálló létre.

A törvény, méginkább az alaptörvény az általánosítás igen magas fokán állapít meg szükségszerű, lényeges összefüggéseket. Ilyen összefüggést kell látnunk egyfelől a nyelv közlési funkciója, másfelől pedig a nyelv fejlődésének valamennyi, általánosabb vagy különleges jellegű törvénye között. A nyelvi változások irányát, általánosságát választását vagy visszafejlődését megszabó törvények függnek a nyelvet mint az emberek közötti érintkezés eszközt különlegesen jellemző közlési funkciótól s érvényesülésüknek határt szab e funkció zavartalan betölthetősége, e funkció feltétlen épen maradásának szükségszerűsége. Ebből pedig világosan következik, hogy a nyelvben bármikor és bárhol megszülető új csak akkor illeszkedhet bele a nyelv rendszerének szervesen kapcsolódó, egymástól függő és egymást feltételező egészébe, ha nincs ellentmondás-

ban a nyelv legsajátosabb társadalmi funkciójával. Ha ezzel ellentmondásba kerül, amire számos példa akad, úgy a nyelvi gyakorlat kiküszöböli (ld. pl. az ú. n. tűrhetetlen homonimák közismert esetét). Szinte azt mondhatnók, cum grano salis értelmezve a hasonlatot, hogy a nyelv fejlődésének is megvan a maga 'értéktörvénye', mely a fejlődési törvények hatását a közlési funkció feltétlen érvényesülésre törő igényeihez képest szabályozza.

Nézzük meg röviden, hogyan függnek össze ezzel az alapvető törvénnyel azok az általános, ú. n. belső nyelvfajlódási törvények, melyeket Sztálin nyomán ilyenekként emleget a vonatkozó, elsősorban szovjet szakirodalom.

Vegyük legegőbb azt az általános törvényt, mely szerint »az új nyelv-rendszer elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján« történik az átmenet a régi minőségből az újba. Éppen, mert a nyelv az érintkezés eszköze, fejlődése nem is lehet végbe a létező megsemmisítése és az új felépítése révén, hiszen a robbanásszerű minőségváltozás egyszersmind az emberek közötti érintkezés lehetőségét semmisítené meg robbanásszerűen. Az alapszókincessel kapcsolatban Sztálin külön is hangsúlyozza, hogy annak megsemmisítése »a nyelv megbénulására, az emberek közötti érintkezés teljes zűrzavarára vezetnek«.

Az alapszókincs és a nyelvtani rendszer történelmi állandóságával, szívósságával kapcsolatban megjegyzendő, hogy ha a nyelv minden tartománya egyformán gyorsan változnék, akkor megint csak a közlési funkcióban keletkeznének zavarok s így az ember termelő és minden egyéb tevékenységében. A nyelvet éppen *nem*-felépítmény jellege, alapszókincse és főleg nyelvtani rendszere képesíti különleges funkciójának ellátására. Ugyanennek a funkciónak szolgáltatásban áll — látszólag paradox módon — a szótári szókészlet szakadatlan mozgása, ami viszont a termelésben és minden egyéb emberi tevékenységben megmutatkozó szakadatlan mozgás nyelvi tükröződése.

A közlési funkció határozza meg azt az általános törvényt is, mely szerint a nyelv fejlődése a meglévő nyelv alapelemeinek továbbfejlesztése, tökéletesítése útján bontakozik ki. A nyelv rendszerjellege, a rendszer tartományainak dialektikus összefüggése, egyben közlési funkciójának, közlési funkciója törvényszerű fejlődésének is biztosítéka. Világos, hogy a rendszer egységének robbanásszerű megbolygatása tönkretenné a nyelv közlési funkciójának működését. A nyelv fejlődésének belső törvényszerűségei szorosan összefüggnek a nyelvrendszer adottságaival, ezen adottságok egymásbafonódásának mikéntjével s így helyesen jegyzi meg V. N. Jarceva, hogy »a rendszer típusa bizonyos mértékig továbbfejlesztésének formáira is utal«. (NyIK. III. 304. l.).

A nyelvfajlódás általános belső törvényei tehát szorosan összefüggnek a nyelv társadalmi funkciójával s úgy gondolom, indokolt ebben a nyilvánvaló összefüggésben látnunk a nyelv fejlődésének alaptörvényét.

Itt is felvetődik az a kérdés: van-e a nyelv fejlődésének az egymást törvényszerűen követő társadalmi alakulatokkal kapcsolatos, tehát nem belső, hanem — mondjuk ki bátran — külső alaptörvénye? Úgy látom, erre a kérdésre is igennel válaszolhatunk. Ez az a külső alaptörvény, amely megszabja a nyelv fejlődésének az útját a nemzeti, a törzsi, a népi, a nemzeti, az övezeti nyelveken keresztül: a közös nemzetközi nyelvig. A két alaptörvény — a belső és a külső — természetesen nem állítható szembe egymással, együttesen érvényesülnek a nyelv fejlődésében. Külön-külön szemügyrevételük azonban végleg kiküszöbölhet olyan félreértéseket, amilyenek — a marxizmus átcsapásaként —

hazai történettudományi irodalmunkban még Sztálin nyelvtudományi cikkei és levelei után is előfordultak.

A sztálini tanítás lehetővé teszi, hogy meghatározzuk a nyelvfejlődés belső és külső alaptörvényének érvényességi időtartamát. A külső nyilván addig marad érvényben, míg a koncentráció be nem fejeződik, tehát az egységes nemzetközi nyelv létrejöttéig. A belső azonban érvényben marad mindaddig, míg lesz társadalom, mely a nyelvet használja az emberek közötti érintkezés, a gondolatok cseréje eszközeként.

Egyetértek az előadónak azokkal a szavaival is, amelyeket a sztálini tanítás nyomán a megismert objektív törvények hozzáértő alkalmazásáról, a társadalom javára történő felhasználásáról mondott. Csakugyan, a nyelvfejlesztés, a nyelvművelés mutatkozik elsősorban olyan területnek, amelyen — a nyelv fejlődése törvényeinek tisztázásával — a legeredményesebben támogathatjuk kulturális forradalmunknak a dolgozók nyelvi műveltségét célzó törekvéseit. A nyelvhelyesség igen fontos állami ügy — állapította meg legutóbb V. K. Favorin az Izvesztyija Akagyemiji Nauk SSSR legutóbbi számában (XII. köt. 84 l.). A szovjet tudós egyben hangsúlyozza, hogy »a nyelvtudománynak szilárd tudományos alapot kell kidolgoznia a nyelvművelés kérdéseinek gyakorlati megoldása számára« (uo. 96. l.).

Érdekes, hogy Favorin álláspontja, mennyire hasonlít ahhoz, mely 1951. évi nyelvművelő ankétunkon alakult ki, a szovjet tudós ugyanis ellene van az egyoldalú purizmusnak, melynek nincs érzéke a nyelv fokozatos fejlődése iránt, ugyanakkor elítéli azokat is, akik túlzó forradalmisággal ültetik tele a nyelvet mindenféle, sokszor felesleges újítással.

Hazai nyelvművelésünknek feladatait is tisztábban látjuk Sztálin elvtárs munkájának megvilágításában. Igaz, hogy még sokat és kitartóan kell dolgozunk, hogy a kommunizmus kulturális előkészítése számunkra is esedékessé váljék, de az út, melyen járunk, arra vezet. Népünk százezreit és millióit kell fokozatosan nyelvünk helyes, szabatos használatára nevelnünk, közben pedig gondosan kell vigyáznunk arra, hogy nyelvünk — a gyorsütemű társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés igényeinek igyekeztével megfelelni — ne kerüljön ellentmondásba saját belső törvényeivel. Ahogy a polgárosodás, a kapitalista fejlődés során szükség volt a nyelv gazdagodásának szabályozására, úgy még inkább szükséges ez ma, mikor a nyelvművelés ügye kezd igazán közügygé, a várost s falut, az összes dolgozókat érdeklő kérdéssé válni.

Felszabadulás utáni nyelvművelésünk a kezdet nehézségeit leküzdve, máris megindult az egészséges fejlődés útján. Örvendetes jelenség, hogy említett nyelvművelési ankétunk résztvevői egyetértettek a nyelvművelés elvi kérdéseiben s inkább csak az idegen szavak, egyes szóképzési módok, a helyesség-helytelenség határainak megvonása tekintetében merültek fel némileg különböző vélemények. Lőrincze Lajos a sztálini tanítás nyomán — lényegében helyesen — így határozta meg a nyelvművelés célját: »nem az önmagáért való nyelvi tisztaság, hanem a nyelvnek olyan állapotban való megtartása, olyan irányban való fejlesztése, hogy funkcióját, a gondolatközlést minél pontosabban betölthesse«. Persze megkísérelhetnők a még pontosabb fogalmazást is, esetleg így: a nyelvművelés célja egyfelől a mindenkori nyelvszokás, a már kialakult s így általános érvényre igényt tartó szabályok védelme, a nyelvben meglévő állandóság biztosítása, másfelől pedig az éppen keletkező, terjedő, továbbá a visszafejlődő, elhaló jelenségek tudományos elbírálása, a nyelvben

megnyilvánuló mozgás ellenőrzése és irányítása a nyelv különleges funkciójának szemmeltartásával.

Most megpróbálom egy elég sokat vitatott nyelvhelyességi eset példáján lemérni, hozzásegít-e a tisztánlátáshoz a nyelv belső fejlődéstörvényei objektív jellegének felismerése. A vita időpontjában még nem lehetett ismeretes Sztálin elvtárs műve a szocializmus közgazdasági problémáiról. Nézzük meg a *szabadjon* kérdését abból kiindulva, hogy objektív jellegű belső törvény hívta életre. Nyelvünk történetéből s nyelvjárásainkból is kimutatható, hogy a beszélők akaratától függetlenül egész sereg névszó igei sorba csapott át. Olyan törvény ez, mely századok óta érvényesül s meghatározhatatlan ideig tovább is érvényesülhet. Lehet, hogy ma sikerül megfékezni, de holnap bizonyosan megint felüti a fejét, hol itt, hol ott, éppen mert nem egyéni nyelvhiba, hanem mert létrejöttek minden magyarul beszélőben azonos feltételei vannak meg, s nem is holmi újsütetű, pl. nyelvújítási mesterséges mintája van, hanem mélyen gyökerezik a népnyelvben. Nem tartom hibának, ha az ilyen jellegű újítások ellen nem harcolunk. Nyelvhelyesség dolgában az izlésre, nyelvérzékre való egyoldalú hivatkozás — mint erre már Mőd Aladár is utalt — sokszor tévútra vezethet s ezért nem helytelen, ha a fáradságosabb utat választjuk s álláspontunkat tudományosan alapozzuk meg.

Hiányossága nyelvművelésünknek, hogy stilisztikai kérdéseket inkább csak érintett, de nem vitatott és nem dolgozott fel részletesebben. Tudjuk mindannyian, hogy ez milyen nagyjelentőségű kérdés dolgozó népünk, tanuló ifjúságunk nyelvi kultúrájának emelése szempontjából. A sztálini tanítások fényénél különösen világosan bontakoznak ki előttünk az ezen a téren ránk váró elméleti és gyakorlati feladatok. Kétségtelen, hogy nyelvünk tanítása nem szorítkozhat nyelvtani szabályok begyakoroltatására, a szavak helyes használatának megtanítására, hanem ezen túlmenően kell megmutatnunk szocialista kultúránk nemzeti formájának kifejező erejét, azokat a kifejezéseket, fordulatokat, melyek nyelvünket különösképpen magyarrá teszik s így legjobban felvérteznek az idegenszerűségek felesleges majmolása ellen; élővé, színessé, árnyalttá teszik beszédünket s írásainkat egyaránt, olyanná, amilyennek sokrétű szocialista kultúránk egyre nagyobb nyelvi igényei mellett lennie kell. Helyesen mutat rá Bárczi az irodalmi szövegek elemzésének és magyarázatának nagy nevelő erejére, emellett azonban stilisztikai tankönyvre is szükség van, melynek hiányát egyaránt érzi különösen a középiskola és az egyetem. Milyen legyen ennek az anyaga, módszere? Olyan kérdés ez, melyet legjobban írók, irodalmárok, nyelvészek és gyakorlati pedagógusok együttes munkával tudnának leghelyesebben és legcélravezetőbben megoldani.

Ezzel persze még korántsem merítettük ki azokat az elméleti és gyakorlati feladatokat, melyeket kulturális forradalmunk ró ránk. Ezekről a feladatokról már sok szó esett, szóban és írásban, s egyikük-másikuk belátható időn belül meg is fog valósulni (az Értelmező Szótár), mások viszont (pl. az Akadémiai Nagyszótár) egyik kátyúból a másikba huppannak. A leíró nyelvtan terve nem is tudom hány éves, hiszen csak az anyag összegyűjtése több esztendő t vesz igénybe. Azt hiszem, gondoskodni kellene megfelelő számú és minőségű munkakerőről, hogy anyanyelvünk szabályainak ez a tudományosan rendszerezett normatív gyűjteménye — mely nyelvhelyességi értéktételek elől sem zárkozhat el — mindenképpen a tervbevett hosszadalmas határidő előtt jelenjék meg. Megírásra vár közmondásaink történeti magyarázatokkal ellátott gyűj-

teménye, a rokonértelmű szavak szótára s a még ezeknél is fontosabb fogalmazási segédkönyv.

Ezeknek a gyakorlattal közvetlenül összefüggő feladatoknak megoldása és előtérbehelyezése mellett nyelvünk múltját is tovább kell kutatnunk. Bár ezen a téren kevesebb a mulasztásunk, kétségtelen, hogy összefoglaló munkákban itt is nagy a hiány. Nincs történeti nyelvtan, a nagy etimológiai szótár befejezetlen, helyesírásunk története csak a könyvnyomtatás koráig jutott el, nem dolgoztuk fel nyelvtudományunk múltját és haladó hagyományait, s ami legjobban hiányzik, az nemzeti és irodalmi nyelvünk legalább nagy vonalakban, de összefoglalóan megírt története. Utóbbira Pais Dezső tett kísérletet s nagy vállalkozása akkor is fordulópontot jelentene, ha önhiháján kívül nem támaszkodhatnék kedve szerint régebbi előmunkálatokra. Munkájához — már a szegedi kongresszuson — Mód elvtárs nyújtott segítséget s úgy éreztük, hogy ez a segítség mindannyiunknak szól. Egyben megmutatta, hogy a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus további gondos tanulmányozásától a siker reményében várhatjuk nyelvtudományunk megújódását.

Mindezeknek a feladatoknak megoldása egyben meg fogja szüntetni nyelvtudományunknak még mindig érezhető befelé fordultságát, közelebb fogja hozni a gyakorlathoz, az élethez, dolgozó népünk gyakorlati és kulturális igényeihez. Lehetővé fogja tenni, hogy nyelvtudományunk felzárkózzék a Trencsényi-Waldapfel elvtárstól is említett irodalomtudomány, valamint a történeti és filozófiai tudomány mellé, melyeknek művelői a marxizmus-leninizmus módszerének alkalmazása terén előttünk jártak és járnak, vagy pedig megelőztek bennünket. Mindezeknek a tudományoknak eredményes együttműködését is elsősorban az bizonyítja, hogy művelőik elméleti tudása, módszereik fejlettsége fokozatosan kiegyenlítődik, azután pedig együtt halad.

De mik a feladataink az elmélet terén? Ideológiai tudásunk állandó gyarapítása mellett, továbbra is figyelemmel kell kísérnünk a szovjet nyelvtudósok elvi vitáinak eredményeit s lehetőségeinkhez képest követni kell példájukat. Az elmélet felé fordulásunk azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy egész nyelvtudományunk valamilyen tényektől elrugaszkodott általános nyelvtudománnyá alakuljon át, mely közben megfedkezik a nyelvi kultúrforradalom előbbreviteléről, a már említett konkrét feladatokról. Ezt már azért sem tehetjük, mert a munka sokaságához képest viszonylag kevesen vagyunk. Tudjuk jól, hogy konkrét feladataink sem oldhatók meg alapos elméleti tudás nélkül, elsősorban tehát a velük kapcsolatos elméleti kérdésekkel kell foglalkoznunk. Elméleti kérdéseket vet fel pl. a magyar nyelvtan felosztásának mikéntje, az alak- és mondattan viszonya, nyelvtörténetünk korszak-beosztása, az egységes nyelvtani szakszókincs megteremtése, a stilisztika tárgya és módszere, a nyelv-művelés, stb. Ezek megoldása, megvitatása is átfogó anyagismeretet és széles látókört követel meg.

Sztálin elvtárs nyelvészeti és közgazdasági munkáinak tanulságai és útmutatásai alapján ma már világosan látjuk nyelvtudományunk új feladatait, mérlegelni tudjuk soronlévő tennivalóinkat, megbarátkoztunk a tudományos munka tervszerűsítésének gondolatával s tudva-tudjuk, hogy munkánkat dolgozó népünk szolgálatába kell állítanunk. Erre mutat osztályvezetőségünknek a Magyar Nyelvben legutóbb közzétett nyilatkozata is, mely hangoztatja, hogy »a sztálini alap segítsége s a nyelvtudósok elszánt akarata együttesen sokat ígérő biztosíték arra, hogy a szocializmus építése során rájuk háruló feladatokat sikerrel véghez tudják vinni.«

HAJDÚ PÉTER :

Rákosi elvtárs a SzK(b)P XIX. kongresszusán tartott felszólalásában beszélt arról a felmérhetetlen segítségről, mely a Szovjetunió fejlődésének tapasztalataiból népünk rendelkezésére áll, s rámutatott arra, hogy a XIX. Pártkongresszust is feszült figyelemmel kíséri az egész dolgozó magyar nép, mert megérti, hogy az számára is »új lehetőségeket, új perspektívát nyit meg« (TSz. 1952, 1901).

A kongresszus tanulságainak számbavétele tudományszakunk művelőinek komoly segítséget nyújt a további munkához.

Különös jelentősége van ebből a szempontból Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művének, amely Sztálin elvtárs zseniális alkotásokban gazdag életét betetőzi. Mint Trencsényi-Waldapfel akadémikus előadásában hangoztatta, ez a mű a XIX. Pártkongresszus történeti jelentőségű határozatainak elméleti alapja.

Sztálin elvtárs munkáira az jellemző, hogy azok nemcsak a marxizmus-leninizmus elméleti alapját gazdagítják, hanem felbecsülhetetlenül nagy értékű útmutatást nyújtanak minden tudományág további fejlődéséhez.

Ha Sztálin elvtársnak 1950-ben megjelent nyelvtudományi műveire gondolunk, emlékeznünk, hogy azok — bár tulajdonképpen csak egy szűkebb szakterület kérdéseivel foglalkoztak, — milyen lényeges továbbfejlesztését jelentették a marxizmus-leninizmus elméletének. Egyben azonban a Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak megjelenését követő ankétokból, hozzászólásokból és méltatásokból az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a művek számtalan tudományágnak mutattak irányt, s hozzájárultak a tudományok még magasabb színvonalra emeléséhez.

Úlésünknek az a feladata, hogy megvitassa azokat a tanulságokat, melyeket a XIX. Pártkongresszus anyagából és Sztálinnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művéből a nyelv- és irodalomtudomány felhasználhat.

Trencsényi-Waldapfel elvtárs ismertette és mélyrehatóan elemezte azokat a feladatokat, melyek a nyelvtudományra és az irodalomtudományra hárulnak a marxista irodalom e klasszikus alkotása és a XIX. Pártkongresszus tanulságai alapján.

Én magam e helyütt néhány szemponttal óhajtom kiegészíteni az előadottakat, a magyar nyelvészet és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány sajátos feladataira való tekintettel.

Sztálin elvtárs utolsó nagy munkájának egyik leglényegesebb tanítása a tudomány törvényeinek objektív jellegéről szól. »A marxizmus a tudomány törvényeit — akár a természettudomány, akár a politikai gazdaságtan törvényeiről van szó — az ember akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatok visszatükrözésének fogja fel« — mondja Sztálin elvtárs (Sztálin, A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Bp. 1952, Szikra 6. l.).

Mint ismeretes, Sztálin »A marxizmus és a nyelvtudomány kérdéseik« című művében világosan meghatározza a nyelvtudomány fő feladatát, s ez abban áll, hogy a nyelvtudománynak a nyelvfejlődés belső törvényeit kell kutatnia.

A nyelvfejlődés belső törvényszerűségei tanulmányozásának még mélyebb értelmet ad a törvények objektív jellegéről szóló sztálini tétel, s lehetővé teszi a nyelvi törvények még konkrétabb vizsgálatát.

Ha a nyelvfejlődés belső törvényeit, mint az objektív, az emberek akaratától függetlenül végbemenő folyamatok visszatükrözését fogjuk fel, már pedig így kell felfognunk, akkor az a kérdés merül fel, érvényesíthető-e a nyelvi törvényekre az a másik sztálini tanítás, hogy a természettudományi és politikai gazdaságtani törvényeket az emberek »megváltoztatni vagy hatályon kívül helyezni nem képesek« (i. m. 6. l.). Ahhoz, hogy erről nyilatkozzunk, a nyelv tényeit kell megvizsgálnunk.

Az a fejlődési tendencia, mely a mai magyar vagy a finn nyelv esetragozásában a helyviszonyhármasságot létrehozta, az emberek akaratától függetlenül keletkezett, és akaratuktól függetlenül hozta létre a térben való elhelyezkedés és mozgás három lehetőségének megjelölésére szolgáló raghármasságot (-ban, -on, -nál ; -ba, -ra, -hoz ; -ból, -ról, -tól). Ugyanígy a tővégi magánhangzók lekopása az Árpádok korában szintén nem tudatos folyamat volt, s hiába való lett volna az a törekvés, hogy a jelenséget létrehozó belső törvényt megszüntessük, éppúgy, mint ahogy a helyviszonyhármasság kifejlődésén sem tudunk változtatni.

Amikor azonban a belső nyelvi törvények feltartóztathatatlanságáról beszélünk, korántsem állítjuk, hogy a nyelv fejlődése tudatos eszközökkel nem befolyásolható, hiszen ellenkező felfogással a nyelvújítás és a nyelvművelés jelentőségét nemcsak lebecsülnénk, hanem egyenesen tagadnánk is.

A nyelv fejlődése gyakran hoz létre vadhajtásokat, melyeknek nyesegetése, a nyelvművelés, a nyelv fejlődésébe való tudatos beavatkozást jelent. Ezeknek a külső behatásoknak a jelentőségét nem szabad azonban túlbecsülnünk, mert ezek nagy általánosságban csak a belső törvényszerűségeken keresztül érvényesülhetnek. Elképzelhetetlen volna, hogy a magyar nyelv alapvető belső fejlődési törvényeit homlokegyenest ellenkezőjére változtassuk, hogy tudatos újítással pl. a ragok helyett a prefixumok vagy infixumok használatát próbáljuk terjeszteni. Az ilyen mesterséges, s a nyelv fő sajátágaival össze nem egyeztethető kísérletek meddők maradnának. Igen érdekes lenne pl. ebből a szempontból nyelvújításunk történetével is foglalkozni.

Abból, hogy a nyelv a fejlődés sajátzerű tendenciáival összeütköző törekvéseknek ellenáll, az a gyakorlati következtetés is levonható, hogy helyes irányú nyelvművelés csak akkor folyhat, ha nyelvünk jelenkori fejlődésének irányát minél behatóbban megismerjük.

Sztálin elvtárs is figyelmeztet arra, hogy a természet és a tudomány törvényei nemcsak megismerhetők, hanem meg is kell ismernünk őket, hogy ebből adódó ismereteinket a társadalom javára fordíthassuk. Nyelvművelési kérdésekben való állásfoglalásunkhoz is nélkülözhetetlen a mai nyelv fejlődési irányának, belső törvényeinek ismerete.

Nyelvművelésünknek feltétlenül meg kell szívélnie a törvények megismerhetőségének és felhasználásának sztálini elvét, ha sikeresen akar munkálkodni nyelvünk szebbé, színesebbé, gazdagabbá tételén.

Másrészt azonban a belső törvények kérdése szorosán összefügg a nyelv szilárdságáról szóló sztálini tétellel, mert éppen a belső törvények ellenálló-képessége az, ami biztosítja a nyelv »minőségének« megőrzését hosszú évszázadokon át. Ez teszi lehetővé, hogy a nyelv minden idegen hatás, és erőszakos asszimiláló törekvés ellenére is megőrizze sajátosságait. Akármilyen erős idegen hatásoknak van is kitéve egy nyelv, ezeket a hatásokat csak külső tényezőknek tekinthetjük, melyek általában a nyelv sajátos belső törvényein keresztül érvényesülnek. Ismeretes pl., hogy ha egy nyelvbe idegen szókészletű elemek

kerülnek át egy másik nyelvből, akkor azok nem eredeti alakjukban maradnak meg, hanem az átvevő nyelv szókészletének belső törvényeihez igazodva módosult alakban rögződnek. Több finnugor nyelvben számtalan példáját látjuk annak, hogy idegen (szláv, germán eredetű) szavak szókezdő mássalhangzókapcsolatai feloldódnak, akár az egyik mássalhangzó kiesése, akár egy szókezdő magánhangzó betoldása útján. Sok példát említhetnénk erre vonatkozólag, de már ez az egy közismert példa is világosan azt mutatja, hogy a nyelvfejlődés belső törvényeinek ellenállóképessége következtében beszélhetünk a nyelv alapjának szilárdságáról.

A magyar nyelv fejlődése belső törvényszerűségeinek felderítése terén nagy feladatok várnak a magyar nyelvtudományra. Legalább ekkora felelősség terheli azonban finnugor kutatásainkat. Finnugor összehasonlító nyelvtudományunknak egyre inkább el kell mélyednie a különféle finnugor nyelvek belső törvényeinek kutatásában, hogy megállapítsa azokat a belső törvényeket, melyek az egyes rokonyelvekben közösek, s melyeket a finnugor alapnyelv belső fejlődési törvényei folytatónak tekinthetünk. Nagyon jól ismerünk sok-sok egyezést a magyar nyelv és az egyes rokonyelvek közt, de még nem kutatunk azokat a belső fejlődési törvényeket, melyek ezeket az egyező jelenségeket létrehozták. Pedig csak ilyen módszerrel érhetjük el, hogy nagy vonalaiban tisztán lássuk a fejlődésnek, a minőségi változásoknak azt az útját, mely a finnugor alapnyelvtől az ugor alapnyelven át a mai magyar nyelvig vezet.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a rokonyelvek közös belső törvényeinek kutatása nemcsak a szóbanforgó nyelvek kialakulására vet fényt, hanem leglényegesebb forrását szolgáltatja, kiindulópontját képezi a belső törvények megváltozásával, a nyelvrendszerek minőségi átalakulásával foglalkozó általános kutatásoknak is.

Vannak tehát a fejlődésnek olyan belső törvényei a nyelvben, melyek más rokonyelvekben is megtalálhatók. Szükségszerűen azonban olyan fejlődési törvények is vannak az egyes nyelvekben, melyek csak a szóbanforgó nyelvre jellemzők, s melyeknek mása a rokonyelvekben nem él. Ez a jelenség arról tanuskodik, hogy a nyelv fejlődésének belső törvényei általában nem örökéletűek, hogy csak egy-egy meghatározott időszakban érvényesek. A belső törvények korára vonatkozólag azonban semmiféle kategórikus kijelentést nem tehetünk. A nyelv sajátos társadalmi jellegéből adódik, hogy fejlődésének belső törvényei közül egyesek igen hosszú ideig (néha a nyelv létezésének egész tartama alatt) hatnak, mások viszont csak egy meghatározott és korlátozott időszakasz folyamán működnek. A magánhangzóharmónia pl. már régtől fogva ható törvényszerűsége a magyar nyelvnek, sőt több más rokon nyelvnek is, s ezek alapján egyesek a finnugor alapnyelv sajátosságának, vagyis a finnugor alapnyelv belső fejlődési törvényének hajlamosak minősíteni. Ebben az esetben tehát egy igen régtől fogva ható törvénnyel van dolgunk, ellentétben pl. az ugarságból éppen hogy kivált ú. n. előmagyar nyelvnek azzal a (permi nyelvekkel megegyező) hangtörvényével, melynek következtében a finnugor eredetű nazális + *t*, *p* hangkapcsolatok denazalizálódtak és zöngésültek. A nyelv törvényeit tehát ebből a szempontból is vizsgálunk kell, hogy mélyebben megértjük a jelenségeket.

Ezzel kapcsolatban természetesen jogosan merül fel az a kérdés, hogy mi okozza egy-egy nyelvi törvényszerűség megszűnését vagy minőségi megváltozását, s hogy mi az oka az új belső törvények létrejöttének. Még távol vagyunk attól, hogy erre a kérdésre határozott választ adhatnánk. Az mindenesetre két-

ségtelen, hogy a belső törvények megváltoztatásának indítéka a nyelv társadalmi jellegében gyökerezik, s objektív jellegük ebben is megnyilvánul.

Egyik nyelvészünk szerint a mai finnugor nyelvek és a finnugor alapnyelv mássalhangzórendszerei közötti különbségeket az egyes nyelvekben időnként bekövetkező hangsúlyváltozások idézték elő. Különlegesebb ellenvetést nem is tehetünk e felfogásában új magyarázat ellen, sőt az — megítélésem szerint — valószínűnek is látszik. Kérdés azonban, hogy módszertanilag jogosult-e a szerzőnek további eljárása. A hangsúlyozási mód többszöri megváltozását ő ugyanis idegen nyelvekkel való érintkezés hatásának tulajdonítja, s ekkép a mai magyar mássalhangzórendszer kialakulását tulajdonképpen külső tényezőkkel magyarázza.

Példánk azzal a tanulsággal is szolgál, hogy a belső törvényszerűségek keletkezésének és megszűnésének problematikájával nem kizárólag az általános nyelvésznek kell foglalkoznia, hiszen csak konkrét nyelvi anyag alapján oldhatók meg az ilyen és a hasonló kérdések.

A tudomány törvényeinek objektív jellegéről szóló sztálini tanítás tehát nemcsak újabb lökést ad a nyelvfejlődés belső törvényei kutatásának, hanem meghatározott konkrét feladatok elé állítja a magyar és a finnugor nyelvtudomány művelőit egyaránt.

De a XIX. Pártkongresszus és Sztálin elvtárs művének tanulságai a nyelvtudomány számára nem merülnek ki a fentiekben.

Sztálin elvtárs »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művében ragyogó világossággal tárja fel a szocializmus gazdasági alaptörvényét, melynek lényegét a következőkben foglalja össze: »... az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesítése útján« (i. m. 41. l.). Minthogy a kulturális szükségletek maximális kielégítése is hozzátartozik a szocializmus gazdasági alaptörvényének lényegéhez, egészen nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományok, s köztük a nyelvtudomány, nagyarányú fellendülésre van szükség. Ennek a fellendülésnek azonban nem időlegesnek, hanem állandóan növekedőnek kell lennie. Hiszen Sztálin elvtárs a kommunizmusba való átmenet harmadik előfeltételét abban látja, hogy a társadalom kultúrájának olyan nagyfokú növekedését érjük el, amely biztosítja a társadalom tagjai számára fizikai és szellemi képességeiknek sokirányú fejlesztését. Ez a gondolat az egész Pártkongresszuson végigvonul. Malenkov elvtárs beszámolójából is elénk tárul, hogy a szocializmust ill. a kommunizmust építő emberek eszmei és kulturális színvonala, művészeti ízlése és a tudománnyal szemben mutatkozó igénye egyre nő. S éppen ezért a tudományra a szocializmus viszonyai között egyre nagyobb és minőségileg is jobban megoldandó teendők várnak.

A kulturális szükségletek kielégítése terén igen sürgős és fontos feladat népünk nyelvi kultúrájának emelése. Ennek érdekében nemcsak a mult mulasztásait kell pótolnunk, hanem egyre inkább fejlődő, módszereiben tovább tökéletesedő és hatáskörében mindjobban kiszélesedő mozgalomra van szükségünk. Ezt a célt kell szolgálnia általános- és középiskolai nyelvtanításunknak, nyelvtanár- és tudósképzésünk megjavításának, nyelvművelésünk szilárd elvi alapra helyezésének és valóban tömegmozgalommá emelésének.

Világos, hogy nyelvészeinkre ezen a téren is sok tennivaló vár, világos, hogy ez a munka nyelvészeink részvétele nélkül el sem indulhat.

Hogy feladataink a magyar nyelvtudomány terén még inkább kidom-
borodjanak, előre kell tekintenünk, s számolnunk kell azokkal a megállapítások-
kal, amelyeket a XIX. Pártkongresszus és Sztálin elvtárs tettek a város és a
falu, a szellemi és a fizikai munka közötti ellentét és a közöttük levő lényeges
különbségek megszüntetésére vonatkozólag. Számítanunk kell arra, hogy ez a
folyamat magával fogja vonni a nyelvjárások és a köznyelv fokozatos kiegyen-
lítődsét, s ez nemcsak nyelvjáráskutatóinkat serkenti majd új feladatokra,
hanem számos elméleti megfigyelést is lehetővé tesz.

Sztálin elvtárs most is fokozott munkára szólít bennünket. Nyelvtudomá-
nyunk az előtte álló feladatokat azonban csak akkor képes megoldani, ha a
marxizmus-leninizmus szilárd elvi alapjain áll. Még alaposabban el kell mélyed-
nünk a marxizmus filozófiájának és módszerének megismerésében és arra kell
törekednünk, hogy az vérünnké válva hassa át alkotó munkánk minden ízét.
Ugyanakkor pedig a Szovjetunió tapasztalataiból merítve, az eddiginél nagyobb
mértékben kell alkalmaznunk a bírálat és önbírálat módszerét, mely a tudomá-
nyok sikeres előrehaladásának hajtóereje.

KARDOS TIBOR :

Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus előadásának tartalmi kivonatá-
hoz és részben előadásához fűzött megjegyzéseim során arra igyekszem, hogy
kiegészítéseim szorosan kapcsolódjanak a feladathoz és a tárgyhoz és főleg
a vitás kérdésekre összpontosuljanak. Nincsen olyan alapelve az előadásnak,
mellyel ne tudnánk egyetérteni, éppen ezért hozzászólásom inkább az alapelvek
logikus keresztülvitelét, súlyponti helyzetét, kifejezési módját, illetve annak
hatályosságát érinti.

Nem vitatható, hogy mind a nyelvtudomány, mind pedig az irodalom-
tudomány módszertani alapjait a marxizmus-leninizmus ismeretelmélete alap-
ján kell elmélyíteni, hogy fokozott figyelmet kell szentelnünk azoknak az álta-
lános történeti feltételeknek, melyek egy-egy tudományos eredményt létre-
hoznak, egy-egy tudományos módszer kialakulását vagy érvényesülését biz-
tosítják, és hogy végül nekünk magunknak lépést kell tartanunk a tudomány
haladásával, szocializmust építő népünkkel.

Éppen azt kívánom vizsgálni, hogy az előadás milyen mértékben tudja ezt
a helyesen felállított hármas axiómát keresztülvinni. A kitűzött cél megvalósu-
lását úgy tudjuk lemérni, ha mindenekelőtt körvonalmazni próbáljuk, melyek
azok a történeti feltételek, amelyeket az előadásnak tükröznie kellett. Az elő-
adó helyesen állapítja meg, hogy Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi művé-
nek megjelenését nem csupán az a szükséglet hozta létre, hogy szembeszáll-
jon a Marr-iskola tévedéseivel, hanem a Szovjetunió szocialista felépítésének
és nepei együttélésének újabb fejlődési foka is. De ugyanezt mondhatta volna
Sztálin elvtárs eddigi műveit betetőző utolsó munkájáról, és a XIX. kongressz-
szus döntő határozatáról, melyek az elkövetkezendő történelmi időszakra meg-
szabták a kommunizmus elméletének újabb fejlődési irányát és gyakorlatát,
a proletariátus élcsapatának, a Pártnak a fejlődés megkövetelte magasabb
szervezetét, a tudomány és irodalom soronlévő döntő feladatait. Ezek maguk
is a történelmi fejlődés kiválóan jellemző megnyilatkozásai. Valóban Sztálin
elvtárs az utolsó évtizedek küzdelmeinek elvi következtetéseit, egyrésztől a
szocializmus, másrésztől az imperializmus homlokegyenest ellenkező gazda-
sági alaptörvényeit akkor fogalmazta meg, a Párt új szervezeti szabályzatát

munkatársai akkor nyújtották át a dolgozó nép millióinak, amikor erre mulhatatlanul szükség volt, amikor ezek a győzelmet kivívó anyagi erővé tudnak válni.

Éppen ezért jogos fölvetni, hogy a most elhangzott előadás hogyan viszonylik a magyarországi fejlődés által megszabott szükségességhez.

A Szovjetunió a legfrissebb tapasztalatokat, a legjobb gépeket, a legmodernebb módszereket és a legcselekvőképesebb tudományt közvetíti felénk. A szovjet gazdaság és társadalom roppant ereje, felépítményének hatalmas arányú hatása nélkül fejlődésünk üteme elképzelhetetlen.

Pártunknak az az alapelve, hogy minden módon lehetővé kell tenni a szovjet tudomány, pedagógia legmodernebb eredményeinek átültetését, hatóerővé kell tenni a leghaladóbb irodalmat, a szovjet irodalmat. Itt bukkanunk az első komoly problémára, mely a többi népi demokratikus országokban is felmerült ezekben az időkben, de nálunk talán még erősebben. Ugyanis mi, értelmiségiek nagyrészt a felszabadulás után álltunk visszavonhatatlanul a nép mellé s csak néhány éve ismerkedünk a marxizmus-leninizmussal. Éppen ezért gyakran állapítható meg az a tény, hogy igen kiváló tudósok, elsőrangú szakemberek nem képesek kellőképpen felhasználni a szovjet tudományos eredményeket. A vitáink alapjául szolgáló szovjet tudományos dolgozatok között egyrészt és vitáink színvonala között másrészt élesen mérhető különbség van. A különbség eltüntetésére egyetlen mód van: a marxista-leninista és sztálini tudomány mély átélése. Ez az út csak látszólag kerülő, lényegében ez az egyenes, mert a szaktudományhoz csak a dialektikus és történeti materializmus eredményei vihetnek el. Éppen a XIX. kongresszus és Sztálin elvtárs utolsó művének tanulmányozása az, ami jelentékeny változást idézett elő. Jogunk van feltételezni, hogy a marxizmus klasszikusainak mélyreható analízise fogja a legjobban siettetni a szovjet tudomány eredményeinek méltó felhasználását.

A magyar történeti fejlődésnek ebben a pillanatnyi helyzetében írta meg Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus most elhangzott előadását. E történeti helyzet szükségessége meggyőződésünk szerint egy ilyen előadás elsőleges feladatául azt jelöli ki, hogy kövessük a szovjet tudomány alapvető felismeréseit a sztálini közgazdasági mű és a XIX. Kongresszus tanulságait illetően. A szovjet irodalomtudomány minden erejével a *jelenlegi szovjet irodalom mozgósítására* összpontosul, azokat az elméleti kérdéseket tárgyalja, melyekre Malenkov elvtárs irányította a figyelmet, mint: a *típus*, a tipikus hős és a tipikus körülmények, a pozitív hős és a negatív alakok, a típus és egyéniség viszonya, a szatíra kérdései. Azonban ezeket a problémákat tárgyalva, egyszersmind az irodalomnak mint művészetnek központi kérdéseit vitatják, lévén a típusalkotás az irodalom lényegi célkitűzése. Az új szovjet tanulmányok következő lépése, amely egybefonódik a típus vizsgálatával, a művészetnek és közelebbről az irodalomnak különleges sajátosságai, a szép és a jó összefüggése, a szép és az eszmény azonossága, a költői alkotás módszerei, törvényszerűségei. Mindezt pedig nálunk szokatlan közérthetőséggel, világossággal, a konkrét példák szakadatlan sorával fejtegetik.

Ha ebből a szemszögből tekintjük Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus előadását, azt kell mondanunk, hogy az alapvető kérdéshez, a típushoz hozzányúl, elsőnek veszi, de csak érinti, mint ahogy a tudomány és művészetek megkülönböztető jegyeit is. Mélyrehatóbb vizsgálat tárgyává teszi az irodalom egyéb törvényszerűségeit. Végül röviden jellemzi az előttünk álló irodalomtörténeti feladatokat. Úgy érezzük, hogy az előadás nem eléggé irányul irodal-

munk aktív mozgósítására. A kelleténél teoretikusabb, ami a közérthetőség rövására megy.

Belső fejlődésünk egyenetlensége miatt helyesnek tartjuk, hogy az előadó a legaktuálisabb kérdéseket visszavezeti a marxi, vagy sztálini forrásra, a fogalom tiszta meghatározását igyekszik adni, és Marx nyomán az irodalmat, illetve művészetet olyan szellemi teljesítménynek fogja fel, mely az embert ábrázolja, mint a társadalmi viszonyok összességét a maga egységében. Ebből a meghatározásból, — legalább is így olvassuk az útmutatóban, — sajnos nem bontakozik ki világosan a leglényegesebb, hogyan válik az lehetségessé, hogy a társadalmi viszonyok összességét a művészet a maga egységében »közvetlenül érzékelhető módon« tudja közvetíteni. Ez a művészet sajátos módját jelenti éppen, a *képszerű* ábrázolást, a valóság emberi tükrözését. Bjelinszkij, akit joggal tart a szovjet irodalomtudomány a marxista esztétika előfutárának s ez alkalommal bőven idéz, nem is a társadalmi viszonyok egységének reprodukálásában látta a tudomány s művészet közötti különbséget, hanem éppen a képszerűségben, hogy a művészet nem bizonyít, hanem bemutat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy olyan művészetek, mint az irodalom, az élő nyelv útján a logikai gondolatsort ne használják fel. A szovjet irodalomtudomány ennél a kérdésnél időzik. Az előadó helyesen ismerte fel, hogy éppen *azért* került a típus mint a helyes általánosítás módja az új szovjet kutatások középpontjába, mert az ember a társadalmi *viszonyok összessége*. Azonban véleményünk szerint nem helyes itt megszakítani a fejtegetéseket. Ha elfogadjuk a marxi esztétika alapelvét, hogy a szép azonos az eszménnyel, mely az életből nő ki, még ha szembe kerül is vele, ha azonos az egyes korok és társadalmi osztályok eszményével, ha így elválaszthatatlan mindattól, amit jónak, tehát erkölcsösnek tartunk, akkor minden tekintetben ez kellene, hogy a fejtegetés középpontjában álljon. E fejtegetések hiánya az előadásban elszakítja a kritikát az irodalomtörténettől, ami pedig a marxista esztétika alapkövetelménye. Bármennyit tanulunk is a szovjet irodalomtól, ha nem tárjuk fel a magyar irodalom belső hagyományait úgy, hogy a leghatékonyabb műfaji lehetőségeket, a közönségre való hatás szempontjából legépítőbb példákat ragadjuk meg, mint a szovjet kutatók teszik a klasszikus orosz irodalommal, akkor hiába mélyedünk bele a politikai gazdaságtan és az irodalomtudomány törvényszerűségeinek analógiáiba. A mai feladatok szempontjából, a fejlődés mai állapotából kell kiindulnunk s csak akkor tudjuk a fejlődést helyesen ábrázolni. Amit előadónk útmutatójának vége felé úgy fogalmazott meg »a fejlődés ábrázolása deszcendens, de a módszer csak aszcendens lehet, mert minden fejlődéssel szemben érvényes a marxi tétel, melyet hasonló összefüggésben már Lukács György akadémikus idézett »az ember anatómiája a majom anatómiájának kulcsa«.

Ha Trencsényi-Waldapfel Imre nagyon helyesen megállapította, hogy az irodalomtudomány művelőinek szocializmust építő népünkkel kell együtt haladni, akkor ezt elsősorban úgy kell értelmezni, hogy a magyar irodalom fejlődését kell támogatniok elméleti alapotással, konkrét példákkal. Például meglehetősen kizsorigult irodalmunkból a rövid elbeszélés, a novella, pedig rendkívüli mozgósító ereje van. A Szovjetunióban fel is figyeltek erre a műfajra éppen a XIX. kongresszus előadásai nyomán. (Taraszenkov.) A novella nagy művészetet kíván s ez a művészet pontosan egy-egy kitűnően kiélezett, tipikus helyzetet, tipikus alakokat követel meg. A novellának jó hagyományai vannak a magyar irodalomban. Gondoljunk Mikszáth Kálmánra vagy Móricz Zsigmondra. A drámai szatírára is nagy szükség lenne. Ha nincs is olyan mű a magyar

irodalomban, mint a Gogoly-i *Revizor*, mégis egyet-mást tudnánk tanulni, a *Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról* nagyerejű népi szatirájától, a *Tempefői* arisztokratáinak és könyvárusainak szörnyű képétől és a nyugati civilizátorokra olyannyira emlékeztető Madách-alkotta *Civilizátor-tól*. A modern magyar irodalom az égető problémák egész sorát kiáltja a fülünkbe, csak meg kell hallgatnunk és választ is kapunk rá a magyar irodalom haladó hagyományaitól.

Az irodalom alapvető törvényszerűségei egyszersemind a ma legaktívabb irodalmi kérdései: ezek a társadalmi viszonyokat kiváló képekben tükröző, jó típusalkotás, a típus és az egyén dialektikus egységének helyes, művészi ábrázolása, a tipikus körülmények gondossága, a jó és a szép legteljesebb egybe-forrottsága, a jövő kommunista embere, mint szépségeszményünk forrása.

Ehhez csatlakozik az a törvényszerűség is, amelyet a marxi esztétika a forma és tartalom dialektikus egységének nevez. Figyelemreméltó az a megfogalmazás, melyet Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus a forma és tartalom egysége megjelenésében mutatkozó ingadozásnak ad, mely szerint a klasszikus korszakokban »a tartalom és a forma egysége el is maradhat az általános fejlődéstől, de meg is előzheti azt s mintegy előlegezi azt az összhangot, melynek helyreállítására a forradalmi osztályt mozgósítja: Petőfi példája, aki uralkodóvá teszi a népet az irodalomban, hogy előkészítése uralmát a politikában is.« Hozzátehetjük, hogy nagy írónál a forma és tartalom egységének ez az előlegezése a gyakoribb jelenség s a magyar irodalomban is így mutatható ki. Az író tudatában van annak, hogy amikor a nép titkos vágyait fejezi ki, sőt sokszor olyan világosan fejezi ki, olyan konkrétan, hogy az a nép álmait is meghaladja, a jövőt képviseli. Mikor Petőfi a *János Vitéz* népi típusalkotása után néhány évvel az őt ért választási kudarc után megalkotja az *Apostol-t*, és evvel a magyar irodalomban teljesen új típusú hőst, akkor egy pillanatra nem inog meg a nép szolgálatában, de ráébred arra, hogy a jövőt jelenti. És milyen meggondolásra méltó az *Apostol* formája: többé nem a *János vitéz* népies veresése, szabadon áramló sorok, de gondolatfűzése, képeinek egyszerűsége, nem mondanak ellent Petőfinek, a népi költőnek.

Ugyanígy megszívlelendőek azok a megállapítások, amelyeket az előadó a magyar irodalom periodizációjára tett. Ismételten hangsúlyoztuk, hogy irodalmunk periodizációjánál tekintetbe kell vennünk a magyar társadalom történetének periodizációját, de azon szerep figyelembevételével, melyet éppen az irodalom mint felépítmény tölt be. A Szovjetunió történelmének periodizációs vitájában Grekov akadémikus figyelmeztetett arra, hogy az ideológiai felépítmény, bár sokszor hamar, de mégis csak *követi* alapját. A nagy írók látnoki szerepe ennek nem mond ellent. Bár sokszor az uralkodó osztályhoz tartoznak is vagy hozzá kapcsolódnak, meghallják a másik kultúra hangját, a nép akaratát, amely a jövőt jelenti. Akadnak, akik leszakadnak osztályukról és egész lángelméjüket a haladás szolgálatára fordítják. De ilyenkor mindig megvan már az az új alap, — kezdetiben bár, — amelyet művészetükkel erősítenek. Grekov akadémikus figyelmeztetését tehát tekintetbe kell vennünk, mind a középkor s újkor határának megállapításakor a magyar irodalomban, mind a megújulás kora kezdetének megállapításakor és az egyes periódusok alkorszakaiban.

A párhuzamosság kedvéért Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikusnak ahhoz a megállapításához, hogy a sztálini közgazdasági mű milyen perdöntően szól bele abba a vitába, mely már régebben folyt az ókori áruterelés jellegéről, magam is felhozhatok egy példát szűkebb szaktanulmányaim köréből. Az

olasz történelemnek s irodalomnak egyik központi problémája a középkorvégi olasz polgárságnak megtörése a XVI. sz. folyamán. Az olasz renaissance nagyszerű kultúráját létrehozó polgárság annyira összezsugorodott, hogy a XVIII. századi fölvilágosodás s a nyomon következő Risorgimento egy gyökeresen más, új polgárságra támaszkodott. A középkori olasz polgárság összeomlásának kielégítő magyarázatát mindeddig nem találtuk. Tudtuk, hogy a termelés lehanyaglott, a hanyatlás okaival is nagyjából tisztában voltunk. Ennek ellenére súlyos, megoldatlan kérdések maradtak, mert ipari jellegű tőkefelhalmozás, amilyenek a firenzei látszott, nem szűnhetik így meg, máról-holnapra. Hogy az itáliai tőkefelhalmozódást ipari jellegűnek lássuk és az árutermelést kapitalisztikus jellegűnek, nagy mértékben megerősített bennünket Rutenburg 1951-ben megjelent különben kitűnő műve, a XIV. századi firenzei céhekről és iparról. Azonban a Magyar Tud. Akadémia tervmunkálatai között megjelenő most készülő gyűjteményes kötetünk (Renaissance tanulmányok) egyik tanulmányának eredményei ennek ellentmondóak és igen meglepőek voltak. Rózsa Zoltán másokkal kollaborációban, majd egyedül foglalkozott avval a témával, hogy a XIV. sz. olasz irodalmában a kora-kapitalista viszonyok hogyan jelennek meg és milyen a kritikájuk. A legnagyobb meglepetésünkre az olasz novellisztika, regényirodalom, példák, és a költészet sokat foglalkozik kereskedőkkel, bankárokkal, de manufaktúrákkal nem. Vannak utalások a városi szegénysépre, de munkásokra inkább olyan formában, hogy ezek otthon végeznek bér munkát, szőnek, fonnak, valamelyik manufaktúra számára. Mindebből arra kell következtetnünk, hogy viszonylagosan bármi jelentős volt is a firenzei szövetipar, a kereskedéshez, a bank- és uzoratókéhez viszonyítva második helyre szorult. Létrehozott egyes kapitalisztikus formákat, de árutermelése nem vezetett valódi kapitalizmusra. A kereskedelmi és banktőkéhez való viszonyában nem tudott uralkodó helyzetre szert tenni, mert az ipari termelés alapja nem volt elég szilárd és széles. Az olasz polgárság részben újrafeudalizálódott, részben elpusztult. A sztálini mű ismét eldöntötte a szaktudományok egyikének egész sor alapvető kérdését.

Kívánatos lenne, hogy a magyar irodalomtörténészeket s a világirodalom magyar művelőit bátorítsa fel Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus vállalkozása s a jövőben minél elmélyültebben, minél konkrétebben és nyíltabban vetnék fel a magyar irodalmi kutatás létkérdéseit.

BARTA JÁNOS :

Trencsényi-Waldapfel Imre értékes és sok elvi szempontra ráeszméltető előadásához két főkérdésben szeretnék hozzászólni, s néhány kisebb megjegyzéssel kiegészíteni. Előrebocsátom a kisebb megjegyzéseket.

Kevésnek tartom az előadásban irodalomtörténetírásunk számára a konkrét célkitűzést, a közeli feladatok kijelölését. Sztálin elvtárs tanulmánya, a kongresszusi beszámoló és a hozzájuk fűződő gazdag vita számos olyan elvet tisztáztak és számos olyan szempontot vetettek fel, amelynek alkalmazása a mi munkánkban is megkísérelhető. Így pl. regény- és drámaíróink értékelésében ezentúl nagyobb mértékben kell azt kutatnunk: mennyire tudnak konfliktusokat meglátni, konfliktusokra ráébreszteni, s hogyan viszonylanak az íróábrázolta konfliktusok a társadalmi élet valóságos antagonizmusaihoz. Ezzel még közelebb jutunk épen a legnagyobb íróink: Petőfi, Arany, Eötvös, Katona megértéséhez, s fel tudjuk deríteni Kemény Zsigmond egyik legnagyobb fogya-

tékosságát. — A humor, a satíra kérdése a kongresszus óta a szovjet irodalmárok érdeklődésének központjában áll. Kutatnunk kell a mi irodalmunk multjában is a komikum, a humor, a satíra számtalan megnyilvánulását. Kiindulópontunk az lehet, hogy mindezek alkalmazása irodalmunk multjában nem öncélú valami volt, hanem társadalmi funkcióval bírt: hol védekező, hol támadó fegyverként használták a bécsi elnyomók és a hazai kis és nagy kizsákmányolók elleni harcban. Ez a körülmény a satirikus-komikus műfajoknak számos változatát hozta létre, s e műfajoknak megvoltak a mesterei a tizenhetedik és tizennyolcadik századi névtelen kéziratot énekszerzőktől egészen a nagy művészekig, Csokonaiig, Eötvösöig, Petőfiig, Aranyig. Ezt a gazdag anyagot most egységes elvek alapján kellene részben feltárnunk, részben rendszerezni és hasznosítani.

Helyes, hogy szóvátette az előadó a korszakolás kérdését. Néhány évvel ezelőtt, az Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulása után, tettünk kísérletet az irodalomtörténeti korszakhatárok megállapítására; az eredménnyel ma már nem lehetünk megelégedve. Az akkori megállapítások egyik főhibájának tartom, hogy 1772 után nagyon elapróztuk, apró korszakokra tagoltuk irodalmunk fejlődését; így nem juthattunk igazán közel az irodalmat mozgató nagy társadalmi erőkhöz. A korszakolási kísérletet mindenesetre újra kell kezdeni.

Nem sürgős feladat, de foglalkozni lehetne az új világirodalmi helyzet kapcsán azzal: mennyit és milyen mértékben tudott a polgári Európa a magyar irodalomból befogadni: mennyi volt az igazság abban, hogy egyes költőink, íróink a kapitalizmus korában »világhírre« jutottak.

A Horthy-korszak reakciós, természetlen tudományának példaként Trencsényi-Waldapfel megemlítette és cáfolta Pauler Ákos filozófiai nézeteit. Azt hiszem, nem a legjellemzőbbet és nem a legveszedelmesebbet választotta ki. Ha a Horthy-korszak tudománytörténetét böngészgetjük, olyan jelenséggel is találkozunk, amikor egyik filozófus teljes komolysággal azt vitatja, hogy a filozófia nem is tudomány, hanem mítosz. Az ilyen nézetek jobban kidomborítják a kor hanyatlását, mint az a példa, amelyet az előadó idézett.

Rátérek most a főkérdésekre. Föltétlen egyetértek Trencsényi-Waldapfel elvtárral, amikor Sztálin elvtárs tanulmánya nyomán rámutat az összes tudományok módszertani egységére, és hangsúlyozza, hogy valamennyi tudomány egyformán objektív, az embertől független törvényszerűségeket kutat. De fölvetem a kérdést: a módszertani egység jelenti-e a természeti és társadalomtudományok módszertani azonosságát is? Az objektív törvényszerűségek megállapítását a tudományban kiegészíti, sőt megelőzi az objektív, az embertől független tények megállapítása és leírása — s mindkét feladattal kapcsolatban fölmerül annak szükségessége, hogy az irodalmi tényekkel és az irodalmi folyamatokkal kapcsolatban a közös módszertani alpból külön idézzen a jelenségekre szabott módszeres eljárásokat kell kidolgozni. Az irodalomnak is megvannak a maga objektív törvényszerűségei, ezek azonban egyszeri, egyedi irodalmi alkotásokon át nyilvánulnak meg — s azt bajosan állíthatjuk, hogy egy-két írónak, vagy egy-egy műnek épen ezt az egyediségét figyelmen kívül hagyhatnók. Amellett az irodalom nemcsak tükrözi a valóságot, hanem pártosan tükrözi; megindít, mozgósít, állásfoglalásra bír, és gyönyörködött is a maga sajátos eszközeivel. A tudománynak úgy kell az irodalomhoz nyúlnia, hogy ezeket a hatásokat ne közömbösítse, hanem még inkább tudatosítsa és hatékonyá tegye. Ehhez nyilvánvalóan nem elég az általános törvényszerűségek kutatása. Nemcsak a törvényszerűségek körét kell tehát az egyes íróig,

esetleg az egyes művekig menően leszükítenünk, hanem olyan objektív, tudományos módszereket kell találnunk, amelyek az irodalmi mű egyedi tartalmának, formájának és hatásának kutatására képessé tesznek bennünket. Ilyennek látszik a típus és az újabban a szovjet esztétikában sokat szereplő eszmény fogalma — de mindez még nem elegendő.

Az előadó fölvetette azt a tetszetős gondolatot, hogy a termelőerők és termelési viszonyok összhangja törvényének az irodalomban megfelel a tartalom és forma összhangjának törvénye. A megfelelést már ő is elég tágan értelmezi: a tartalom és forma összhangját megvalósító klasszikus irodalmi alkotások megelőzhetik vagy csak követik az osztálytársadalmakban a termelőerők és termelési viszonyok összhangjának rövid időszakait. A fölvetett szempontot igen termékenynek tartom; ha egy-egy társadalmi forma fejlődésének menetében az egykorú irodalomban a tartalom és forma viszonyát vizsgáljuk, megpróbálhatjuk a hagyományos stíluskategóriákat az egyes fázisokhoz kapcsolni és így tartalommal megtölteni. Felállíthatunk egy olyan hipotézist, amely szerint az első időszakban, az új társadalmi formáért vívott harcok során az irodalomban is az új tartalom harcol a maga új formájáért, s rombolja a régi formákat — ez volna a romantikus szakasz; a társadalmi forma hanyatlásának időszakában pedig általában formalista, antirealista irányok lépnének fel.

Csak hát az irodalmi valóság ezt a konstrukciót nem teljesen igazolja. Ismerünk nagy költőket, akik tartalom és forma tökéletes egyensúlyát valósították meg igen késői, hanyatló időszakokban (Goethe pl.) s magát a kapitalista kor utolsó szakaszában föllépő kritikai realista irodalmat sem okvetlen jellemzi a tartalom és forma egyensúlyának megbomlása. Trencsényi-Waldapfel szempontjához tehát azt fűzhetjük hozzá: osztálytársadalmak, tehát antagonisztikus társadalmak irodalmában a tartalom és forma összhangjának sokféle, bonyolult föltétele van, s ezek közül csak az egyik az, amelyre az előadó rámutatott.

TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE:

Tamás Lajos és Hajdú Péter elvtársak fejtegetéseimet részben konkrét példákkal támasztották alá, részben további, jó szempontokkal egészítették ki, de úgy látom, mindannyiszor az én gondolatmenetemmel egyező irányban, nézeteltérés tehát nincs közöttünk. Lényegében ugyanezt mondhatom Kardos Tibor elvtársról; ha az irodalomtudomány feladatait az élő irodalommal szemben még erősebben hangsúlyozta, mint én, azt is csak helyeselni tudom.

Nem értek azonban egyet Bóka László* és Barta János elvtársak felszólalásának több lényeges pontjával. Így mindenekelőtt továbbra is szükségesnek tartom a két világháború közé eső magyar tudomány elvi kritikáját, és továbbra is helyesnek tartom, hogy Pauler Ákos filozófiáján mutattam be a magyar idealista tudomány összefüggését a Horthy-reakcióval: ő volt e korszak egyetlen rendszeralkotó gondolkodója nálunk, mint ilyent, páratlan tekintély vette körül s hatása semmiesetre sem kicsinylendő; volt idő, amikor Bóka elvtárs sem tudta magát e hatás alól egészen kivonni. Hibáztatja Bóka elvtárs, hogy olyan feledésbe ment neveket említek, mint Bodnár Zsigmond: nos, a nevek, amelyeket említettem, irányokat képviselnek, s Bodnár Zsigmond nálunk mégis csak legismertebb képviselője annak a hullám-elméletnek, amelynek a

* Bóka Zászló hozzászólásának kézírata lapzártáig nem érkezett be a szerkesztőségbe. — Szerk.

polgári tudományban még ma is vannak képviselői, így pl. a francia Cazamian, akinek angol irodalomtörténete nem ok nélkül népszerű az angolszász világban. Bóka elvtárs Riedl Frigyesnek az Alexander-Emlékkönyvben megjelent irodaloméleti kísérletét kéri számon tőlem; valóban nem említettem ezt az érdekes, de a maga korában sem igen figyelembevett vázlatot, e helyett Riedlt — közismertebb munkái alapján — mint Taine pozitivistá milieuuméleteének népszerűsítőjét idéztem. Ám ha az Alexander-Emlékkönyvre hivatkoztam volna, akkor is az ott vázolt elmélet pozitivistá-idealista jellegére kellett volna utalnom, sőt a Bodnár Zsigmond nevével jellemzett hullámmélethez is, mert Riedl is itt az *actio par reactio* elvét említi első helyen az irodalom történetének törvényszerűségei között. Hibáztatja Bóka elvtárs, hogy kritikámat nem a »főellenségek« felé irányítom, s ilyen gyanánt említi Huizingát, akinek hatását tanítványai körében elevenebbnek látja, mint a szellemtörténet általam említett képviselőjét. Huizingát idestova másfél évtizede bírálom, de a tudomány törvényeiről szólva, elengedőnek tartottam egy általánosító utalást a Wölfflin »Vollendung—Unendlichkeit« ellentétpárját variáló szellemtörténeteszekre, hiszen ebbe, különösen ha chronologiailag kötetlen »középkor« és »renaissance« fogalmát vesszük tekintetbe, Huizinga is, sok mással együtt, beleértetődik. Végül Bóka elvtárs is, Barta elvtárs is feleslegesnek tartja, hogy Windelbanddal és Rickerttel vitázzam: szerintük az ő álláspontjuk nálunk nem hagyott nyomot. Nem kívánok ezuttal egy magyar bibliográfiával szolgálni Windelband és Rickert elég széleskörű hatását illetően — Pauler nevét itt is meg kellene említeni. Elég a következőre utalnom: ha Bóka elvtárs — mint állítja — ma is tanítványainak olyan aggályjaival találja szemben magát, hogy a történeti tudományok — törvényszerűségek híján — nem tarthatnak igényt arra, hogy teljesértékű tudományoknak tekintessenek, akkor Windelband és Rickert hatásának a csökevényeivel kell vitáznia, bármily közvetítő esaternákon jutott is ez a hatás tanítványainkhoz. Tartok tőle, hogy a felelőség ezért részben minket magunkat terhel, elsősorban éppen azért, hogy ezeket a kérdéseket kellő elvi szigorúsággal idáig nem tisztáztuk. Legalább is erre enged következtetni Barta elvtárs felszólalása, amelyben a módszertani dualizmus öntudatlan s így nézetem szerint annál veszélyesebb nyomai még ma is felismerhetők voltak. S ez egyben válasz arra is, hogy helyes volt-e nyelv- és irodalomtudományunk soronkövetkező konkrét feladatainak taxatív felsorolása helyett ilyen mértékig elméleti irányban tartanom előadásomat.

Sztálin elvtárs lángeszű munkájának tanulmányozása alapján szilárd meggyőződése, hogy nyelv- és irodalomtudományunk fejlődésében is a »következő láncszem« éppen az alapvető elméleti kérdések tisztázása. Ha ezt a meggyőződést nem sikerült kellő meggyőző erővel képviselnem, akkor előadásom valóban méltatlan volt a magas célhoz, amelyet magam elé kitűztem.

MARÓT KÁROLY
PRAEHOMERIKUS KATALÓGUSOK

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1952 dec. 15-én tartott ülésén

A katalógust és a katalógusköltészetet illetően máig sincs egyöntetű megállapodás. Esetünkben a mindig kényes fogalmi definíciót ezenfelül a görög szó eredeti jelentésének határozatlan, elfolyó volta is nehezíti. Annyi ugyan kétségtelen, hogy a »katalógus« szó a görög *καταλέγω* ige tövével függ össze, de tudvalévő, hogy maga a *λόγος* fogalma mennyire nehezen megfogható és hogy a fogalom körül uralkodó homályt esetünkben még az összetétel is fokozza: a *καταλέγειν* ige az Odysseiában (pl. *ῥ* 496. *λ* 368.) az aoidos *énekének*, máshol a rhapsodos *recitativ* előadásának (»felmondásának«), általában a *prózában* (*καταλογάδην*) beszélésnek a jelentőségével bír.¹ Az etymon és jelentés tehát nem nyújt segítséget a definiáláshoz. Így szükségkép meg kell annál a sajátos értékénél állapotodnunk, amelyben a katalógus és katalógusköltészet megjelöléseket alant használni fogjuk. Ehhez viszont a genetikus út, annak az útnak a feltárása mutatkozik minden definíciónál célravezetőbbnek, amelyen a katalógusköltészetnek tőlünk elfogadott értékéhez jutottunk. Még ha ezzel a kényszerű egyoldalúsággal — egyelőre — a szubjektivitás látszatát is kelthetnők. A tárgyalást tehát szükségkép egy, kb. 35 éve több-kevesebb intenzitással folyó problémakutatás történetének az összefoglalásával kell kezdenünk.

I.

A katalógusköltészet vagy legalább is egy fajta katalógusköltészet problémája először az Uranos → Kronos → Zeus istengenerációk kérdésével merült fel előttem. Csak később igyekeztem a műfaji kérdést ettől a száltól függetleníteni.

Már »A homerosi eposzok vallástörténeti jelentőségéről« írva² kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy a 52 kk. értelme csak úgy lesz világos, ha az Odysseia-költő elé egy, már valószínűleg epikus formában feldolgozott kozmogónikus legendát teszünk fel, amely Uranosnak és Gaianak összeesküvő fiaik

¹ E. Drerup, *Homerische Poetik* I, 1921. 76. l.

² *Ethnographia* 1917, 237. kk. Majd németül: *Årsbok* 1924, *Vetenskaps-Societeten i Lund*, 149—169. ll.

(többek között Kronos és Atlas) által történt elválasztását beszélte el. Ennek a kezdetnek elengedhetetlenségét igyekezett azután »*Ἄτλας ὀλοόφρων*« c. dolgozatom³ megvédelmezni. Később elgondolásomat »Kronos und die Titanen« címen megjelent hosszabb tanulmányomban⁴ részletesen ki is dolgoztam. E törekvésemben — az akkori körülményekhez képest, mindenesetre — nagy segítséget jelentettek Wilamowitz⁵ és M. Pohlenz⁶ azonos című dolgozatai, amelyek függetlenül jutottak ugyanazon, az Iliasban és Odysseiában feltűnő szimptomák alapján, azonos konklúzióhoz: *Ha* Homeros az Uranos — Kronos — Zeus történetére vonatkozó, már megállapodottnak látszó genealógiával dolgozhatott utalásaiban; *ha* a történet bizonyos momentumait mint közismerteket módja volt csak per apices érintenie; *ha* a »titánokat« (Iapetos, Kronos, Atlas) nem kellett bemutatnia, sőt olyan jelzők kíséretében használhatta neveiket (*Ἄτλας ὀλοόφρων*, *Κρόνος ἀγκυλομήτης*), amik az Iiasból nem érthetők és nem magyarázhatók — akkor valószínű, hogy Homeroszt egy, igen nagy hatást elért, azaz közismert és a *geneológiákat is megállapító* népies kozmogoniának⁷ kellett megelőznie. Wilamowitz ugyan i. h. beérte azzal, hogy egy, az akkoriban közönséges fogalmi elképzelés szerint »száraz katalóguskölteményt« tett fel Homeros előzményének. Később mégis, mintha belátta volna racionális szűkkeblűségét és úgy, ahogy részéről ebből a körből eleve legalább két előző költeményt követeltem,⁸ a *Der Glaube der Hellenen*-ben⁹ a maga száraz genealógiai (theogoniai) katalógusa helyett már egy »ausführliche Theogonie und Kosmogonie«-t látott szükségesnek. Más dolog, hogy még így is nagyon fukarok voltunk az igen gazdag praehomerikus költészet műfajainak és lehetőségeinek feltevésében,¹⁰ és magam sem láttam élesen, hogy pl. az epizódokkal élénkített katalógus nem Hesiodos *trouvaille*-a, de megvan már Homerosnál és meg kellett nyilván előbb is lennie, mert éppen nincs a katalógusok alaptermészetével ellentétben.

Semmi kétség tehát, hogy ez a Polynesiában legrésztetesebben kidolgozott kozmogónia, amelyet az Ilias és az Odysseia szövegéből sikerült a görögség multja számára is rekonstruálnunk, elengedhetlenül fontos volt ahhoz, hogy könnyebben megértsük a — különben valószínűleg a Közél-Keletről átvett — három istengeneráció (Uranos — Kronos — Zeus) praehomerikus genealógiai emeletének későbbi nagy elterjedtségét.

³ Philol. Wochenschr. 1926, 585—590. ll.

⁴ SMSR. 1932, 48—82. és 189—214. ll., főleg 52. kk. ll.

⁵ Stzb. d. Preuss. Akad. d. Wissenschaften, Ph-h. Klasse 1929, 9 kk.

⁶ Neue Jahrb. 1916, 588 kk.

⁷ Azóta a korán elhunyt W. Staudacher, *Die Trennung von Himmel und Erde, Ein vorgriechisches Schöpfungsmythos bei Hesiod und den Orphikern*, Tübingen, 1942. c. disszertációjában az elterjedt világteremtési vándormotívumnak vándorlásokkal maradéktalanul már nem mindig magyarázható, számos variánsát gyűjtötte össze. A dologhoz l. Act. Ant. Hung. tom. I., 1951, 35—66. ll.

⁸ SMSR i. h. főleg 56. k.

⁹ I. 1931, 338. k.

¹⁰ V. ö. Homeros. Bpest 1948. 104 kk.; Folia Ethnogr. 1949, 26 kk. és Acta Antiqua, i. h. is.

Egyébként az első döntő lépést a görög katalógusköltészet elképzeléséhez vezető, igazi úton csak »Les origines du poète Homère« c., átfogóbb tanulmányom¹¹ középponti (III.) fejezetével tettem meg, amikor azt először szenteltem egyenesen a homerosi, ú. n. hajókatalógusnak (»Boiotiának« : Ilias II. ének), amely akkoriban s utána is bizonyos mértékben, a katalógust jelentette számomra.

Ez a kezdő lépésem ugyan, a kérdés aktuális állásához képest, főfeladatként még csak azt vállalta, hogy az uralkodó ellenvéleménnyel szemben, részben új argumentumokkal, a »kevesek véleményét« próbálja támogatni, amely közben valóban (egy mai kutató szava szerint) a »mindenki vélemények« lett. A véleményt, hogy a Boiotiában valami, a késő-mykenei korba visszanyúló, ismeretlen jellegű forrásnak a (végső formájában) magától Homerostól eredő feldolgozását kell megpillantanunk. Akkoriban t. i. az irodalmi kritika még erősen idegenkedett egy ilyenfajta katalógusköltemény feltevésétől. Főleg azért, természetesen, mert már az ókor Hesiodost mondta a katalógusköltészet feltalálójának, akit pedig az ókori, sőt a modern kriticismus is általában későbbinek tartott Homerosnál. Így, ha itt-ott joggal elismerték is bizonyos vonások kétségkívül mélyenülő régiségét, érthető, hogy a katalógusok praehomerikus voltát hirdető meggyőződésnek nem sikerült egyszerre megnyernie a tudományos közvéleményt. Nem sikerült, sőt nem is sikerülhetett, amennyiben a műfaj régibb volna, vagy kivált egyes régebbi elemek, az egésznek régebbi szerzőjét még — érthetően — nem bizonyították.

Egyébként már ebben a dolgozatomban rámutattam, hogy a Boiotia problémája nem izolálható. Az Iliasban nemcsak több más seregkatalógus, de ezen kívül sok katalogizáló hangú, vagyis a nagyeposz legközvetlenebb mintájának : az aiol hősdaloknak lelkesítő hangjaival szemben, feltűnően prózaibb és tárgyiasabb, lista- vagy katalogusszerű részlet beledolgozásai is szembe-szöknek, és hogy ehhez képest, ezeknek a hasonlóhangú részleteknek a kérdését nyilván össze kell a hajókatalógusával kapcsolni; ezek nélkül nincs döntés. Ilyen részletek többek közt : a nemzetségfelsorolások (genealógiák) és androktasiák »névzuhatagjai«; az aristeiak, epipolesisok, fali szemlék¹² és kivonulások vagy versenyek hőslistái; ajándékok (kincsek) előszeretettel elismételt katalógusai; sőt azt is mertük állítani, hogy legalább ránk gyakorolt, hangulati hatásukban *némileg* ilyenfélék a gyakori, gépiesen továbbadott üzenetek vagy a stereotyp formulákkal lefolytatott részletezések, leírások és i. t. is. Azzal tehát, hogy a Boiotiát idegen költőtől, mondjuk a Kypriából származtatjuk, — semmit sem intéztünk el. Ámde ennél is tovább mentem és már ugyanebben a

¹¹ Revue des Études Homériques, 1934, 14—54. II. (idézve az Extrait szerint 3—43. II).

¹² A homerosi *τειχοσκοπία* nyomán a tragikusok sokszor találták alkalmasabbnak a seregszámlákat *τειχοσκοπία*-k formájába önteni, mint Euripides a Phoinissai-ban (Antigone és a pädagogos párbeszédében), de hírnökjelentéseikben is sokszor katalogizálnak (v. ö. Schmid-Stählin, GGL I, III, 1 fele, 1940, 579, k., 638 kk. és O. Krause, De Euripide Aeschylī instauratore, 26 kk); aminek a kezdeteit szintén meglelhetjük már Homerosban.

dolgozatban¹³ messzeható következtetéseket vontam le nevezetesen az eposz költőien lelkesítő (protreptikus) és a katalógusok prózaian-rationális hangjának feltűnő egymás-mellé-rendeltetéseiből is. Feltettem nevezetesen, hogy ez a társítás Homerosnál nem volt valami, csak úgy taláalomra megkockáztatott próbálkozás, hanem tudatosan alapfeltételét alkotta annak, hogy a görög típusú objektív »nép«-eposz létrejöhesse. Másképp kifejezve: *ha* Homeros — helyes érzékkel — nem találja meg a módját és mértékét, hogyan lehet és kell, időnként változtatva, az ugyancsak népi eredetű, kedvelt és régi, de nekünk erősen prózai-rationálisnak ható objektív felsorolásokkal, litánia-szerű katalógusokkal (listákkal) a szubjektív hangú aiol hősdal lendületét megtörni, illetve a két egymást ellensúlyozó ellentétes hangnemet egymás mellé mégis költőien adagolni,¹⁴ nem jött volna létre az *Ilias*, amelynek titkát épen itten, a két látszólag merőben másfajta költői hangnemnek az egymást ellensúlyozó, sokszor már-már mechanikusnak tűnő keverésében kell megpillantanunk.

[N. B. Hasonló két elem összetevődéséből képzeli el v. d. Leyen, *Volkstum und Dichtung* 1935, 55. l. a germán epika keletkezését, csak éppen az összetevők rendjének és fontosságának megfordításával: szerinte a névlisták voltak a kezdet s közbük nőtték volna bele a hőstetteknek az elbeszélései.

Utólag olvasom, hogy K. Reinhardt, a »*Von Wissenschaft und Gegenwart*« 11. számában, 1938 (idézve *Von Werken und Formen*, 1948 szerint) szintén két összetevő eredőjének tekintette már az *Iliast* is (33 kk.). Ez a két összetevő azonban a hősdal és a praehomerikus novella volna, ami az *Odysseiát* illetőleg talán helytálló, de csak azért éppen, mert az *Odysseia* nem eposz, csupán játssza az eposzt. Az *Ilias* létrejöttéhez viszont semmi szükség nem követeli a novella igénybevételét. Ha analógiákból nem tudnók, már az *Odysseiában* előadott kisdalokból is látjuk, hogy természetesen, a hősdalnak is volt valami mesemenete (harag, faló, hazatérés stb.). Volt és lehetett anélkül, hogy ezeknek a mintákban való megszínezése tipikusan novellisztikus lett volna. Nem mintha a praehomerikus novella megvoltát tagadni akarnám, ellenkezőleg: annak a kikövetkeztetését sem vetném el (v. ö. már *EPht.* 1935. 27 kk.), hogy az *Ilias* általában számol pl. a *Paris-ítélet* motívumával. Csak annak a kényszerítő szükségét nem látom fennforgni, hogy az *Ilias* létrejöttéhez, mint — elképzelésünk szerint harmadik — összetevőt, a novellát igénybevegyük, amely — Reinhardt szerint is, 28. l. — nyilván meseszerű, hősietlen, sőt ainoszerű műfaj volt. Az ilyen állítás t. i. — azt hiszem —

¹³ Mint később Homeros-könyvemben is, 1948, passim.

¹⁴ A régiek — mint ismeretes — merőben másképp vélekedtek a nekik ősi katalogizáló stílus értékét illetően, mint pl. Rhys Carpenter, aki »szánalmasan prózainak« tartja a görög városok és vezérek expedícióra induló erejének a Boiotiában történő előszámlálását (*Folk-Tale. Fiction and Saga in the Homeric Epics*, 1946, 26. l.). A Boiotia kivételes, az *Ilias* egyéb részseinél sokszor nagyobb megbecsülése az ókorban ismeretes. Kerkidas, Megalopolis törvénytevője, törvényben rendelte el, hogy minden tanuló könyv nélkül tudja. De még schol. B 949, p. 137, 33 és Dionysios Halikarnasseus *De comparatione verborum* 16 p. 67 *Us.-Rad.* is, mint *ἡδύς καὶ μεγαλοπρεπής* részletet említik meg (v. ö. Burr, *NEQN KATALOΓΟΣ*, 1943, 132 k. is).

hasonló tévedésben gyökereznek, mint az a tőlünk ismételtlen tagadott másik, amelyik „motivumokat” eleve csak mesékben tudott elképzelni és pedig úgy, hogy ha egy hősdal például egy, mesékben is használatos „menet” szerint halad, ezt eleve egy meseelőzményből oda átkerültnek posztulálta. Egyébként: ha Reinhardtnek igaza volna, amint aligha van, akkor is azt, amit fent az Ilias előtti nagy műfajgazdagságról állítottunk, mindenesetre igazolja és erősíti. Máshol kívánom bizonyítani, hogy hasonló elemek keverését hasonlóan próbálta pl. a zsidó, az iráni és az ind epika is. Természetes azonban, hogy bizonyos elemek keverése vagy elhagyása sosem ad libitum történik, hanem a társadalmi viszonyok, az alap milyenségének a kérdésével van a legszorosabb összefüggésben. Így az említett népeknél is, a teljesen másféle történeti alaptól és társadalmi tagoltságtól megkövetelt másféle (vallásos, morális, didaktikus stb.) elemeknek a felépítményben szükségszerű tükröződése eleve tette lehetetlenné, hogy e népeknek igazi nagyeposzuk, a szó homerosi értelmében, megteremhessen.]

Alapjában tehát ennyivel is megközelítettük már a gondolatot, hogy az ilyen »száraz« hangnemben tartott listaköltészetnek is van valami »varázsa«, amennyiben a nevek, számok, tények stb. lavinaszerű elősorolása az önérzet, a nagyság érzeteit kelti, és így a hatása gyökerében rokon a protreptikus hősdaléval, vagyis — különösen olyan népnél, mint a racionalisra és költészetre egyaránt hajlamos görögség — egy ilyen elősorolás könnyen fel tudja magát a költőinek a hatásfokáig is küzdeni. Így érthető, hogy ez a hang, egy letagadhatatlanul praehomerikus népi, de a tudás vagy ahogy Frazer mondta, az »áltudomány« (a »mágia«) ruházatában megjelenő önálló és a görögségben csakúgy, mint az egész Közép-Keleten nagy kedveltségnek örvendő műfaj hangja, szerencsésen egészíthette ki a heroikus hősdal hangját, sőt a két hang bizonyos rendszerességgel való váltogatása Homeroszt az objektív, igazi népeposz eddig utól nem ért tökéletes formájának a megtalálásához is segíthette.

Mindezek ellenére: ennek a sajátos — katalogizáló — formához kötött, sajátosan költői hatnitudásnak eredendő titkát és teljes elevenerejét csak további tanulmányok során pillantottam meg egészen és igazában.

Először egy, a MTA I. osztálya előtt 1947. okt. 7-én tartott, »Az epikus seregszemle költészeti jelentősége«¹⁵ című felolvasásomban, majd a felolvasás egy kisebb részletének — sajnos, a szűk helytől korlátozott — feldolgozásában,¹⁶ ahol már bizonyítottam véve az Ilias-költő szerzőségét, sőt a *csak-görög* körön is túllépve, általában a seregszemlék »epikus kellékének«¹⁷ a *költészeti funkcióját* vettem kritikai vizsgálat alá. Így jutottam t. i. annak a megállapításához, hogy *mindazok a funkciók*, amelyeket az ilyen seregszemle-féle katalógusoknak az antik és modern esztéták, Macrobius pedáns forrásaitól Wilamowitzig, de sokszor még olyan, elmélettel foglalkozó, nagy

¹⁵ l. a szövegben

¹⁶ La fonction poétique de l'énumération épique, Cahiers de Littérature Comparée I (1948) 41—49 kk. II.

¹⁷ Arany János kifejezése.

költők is, mint Arany — a maguk helyesen követett gyakorlatával is ellentétben, az iskolában tanított poétikát követve, — általában szoktak tulajdonítani, legfeljebb ha másodlagos vagy alkalmi funkciói lehettek a seregszeglének.

Nem állhat meg ezek szerint, hogy ezeket a különös katalógusokat kizárólag a földrajzi hely- és névtudás (a periegesisek, *κατάπλους*-ok) felett érzett öröm, ezek kellő rendben való felmondásának gyönyörűsége parancsolta volna bele a nagyeposzba. Nem beszélve ugyanis Vergilius vagy Zrínyi, Vörösmarty vagy Arany seregszegléről, bizonyos, hogy már magának Homeros Iliasának egyéb katalógusai (a »trójai« vagy az ú. n. »Ionia«-katalógus stb.) annak ellenére is eleve tiltakoznak a seregszeglék ilyen geográfiai eredete ellen, hogy pl. a Boiotia, ha nem is éppen teljes következetességgel, valóban, bizonyos sorrendet kétségkívül tart a földrajzi felsorolásban.

De *nem* okozhatta, legalább eredetileg, a seregszegléknek az eposzba kerülését valami, a születési, nemzeti vagy nemesi becsvágy legyezgetésére irányuló törekvés sem, akármilyen tagadhatatlan, hogy a későbbi görögség főleg mint ilyen »Adelslexikon«-t¹⁸ becsülte szinte szent könyvként a Boiotiát, és hogy ezt a »gothai almanach« vagy »livre d'or«-jellegű Homeros és Vergilius sok követője közt pl. Arany is, erősen a premier planba állította, amikor a Toldi szerelme VII, 31. strófáját követően a »Lajoshoz sereglő, régi nagy családok«-at vette ecsetére.¹⁹ Azt pedig, hogy már Homeros *eleve* nem ettől a későbbben nőtt nemzeti vagy arisztokratikus célzattól sarkaltatva komponálta a Boiotiát, ha más nem, a nyomban utána következő ellenséges (trójai) katalógus, de az is bizonyítja, hogy ezt a feltűnő részrehajlatlanságot mások is epikusnak találták, sőt pl. Zrínyit mintha többet és jobban érdekelte volna a színesebb török, mint a magyar seregszeglé. S ugyanígy állunk az állítólagos arisztokratikus jelleggel illetően is. Mert ha igaz is, hogy a Boiotiát Homeros hőskor-elképzelése *érthetően* nem ellensúlyozta demokratikus tömegek vagy névtelen vitézek katalógusaival, az ilyenfajta száma Vergiliustól kezdve mégis egyre nő, és — ahogy erre ismételtelen rámutattam — már feltűnő sok található belőlük Vörösmarty-nál és Arany-nál is. Ez az út sem visz tehát a célunkhoz, vagyis nem lehetett az első a célhoz elengedhetetlen meghatározó.

Végül ugyanígy : *eleve nem* lehetett a katalógus-kellék döntő létrehozója az a talán legelterjedtebb indokolása (sőt későbbben sűrű ilyenértelmű felhasználása) sem, hogy az eposzban szereplő hősök bemutatója vagy kivált jegyzékbevétele kívánna lenni. Eltekintve t. i. egy ilyen cél kitűzésének költőietlen voltától : sem nem bemutató, mert hiszen a hősöket mint ismerteket feltételezi, sem nem tartalomjegyzék, mert már Homeros — amit Macrobius V, XV, 7 a

¹⁸ Wilamowitz szava, *Homerische Untersuchungen*, 1884, 174 kk., stb.

¹⁹ Oh ha ecsetem most méltó lenne rátok,
Lajoshoz sereglő, *régi nagy családok!*
Összefoghatnálak egy bűbajos körben,
Hol magát az utód lássa mint tükörben!

Vergilius hibájául ró fel — legteljesebb mértékben »et in catalogo nominatos praeterit in bello et alios nominat non ante dictos«. ²⁰ Ez a harmadik út is tehát, legfeljebb ha utólag belevihető tágitása, semmiesetre sem lehet annak szervesen, az eposz ökonómiájától belülről megkövetelt, az Egész igényeitől előparancsolt magyarázata.

Tovább ezért az eddig elhangzottakhoz hasonló vélemények taglalásába akár ne is bocsátkozzunk : csak hasonló eredményre vezetnének. *Lehet-e* — kérdezzük inkább — s hogyan lehet a (főleg sereg-)katalógusoknak az eposzba illesztése okát és sikerét jobban és minden esetre megfelelően képzelnünk, illetőleg magyaráznunk? S az előzők után talán válaszolhatunk is : *Lehet*, de csak, amit fent már érintettünk, amennyiben a szám-, név- és tényfelsorolásokkal járó »varázsos« önérzet- és nagyságérzést tekintjük a katalógus lényegének. Ennek felkeltése t. i. — még ha látszólag prózaibb stílusban is történik — végeredményben csak kitűnő melléközgéssel erősíti és teszi szélesebben, biztosabban megalapozottá az aiol hősdal végső fokon szintén sokszor varázsos hangját, vagyis azt, hogy a két, külsőleg különböző hang egymást segítse és kiegészítse.

[A hősdal néha feltűnően varázsos hatásra törő alapjelleghöz sok adatunk van, nemcsak primitíveknél. Így jegyezte fel Dobrizhoffer az abiponokról, v. den Steinen a bakairikról, ²¹ hogy kihívó-ujjongó dicsekvésekkel teremtették meg, azaz varázsolták elő maguknak azt a csatáikhoz szükséges hangulatot, amelynek megteremtésére alapjában minden hősdal törekszik. Ezt a »vadonélő« formát az irodalomban legjobban tudvalevően a finn varázsrúnók, a Kalevala őrizte meg, ahol pl. Väinämöinen a harc előtti, varázserejű fenyegetéseivel ellenfelét belevarázsolja a mocsárba és i. t. Máshol foglalkoztam már a primitív hadászatban közönséges elvarázsoló daloknak azzal a típusával, amelybe Ioannes Kinnamos klasszikus leírása tartozik *Ζεύγμα* = Zimony 1165-i elfoglalására vonatkozóan (ed. Bonn. 246₂₋₁₀), amikor is *γόναιόν τι . . . ἀπέραντον . . . τινα βαττολογίαν ὑποψάλλουσα δαιμονιώδει τινὶ μαγγανείᾳ Ῥωμαίους ξυνδεῖν ᾔετο* ²². Hasonlóképp a régi indeknél is a fegyver mellett az ima és a varázsige is fontos volt a csatákban, ²³ és a mohamedán délszlávoknál, hajdan,

²⁰ L. erről még ma is F. Pfister, Studien zum homerischen Epos, Würzburger Jahrbücher, 1948, 146. l., aki a Hajókatálogust éppen azért vitatja el Homerosztól, mert »hätte er ihn selbst verfasst, so hätte er doch vor allem die Helden erwähnt, die in seinem Epos auch sonst genannt werden, und er hätte nicht *zehn Helden* im Katalog angeführt, die *in der Ilias überhaupt nicht* vorkommen«. V. ö. Burr i. h. 134. k. l. is. — Helyesebben — azt hiszem — már Allen. The Homeric Catalogue of Ships, 1921, 169. l., aki a 43 felsorolt fejedelem közül csak 8-nak említését nélkülözi az Ilias meséjében (nem számoltam utána!) és ezt egyáltalában nem tekinti komoly érvenek. V. ö. már Revue des Études Homériques, 1934, 23. l.

²¹ L. ezekhez Hirn : Der Ursprung der Kunst, 265. l. A törzsek gyávaságával kvázi egyenes arányban nőnek féktelen fenyegetéseik és dicsekvéseik. amik pl. a cammiáknál többet ártanak, mint a csapások (u. o. 266. l.).

²² L. EPhK 1929, 48. k., ahol régebbi tárgyalásaim helyeit is idézem.

²³ Lásd H. Oldenberg, Die Weltanschauung der Brahmana-Texte, 1919, 67. l.

a béget vagy agát a zászlótartó mellett az énekesnek is kíséernie kellett,²⁴ ugyanúgy, ahogy Lykurgos in Leocr. 106. szerint Tyrtaios is élen járt a messenei háborúban²⁵. De erről van szó Y 200 kk.-ben is.]

Ahhoz, hogy igazán azt a célt lássuk, amelyet az eposzköltő a katalógusok hatásesszökezőének alkalmazásával céloz, legtanácsosabb éppen annak a kritikus vádpontnak a cáfolásával indulnunk, amellyel ugyan Macrobius Vergiliust vádolja, de amely ha elfogulatlanul nézzük a tényeket, jobban illik magára Homerosra.

Már Homerosnál nevezetesen megvan az az épen feltevésünk helyességéről tanúskodó gyakorlat, hogy egy hős, akit a költő — valami okból — részletesebben és színesebben tárgyalt a katalógusban, ezzel sokszor mintegy felmentvényt kapott az alól, hogy a többi Iliasban különösebben szerepeljen; néha pedig éppen fordítva, valamely hős, akit a katalógus meg sem említ, egyszerre jelentős szerephez jut az elbeszélésben. Az ok nem lehet kétséges, mihelyt elfogadtuk, hogy a Katalógus és a »többi« Ilias egy szerző műve és szervesen összetartozik. Az eposzt nevezetesen, mint minden költői alkotást, ahogy Goethe mondta, elsősorban az ember érdekli. Éppen megfordítva tehát, mint ahogy egykor érzelmességük miatt, az ilyen részleteket elvitatták az objektív Homeros-tól, ma általában, helyesen, szabad már ott látnunk a nagy költő legsajátosabb mondandóját, ahol érezzük: a Harag, a Hektor és Andromache, a Követség, Hektor halála, Achilleus és Priamos és az ehhez hasonló, mélyen emberi részletekben. Viszont Homeros bármily tisztán látta, mennyire fontos és elengedhetetlen az irodalmi alkotáshoz az emberi sorsoknak és típusoknak az ábrázolása, azt is épp oly jól tudta, hogy ennek a kizárólagos útja nem vezet a tőle megálmódott nagyeposzhoz. Ezért érezte kitűnő érzékkel szükségesnek, hogy az elengedhetetlenül egyéni harag-mesét számokkal, nevekkal, tömegfelsorolásokkal, a hősi történeti és megfelelő társadalmi alapnak érvényreengedésével igyekezzék minél átfogóbb jelentőségűvé, mindig inkább a közösség ügyévé tenni. S erre, mint az ilyen egyensúlyteremtés kétségkívül legalkalmasabb költői eszközei, éppen azok a néptől kedvelt szürkén monoton katalógusok kínálkoztak, amelyeket Homeros már nyilván külön, előkészítve talált a hagyományban, és megtanult a haragmesével, sokszor egészen külsőleges egymásmellettségben változtatva »adagolni«. Így lett tehát nála a katalógusköltészet valóban szerves és elengedhetetlen része az eposznak. Úgy, ahogy Tolsztoj is a maga grandiózus meséjének vezetését, csak kevésé törve meg prózai tényekkel, az elbeszélés végén jónak látta mégis, mintegy appendixszerűen a Kutuzov és Napóleon közt lefolyt nagy mérkőzés történelmi adataival is megszerezni, és ezzel mintegy műve nagyepikai vagyis mindkét fajta epikus hatáslehetőséggel élni kívánó igényeit bejelenteni és egyben kielégíteni.²⁶

²⁴ M. Murko, Neue Jahrbücher 1919, 282. k.

²⁵ V. ö. Schmid-Stählin, I, 1, 1929, 258. k. l.

²⁶ Zola — a Dębacle-ban követett — eljárás módjának és ehhez viszonyított költői hatásának az inferioritását a Tolsztojéval szemben, ismételen szövegtettem. I. pl. A háború mint költői lehetőség, Huszadik Század, 1918, főleg 341—343. ll.

II.

Az eddigiekben, vagyis azzal, amit a katalógusköltészetre vonatkozólag kb. 1948-ig publikálni volt alkalmam, már bizonyítottnak is tekinthetnők: *A*) hogy a seregszemlék és az egyéb (genealógiai, földrajzi, tárgyfelsoroló) listák, enumerációk stb., mind úgy hatnak vissza felsorolójukra és ennek közönségére, mint valami varázsszó, amely őket a kívánt siker, tehát a szaporodás, gyarapodás, bőség, győzelem stb. reményének érzeteiben erősíti. És bizonyítottnak *B*) hogy ennek megfelelően, ezek a katalógus-félék organikus részei a nagyeposzi kompozíciónak, amely mint költészet, a költészet általános törvényei szerint, az embert (mint sajátosan tipikus egyéniséget) tartozik ugyan előtérbe állítani,¹ de mint a »nép«-nek vagyis a közösségnek szánt műfaj, az egyéni drámák mögött álló nemzeti (népi, tömeg-)jelentőség éreztetését is elengedhetetlenül megköveteli; úgy, hogy mindenféle nagyságéreztetés egyben a műfaj kompozicionális igényeit is szolgálja. Így azonban természetes, hogy a katalógusformák funkcionális és kompozicionális (*A* és *B*) szerepét nem lehet egymástól szigorúan külön tartani. Nem lehet, mégha ezt a tárgyalás áttekinthetősége kedvéért, az alantiakban meg is kellett kísérelnünk.

Ez a szemem előtt állandóan táguló, mindig távolabbi perspektívákat nyitó költészeti probléma ugyanis közben is állandóan foglalkoztatott, és ezért ma már módom van mind az auxesis funkcióját, mind a kompozicionális szerepkört illetően több új, még kiadatlan vagy kiadás előtt álló argumentumot állítani csatasorba.

Így (*ad A*) nem tartanám feleslegesnek (1) arra az eddig alig érintett momentumra hívni fel a figyelmet, hogy az ilyen listák, céljukat illetően, legközelebbi rokonságban állnak — persze nem az irodalmi, hanem — a népi-mágikus himnuszokkal, vagyis a himnusz ősfarmáival.² A himnusz is nevezetesen, mint egy ritusrész születve,³ a belső feszültség verbális tettben való levezetése által, olyan visszahatást kelt bennünk, amely leginkább valami teremtő erő mágikus szabadraengedésének az érzéséhez hasonlítható.⁴ A himnusznak is

¹ I. ehhez Huszadik Század, i. h. 337—345. II. is.

² A következőkhöz v. ö. A költészet lényege és formája, Budapesti Szemle, 1927, № 600, p. 258 et passim. A görög ὕμνος szó eredeti jelentéséhez l. R. Wünsch és R. Knoecks után: Keyssner, Gottesvorstellung und Lebensauffassung im griechischen Hymnus, 1932, Würzburger Studien II. — Az ima és az abracadabra közti különbség tagadásának tételéhez v. ö. F. Pfister, s. v. Kultus, RE, coll. 2054 kk., 2108 k.; Die Religion der Griechen und Römer 1930, 194 kk. és Hdwb. d. d. Aberglaubens s. v. Gebet; Fr. Schwenn, Gebet und Opfer 1927, 53, 62—81. II. van der Leeuw, Phänomenologie der Religion, 1933, § 62, 398 k. (francia kiadás, Payot 1948); Lényegében helyesen irodalommal l. Kakridis *ΑΡΑΙ*, Athen 1929, 9 kk. 2. j.: δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφισβήτησις περὶ τῆς στενῆς σχέσεως μεταξύ προσευχῆς καὶ μαγείας.

³ Logikus formáiknak kialakításához vagyis a ritus gondolati valorizálásának változataihoz v. ö. Reitzenstein, Göttin Psyche p. 41. és L. Tröje, Die Geburt des Aion, ARW 1932 (24) 91. l. A differenciálódási folyamat lefolyását magam is többször írtam le.

⁴ Tudomásom szerint először J. E. Harrison, Themis 1912, 202 kk. magyarázta a görög dithyrambost mágikus éneknek. Erre vonatkozólag l. a lényegeset: Vallás és Mágia, Ethnogr.

— másszóval — mint akár a ráolvasó katalógusnak, legprimitívebb formája a ritmikussághoz közeledéssel mágikusként ható recitálás, a »mágikus« himnusz lesz, amelynek legelengedhetetlenebb eleme az istenfelhívások, jelzők stb. hangsúlyozása. Eredetileg persze nem éppen úgy, ahogy Autran képzelet⁵ a himnusz »évolution idéelle«-jének rekonstrukciója közben. Igaz nevezetesen, hogy egy későbbi fejlődésfokon »miután a formuláknak kedvező hatást kell a felhívott istenségre gyakorolniok, tanácsos a ritustól megszentelt jelzőket illeszteni a szövegbe«. Ezek a jelzők azonban, mint az egész ritus, *eredetileg* nem annyira az isten dicséretére, hanem inkább nógatasára vagy kényszerítésére szolgáltak, ahogy ez még később is sokszor kiérezhető. »Schreie wurden ursprünglich ständig wiederholt — írja helyesen Dornseiff⁶ — um den Gott zu bezaubern wie ein grosses wildes Tier oder um die Gemeinde zu hypnotisieren.« Így pl. Zeus *νεφεληγερέτα* jelzője az *ἐπίκλησις*-ben nem az isten dicséretét, hanem elsősorban — az isten esőtadásra való felhívását jelentette. Megfelelően annak, hogy a varázshatalmú szavak közt⁷ a nevek — mint primitív a hit szerint az egyéniség része,⁸ — és főleg az istenek nevei vagy esetleg főnévként is használt jelzői, különösen alkalmasak, hogy hatalmas pozitív szubsztanciák (*δαμόματα*, ahogy Stesichoros, Orest. frg. 37. nevezi) gyanánt, kimondatásukkal kényszerítően, majd negatíve, vagyis elhallgattatva (ki nem ejtve), bajhárítóan is felhasználtassanak : ezek a legkezdetlegesebb varázsszövegek. Bátran állíthatjuk tehát, igenis, hogy a két műfaj, vagyis a (genealógiai stb.) katalógus és a himnusz, eredetileg egyformán bír mágikusnak nevezhető értékkel.⁹ Így él tovább az első prahomerikus himnuszoknak legjellegzetesebb formája : a thegoniákban, ahol is az istenek genealógiája, még ha az isteneket, ősoket, a heroszokat regisztráló elbeszélés formájában lép is elénk, mindig még arról is világosan tanúskodik, hogy a himnuszok és genealógiák, mint eredetük szerint istenekre címzett felhívások, elválaszthatatlanok az ú. n. ráolvasástól, a kényszerítés

1933. főleg I. részében ; Studi e Materiali SR 1932, 52 kk. (jegyzetek) ; Athenaeum 1919, 83 kk., 128 kk. ; Racc. Ramorino 580 kk. ; Langue et Religion, L'Antiquité Classique, 1936, 249 kk. : a görög *ῥῆμος* szó egyszerre jelenti »la formule magique, la conjuration, le chant de malediction«-t stb. (i. h. 250. 2. jegyzet).

⁵ Homère et les origines sacerdotales de l'épopée Grecque I., 1938. 41. l.

⁶ Pindars Stil, 1921, 4 és 30 kk. II. és Literarische Verwendungen des Beispiels, Vorträge d. Bibl. Warburg, IV., főleg 211 kk. II.

⁷ A szó varázserjének kérdéséhez l. egyelőre L'Antiquité Classique 1936, 260. l. ; és mint egyet a sok közül R. Hirtel összefoglalást: Der Name (az Abhandlungen der phil.-hist. Klasse der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XXXVI. kötetéből), 1918, főleg 16 kk. II. V. ö. a Magyar Nyelv »Szinyei Emlékfüzetében« (Pro memoria) Solymossy S., 89—99 és Zlinszky A., 100—104. ll. olvasható cikkeit is. Az ind »brahman« (a. m. »szent szó«) jelentéséhez : Cassirer, Sprache und Mythos, 1925, p. 63 és passim.

⁸ V. ö. többek közt : Lévy-Bruhl, Les fonctions mentales 1910, 46 kk. II.

⁹ »Mágikusnak« itt is, alantiakban is, egyformán nevezzük, tekintet nélkül diathezisünk intenzitására, mind a három említendő fokozatot (v. ö. különösen lent 2/a). Tehát »mágikus« a mi szemünkben még azoknak a — főleg keleti — klerikusoknak vagy mondóknak eljárása is, akik a szerencsétlen helyzetben lévő hősöket az állhatatosság példáinak felsorolásával edzik és vigasztalják, erősítik öntudatukban (v. ö. C. Fries, Studien zur Odyssee, I, 1910, 194 k.) és i. t.

céljával leíró (elbeszélő) varázstól (Erzählungszauber, Parallelerzählung) is.¹⁰ Amit most már bátran megfordítva úgy is mondhatunk, hogy a nagy irodalmakban ránkmaradt, differenciált és szublimált katalógusformák előképeiként — valóban — a kényszerítő istenfelhívásokat, theogoniákat, genealógiákat s azokat a többi katalógusokat *kell* tekintenünk, amelyek mágikus (ráéneklő) módon akarják felidézni a törzsszaporodást, termést, győzelmet és i. t. Amivel azt is éreztettük már, hogy mit, milyen átfoghatatlanul nagy és elhatárolhatatlanul széles területet értünk *mi*, szükségképpen tágabb értelemben, katalógusköltemény alatt.¹¹

(2) Az irodalmi katalógusok és a *népies-mágikus* ráolvasások, felhívások stb. szervezetszerűségét is — azt hiszem — különösen néhány újabb munka (Autran, Thomson stb.) divatosá lett téves felfogása miatt, ma nyomatékosabban kell hangsúlyozni. Legyen ugyanis a nevük akár himnusz, akár katalógus, az ilyenféle megnyilvánulásokat eredeti formájukban nem szabad *brevi manu* sem tudós papok alkotásainak, sem a sanctuariumok — őrzött és valahogyan profanizálódott — anyagának, hanem általában és túlnyomórészt egyenesen a mágikus néphitből eredőknek kell tekintenünk. Vannak persze ókeleti és primitív kivételek is, ahol a pap és a varázsló valóban *egy* személy, de általában, és úgy látszik a görögöknél is, az ilyenféle mágikus hatni-vélésnek (»áltudásnak«) egy egész más társadalmi osztály, a »nép fiai« a kezdeményezői és (később) letéteményesei; vagy legfeljebb a nép közt élő »specialisták«; a medicinának, a javas emberek (vagy asszonyok), bűbájosok, ráolvasók stb., tehát éppen a hivatásos papok nehezen tűrt, néha egyenesen üldözött ellenlábasai. Így a demiurgos költőnek, akit semmi pappal, szentélyhagyománnyal helyettesítve nem lehet a költeményből »kidobni«. az *irodalmi* katalógusokra végeredményben innen, a nép mágikus formakincséből kellett ihletődnie.

Ennek a tételnek bizonyítását — azt hisszük — legmutatósbabban a XV. és XVI. századbeli magyar bájoló imádságokon lehetne eszközölni, mindamelllett, hogy ezek a ráolvasások már erősen aktualizált, illetőleg egyházilag domesztikált (keresztény) formában maradtak ránk. Céljainkhoz képest mégis, egyelőre legmélyebben és legnagyobb mértékben azokat a részletmegfigyeléseket értékesítenők, amelyeket az évek során Homeroson tettünk s amelyeknek mentén bárki tehet még — ott vagy másutt — további hasonlókot.

¹⁰ V. ö. egyelőre : SMR 1932, p. 202 és passim. A kényszerítésre történő, varázsigével csattanó leírásnak egy klasszikus ősi, már az Atharvavédában, a Kalevalában stb. meglévő és a mai néphitből is többször feljegyzett, magyar, de természetesen krisztianizált formáját a XVI. sz.-ból, a Bornemissza Péter Ördögi Prédikációk stb. c. (1578 v. 1579) művének 4. »bájoló imádsága« (»Az Menyelesről« vagyis csonttörés ellen) őrzi, amelyre más összefüggésben kell visszatérnünk.

¹¹ A kifejtett (szóbeli) párhuzamos elbeszélés mellett (v. ö. van der Leeuw, Altägyptischer Pantheismus, R. Otto Ehrung 1940, 26. l. és Die sogen. »epische Einleitung« der Zauberformeln, Ztschr. f. Religionspsychologie 1933.) vannak természetesen az elbeszélő varázsnak még kifejtetlenebb csíraformái is (pantomimusok, rituális táncok), amelyek mintegy némán beszélnek. Ezekről máshol szólunk.

E részletmegfigyelések t. i. nemcsak annak állítását engedik meg, hogy ezek a görög epikus katalógusok »*olyanféle*« szubjektív hatással bírnak, mint »előképeik«, a gyarapító, növelő, erősítő, gyógyító, esetleg rontó mágikus szertartások, illetőleg az ezeket kísérő litániák. Azt is világosan elárulják, hogy egy — részleteiben persze áttekinthetetlen — fejlődési folyamat mentén egyenesen *ezekből nőttek*, illetve ezekből vették leghatékonyabb formai ösztönzésüket ; úgy, hogy a kezdő fokra jellemző, nagyságot és önérzetet lehelő, hatalmat és tömeget éreztető jellegüket formai fejlődésük egész folyama alatt is, legalább bizonyos mértékben, megtarthatták.

Az Iliasban, mindenesetre, kezdve az ősi, ráéneklő varázs ismeretéről tanúskodó akaratlan elszólásokon, át a varázs és a költészet bentmaradt keverési kísérletein, fel egészen a teljesen költőivé desztillálódott katalógusokig, a mágia minden népi (»népköltészeti«) fejlettségi fokának a nyomai kimutathatók.¹² Így kellett *a*) az előző (és továbbélő) népvallásfokról elszólásszerűen kerülnie az Iliasba (többek közt) : Dione elbeszélő varázssal (ráéneklés) gyógyító gyakorlata leírásának ; a Paiannak, mint varázshatalmú dálnak (holott a költő korában az már Apollonhymnus volt), stb. ; az Odysseiában (ahol kisebb volt a »color epicus« érzékenysége, bár érezhető a Homerosteremtette hősi hang tartásának törekvése) : a varázslás legkülönbébb formáinak : Kirke, a *δεινή θεός ἀνδρῆσσαν* stb. ; a népmesék varázscsodáinak sőt az *ἐπαοιδή* egyenesen néven nevezett fogalmának is.¹³

Ugyanígy bizonyítható *b*) hogy Homeros, nyilván hagyományos gyakorlattal, hogyan építette bele a még elődeitől meghaladott fejlődési foknak, vagyis a szó és a ritmus mágikus erején álló költészetnek bizonyos értékeit, önkéntelenül is, a maga már magasabb (a »*c*« fokon álló) költészetébe. Természetes, hogy az ilyenféle egybefonódásnak esetei egy olyan tudatos és következetes költőnél, mint Homeros, aránylag ritkaságszámba menő, de a fejlődésnek annál jellegzetesebben árulkodó, épen maradt mérföldkövei lesznek. Ilyen, hogy a Paiant Homeros majd mint gyógyító-inkantációs éneket, majd mint győzelemünneplő dalt, majd — a maga korának megfelelően — mint Apollonhymnuszt látszik érteni. Ilyen, hogy többször használja a felidéző varázsból átvett rimelést,

¹² Alantiakban az egykori mágikus fok bizonyítására csak a *praehomerikus*nak tekinthető (homerosi) argumentumokat sorakoztatjuk fel. Mellőzzük a *posthomerikus* költészet (irodalom) bizonyos vonásainak felhasználását (ezek egy megjelenendő tanulmányban sorra kerülnek), bár ezek ugyanígy posztulálnak ilyen régi, praktikus-rationális (»mágikus«) előképeket. Ahogy ezt a fokot — Hesiodost nem is tekintve — már J. E. Harrison a későbbi dithyrambos költészetből, Dornseiff a VII. VI. sz.-i karlyra bizonyos vonásaiból, mások pl. a *διθύραμβος, εἰρεσιώνη* stb. féle ősi denominatiókból (amik egyszerre-egyformán jelentették az istent, az énekest, magát az éneket, valamely ritusnál használt szent tárgyat, stb. ; lásd *L'Antiquité Classique*, 1936, 250 k.), vagy a honfitársaikat buzdítani akaró *mythographusok* és *historiographusok* hosszú genealógiáiból és theogoniáiból stb. ismételten kikövetkeztették.

¹³ Azt, hogy pl. Dione ráolvasásában nem volna a varázshatás szándéka (v. ö. *Zur religionsgeschichtlichen Wertung Homers*, Yearbook of the New Society of Letters, Lund, 1924, 149 k.), ma már senki józanul nem állíthatja.

sőt egy helyen az első személyt (*ἔγωγ*) is,¹⁴ amik — jellemző módon — főleg a Boiotia bevezetésében zsúfolódnak, de alkalmi diszkrétséggel, az alliteráció, betűrím, belső rím mellett, máshol is találhatók, és mint elszórt effektusok az időmértékes verselésből, a varázsénekre emlékeztetően, bizonyos fokig kirínak. Ahogy az időmértékes verselésnél megállapodott ógörög költészetben ilyen vonás valóban, csak itt-ott Hesiodosnál, majd azoknál az orphikusoknál lép nyiltabban elénk, akik legjobban hajlottak az ősi népi mágia felé. De varázs és költészet hangjának keveredését illusztrálandó, hitem szerint mégis, mint bizonyos fokig kézzelfogható, mert kisiklást eredményezett példára, Achilleus híres esküjének felépítésére, illetve ennek az alkotó kontaminálás folytán eltorzult formájára, lesz tanácsos vetni elmélyültebb pillantást:

»Ime kimondom a szót, szent esküvel is kijelentem :
 esküszöm én jogaromra, amely soha lombokat, ágat
 nem hajt már, miután törzsét elhagyta a bérceen,
 és ki se zöldülhet : hisz az érc körülötte lenyeste
 kérgét és levelét, és most az acháj fiasarjak
 hordozzák a kezükben, a bírák, kikre a nagy Zeus
 bízza a rendeletét ; a nagy esküt erre teszem, halld :
 Egykor Achilleusért valamennyi acháj ivadékban
 vágy ébred : s te segíteni nem tudsz rajtuk, a bánat
 bárhogy emészt, ha a férfioló Hektór keze által
 hullanak el sokan, és haragodban téped a lelked,
 mert az achájok közt a legelsőt semmibe vetted.«
 (Devecseri Gábor ford., Szépirod. Kiadó, 1952, 38. l.)

Nem lehet ugyanis kétséges, hogy ez az eskü valahogyan illogikusra fordult.¹⁵ Achilleus mintha eredetileg azt akarta volna vele erősíteni, hogy csak akkor megy majd harcba, ha a kezében tartott jogar kizöldül, vagyis soha. Később mégis ráeszmél, hogy a »lehetetlenség« eskü nem felel meg szándékának, és így folytatását elejti¹⁶, helyesebben feltételes önelátkozásá enyhíti, amely esküt ér. Ő t. i. (az Ilias további meséje szerint) nem lehetetlenséghez vagy — mondjuk — végül is csodához szeretné kötni megengesztelődését, hanem (esküvel) erősíteni akarja, hogy rá fognak szorulni s Agamemnon kénytelen lesz tettét megbánni (és őt megkövetni). Mintha tehát végül is azt mondaná, hogy

¹⁴ B 488, 493. — Itt jegyezzük meg, hogy ennek az A (2.) pontnak tárgyalásánál az alkalomhoz képest nem tartottam elengedhetetlennek az igazoló helyek pontosabb idézését, amit az érdeklődő olvasó egyéb munkáimban (főleg : Der Eid als Tat, Acta Univ. Szeged. 1924 ; Homeros, 1948 ; La Béotie et son caractère Hésiodique, Acta Antiqua II. 1953.) amúgy is könnyen megtalálhat. Viszont szándékosan nem tértem itt ki az *εἴχομαι* ige (és *εἴχη* főnév) már Ritoók Zsigmond tanítványomtól kétértékűségében áthidalni próbált homerosi használatának tárgyalására, noha erősen támogatja most érintett pontunkat.

¹⁵ Az észrevételhez l. már Der Eid als Tat, Acta Univ. Szeged, I, 1924, 4 kk. stb.

¹⁶ Hasonló túlhajtás és visszakozás az I-ban is van a hazamenési fenyegetés körül ; mintha tehát Achilleus egy jellemvonásának, az eltúlzásra, elszűrésre való hajlamnak a tudatos kiemeléséről volna szó.

Agammenon megbánása olyan bizonyosan be fog következni, ahogy a hirnök-pálca többé ki nem zöldülhet.¹⁷ De ez így alapjában nem eskü, legfeljebb ha fenyegető figyelmeztetés. Ha tehát a költő mindamellet, illogikusan esküformába öntötte Achilleus mondandóját, ennek nyilván oka volt és ez az ok, szerintünk, nem lehetett más, mint hogy a költő és népi közössége jól ismert egy elkopott ráolvasó-formulát, aminőkből — »lehetetlenségi ráolvasó formulának« nevezve — legutóbb a mi népüktől Szendrey Zsigmond is meggyűjtött egy csokorra valót.¹⁸

Ez a Homerostól ismertnek feltett görög népies démonúzó mindenestre nem maradt ránk eredeti szövegében. De kétségtelenül édes-testvére volt a Pedersentől,¹⁹ Livius I, 24-hez párhuzamul felhozott, betegség és megszállottság elleni ráolvasásnak Šurpu V—VI, 60—143, amely egy hagymafej sorsát hasonló részletességgel és mutatis mutandis, ugyanazoknak a vonásoknak hangsúlyozásával írja le, mint Homeros a jogarét. »*Wie diese Zwiebel* — fordítja Pedersen — *abgeschält und ins Feuer geworfen wird, . . . wie sie in ein Beet nicht mehr gepflantzt, mit Furche und Gräbchen nicht mehr umzogen wird, im Boden nicht mehr Wurzel schlägt, ihre Röhre nicht mehr wächst, das Sonnenlicht nicht mehr erblickt, wie sie auf den Tisch eines Gottes oder Königs nicht mehr kommt. . .*« stb. A különbség Homeros és a sémi ráolvasás szövege közt csak az, hogy utóbbit logikusan zárja le a formula: »so soll die Besessenheit. . . die in meinem Körper. . . sitzt, wie diese Zwiebel abgeschält werden«. Ennyiből is világos azonban,²⁰ hogy a sceptrum halottvoltának leírása (234^b—237^a) nem az esküképzetek tartozéka és csak a mindkét helyen (esküben és ráolvasásban) egyaránt szokásos hasonlatforma adhatott rést, hogy az a ráolvasásból az ön-elátkozó eskübe felvétessék. Az t. i., hogy van egy közös formula, amely elengedhetetlenül logikusan ül a ráolvasásban, de illogikusan diszformál az esküben, csak azt jelentheti, ami sok egyéb okon is valószínű, sőt kényszerű: a bájoló ráolvasás nyilván *előbb* megvolt az költő-komponálta eskünél. És ugyanígy: ha kétségtelen, hogy egy ilyen, a népi mélységből a magas költészetbe felvitt formula — logikátlansága ellenére — itt is tagadhatatlanul költőien hathat és mély benyomást kelthet, akkor azt is igazoltnak vehetjük, hogy — valóban —:

¹⁷ Az Áron, Tannhäuser és mások botjának csodaszerű kivirágzásáról Der Eid stb. c., i. munkámban szóltam. — A magyar ráolvasások hasonló, a hasonlatbakalandozástól diszformált szövegeiről l. Bolgár Ágnes, Magyar bájoló imádságok a XV—XVI. sz.-ből, Bp. 1939 13 k., 18 k., 22. l. stb.

¹⁸ Ráolvasóink eredetének kérdéséhez, Ethnogr. 1942 (53) 109 k. l.; de l. már Munkácsi Bernát, Keleti típusú magyar varázsigé, u. o. 1905, 57. l. és az előző jegyzetet.

¹⁹ Der Eid bei den Semiten in seinem Verhältnis zu den verwandten Erscheinungen, sowie die Stellung des Eides im Islam (Studien etc. ed. Becker, 3. kötet) 1914, 111. l., amihez l. A. Ungnad, Die Religion der Babylonier und Assyrier, 1921.

²⁰ Esetünkhöz legközelebb áll és ezért nagyon tanulságos az 1516-ban felfjegyzett hasonló típusú Szelestei-féle ráolvasás: »mykeppen a kew *nem ghykerezhethyk es nem levelezhethyk azon keppen the* (t. i. a tharghy = tárgy = mérges kelés) itth a lowon *ne ghyekerezhessel es eredezkedhessel*«. V. ö. ehhez a szemárpa elleni lehetetlenségi latin varázsigét: »nec lapis lanum fert, nec huic morbo caput crescat, aut si crevit, tabescat« (Ethnogr., 1907, 125. l.).

van egy út, amelyen az alkalmas népi varázsszöveget is fel lehet a magas költészetbe emelni, s ezt a lehetőséget bizonyára nem egyszer már Homeros, sőt elődei is felhasználták.

Akár tehát pusztán A 234 kk. alapján is kimondhatjuk, c) hogy az elbeszélő ráolvasás, igenis, alkalmas arra a differenciált költészeti formává való nemesítésre, amely a maga (didaktikus) katalógusköltemény-hangjával tetszik meg Homerosnál. Alkalmas, ha — megfelelő alap s költő van hozzá. Csak azt nem szabad gondolnunk, hogy az egész utat a mágikus (elbeszélő) varázstól vagyis a verbális termékenységi ritustól, a Boiotia didaktikus katalógusköltészetéig tisztult tökélyéig mind, egyszerre Homeros csinálta végig. Vagy azt, hogy az általa elért fejlettségi fok mindenki számára elfeledettekké tette a régi, tőle meghaladott fokozatokat.

Ezek után (3), bármily kevés is hozzá egy ember ereje, legközelebbi feladatnak mégis azt tekintenők, hogy ez a, Homeros alapján rekonstruálhatóan mutatkozott fejlődéssor, lépésként, az egyéb népeknél kimutatható *analóg* fejlődésvonalakkal is hitelesíthessék.²¹ Már csak azért is, hogy a hivatottabbak figyelme az itt elvégzendő feladatok kiterjedtségére s a magam hézagainak kiegészítésére, hibáimnak helyreigazítására és i. t. felhívassék.

Hasonlóképp nem hagyható kivizsgálatlanul (4), hogy a lényeg ilyen hosszújárátú alakulásának van egy nem kevésbé fontos és érdekes *formai* oldala is. A forma t. i. — érthetően — együtt fejlődik a költészeté válandó tartalommal. A varázsló ráolvasás a kezdő fokon nem ritkán teljesen prózai vagy csak annyiban kötött, hogy monoton részletekre-tördeltségében ($\tau\lambda\eta\delta'$ "Αρης stb.) benne van a ritmus felé való elindulásnak és így a költői formáig való felemelkedésnek — a lehetősége. Amit úgy is mondhatunk, hogy az ilyen, a varázsszó ráolvasástól a protreptikus költészetig ívelő fejlődésvonalak mentén kell, kétségkívül, keresni: egyfelől az eredetileg sokszor prosimetrumokon át kifejlesztendő műprózának, másfelől bizonyos (didaktikus-katalogizáló) valóban *költészeti műfajok* megfelelő formáinak keletkezését. S itt is talán jó lesz egy példa: I. Darejavosnak (= Dareiosnak) a bagistani (= behistuni, bisutuni, bisoni) hegyen az i. e. VI. sz. vége felé megkezdett nagy felirata,²² amely a jelzett fejlődéssornak éppen egy döntő, koraátmeneti pontjáról tesz tanúságot.

Bár a szöveget kétségkívül köti történelmisége (az »álság« — dröga — egész, nevekig menően részletezett történetét mondja el), ennek ellenére sincsen hideg elbeszélő-prózában írva. Teljesen katalógusszerűek az 1—4 terjedő paragrafusok, ahol Dareios az Achaimenidák (Hahāmanisija) genealógiáját mondja el. Következőleg: általában stereotyp módon, listaszerű paragrafusokban, helyekhez

²¹ Egy, a genealógiai öntudat ébrentartására törekvő fan ritus és kísérő ének esetét legutóbb Trencsényi-Waldapfel Imre is — kissé más értelemben — érintette Bellerophonés c., a MTA Osztályközlem. II. 1952. megjelent dolgozatában, 514. l.

²² F. W. König, Relief und Inschrift des Königs Dareios I. am Felsen von Bagistan 1938, Leyden) szerint idézem. (A könyvre Harmatta János hívta fel figyelmemet.)

kötötte örökíti meg Dareiosnak az egyes népek-, lázadók- és hívőkre vonatkozó ünnepélyes kinyilatkoztatásait, (l. így pl. §: a Gomata megbüntetésében résztvett perzsa hívek listáját, vagy a későbbi keletű IV. perzsa col. 52 §-ában a monoton katalógust az 521-ben legyőzött 9 álkirály és a csatahelyek felsorolásával), miközben az ünnepélyes fogalmazás annál biztosabban céloz valami psychagógiát, minél inkább ugyanezt a törekvést látszik igazolni a felirat elhelyezésmódjának különlegessége is, amely sokkal inkább a szó hatalmára és az írásmágiára számít,²³ mint arra, hogy az elhaladó (aki általában ritkán tud olvasni) elolvashassa. Mégis talán a katalógusok varázsformájától a költészet formája felé megindult irányvevést nemcsak az a körülmény tanúsítja, hogy a Dareios felirat már határozottan művészi elrendezést mutat és végig kinyilatkoztatásszerű, emelkedett hangot használ. Tanúsítja főleg az, hogy e »prosimetrumos« alkotásnak nagyobb része ritmusba van törve, sőt egyenesen verses is. König, (aki abból a felismerésből indult, hogy a bagisztani felirat a »Királyok könyvéből« van kivonatolva), »zur Metrik der Inschrift« címen, külön fejezetet is szentel e »kevert metrikájú« felirat bonyolult kérdésének. Szerinte a felirat ott, ahol jogi dolgokat reprodukál, (mint Fravartiš és Cišantahma büntetéseit) — talán mnemotechnikai okokból is? — hússá-vérré lett formulákban, az Aveszta hősdalainak legrégebb mértékében, négy lábú iambusokban és alliterációkkal beszél; ott, ahol Dareios beszélteti (55, 60—61, 64—65, 66—67 §§), — Iránra jellemző szociális megkülönböztetésül (mert más személyhez más metrum jár) — refrénszerű fejezetelésekkel, gondolatritmussal, egy trochaikus metrumot választ; ott, ahol egyes embereket (pl. 22—23 és kk. §§-ban: Martija hiess ein Lehensmann, des Ciniāhriš Sohn stb.), csatahelyeket vagy országokat (mint 22, 31 és kk. §§-ban sokszor: Ātijāra heisst ein Gau im Armenischen stb., amihez v. ö. Homeros *ἔστι πόλις*-féle fejezeteléseit) mutat be és az elmondott történeti eseményeket naptárszerű következetességgel igyekszik regisztrálni (a III. perzsa col. 11. §-tól), a kinyilatkoztatás hangsúlyával és a katalógusszerű felmondás stereotyp ismétléseivel használja a közbeszédet; ott végül, ahol a *βασιλικαὶ διαφθέραι*-t kivonatoló szövegről van szó, a maga ünnepélyes fontosságát — megfelelően raffinált műpróza hiányában — a prózának és a Sahnahme epikus mértékének, a muthaqaribnak keverésével húzza alá.²⁴

²³ Az írni nem tudó vagy egy nyelvet megérteni képtelen ember félelme a betű, illetőleg szó varázserejétől máig él — mint közismert — főleg a Biblia betűivel és latin szövegével szemben. Shakespeare Hamletjében is (I, 1) Marcellus a szellem megjelenésekor ezézt mondja Horatióknak: Thou art a scholar (= tudsz latinul), speak to it Horatio (= tedd őt szavaidd varázshatalmával ártalmatlanná).

²⁴ Máskor és más *feliratokban*, pl. Hamurabi kódexének prologusában és epilógusában vagy III. Ramsesnek a tengeri népeken aratott győzelmeit hirdető »hímnuszaiban« (i. e. XII. sz.) költői archaizáló fordulatok igyekeznek a hidegnek érzett (logikus) prózában nélkülözött ünnepélyes hangulatot megteremteni. L. W. F. Albright, Some Oriental Glosses on the Homeric Problem, AJA, 1950, 163. l., aki ugyanitt a IX. sz.-i assyr királyi feliratok stílusát is analizálja. De hasonló az eredmény, ha *műprózai* vizsgálatok alapjáról indulunk. Rubinyi Mózes, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve, 1910 (Mikszáth Kálmán Munkái, Révai Testvérek, Budapest), 17 k. l. észrevette már, hogy a próza sem ritmustalan, sőt: »minden jól megírt mondatnak kell, hogy a

Nem véletlen azonban, hogy a tudatos-mágikusan hatni akaró formáknak a szublogikus-költőien hatni akarókba való átmenetét elsősorban feliratokon kínálkozott nyomon követnünk. A Dareios-felirat t. i. nem áll egyedül azzal a fent célzott bizonytalanságával, amely nem engedi tisztán látnunk, hogy szó- és írásmágia, vagy pedig közlés volt-e a célja valójában. Meg kell tehát (5) minél hamarabb és minél általánosabb alapokon azt is vizsgálnunk, hogyan áll ez a kérdés a hasonló antik (egyiptomi, babyloni, görög, római, stb.) feliratok eseteiben: mennyire és milyen időpontokig *voltak* azok inkább a jelen helyzetre, a jövő alakulására hatni kívánó »varázsfeliratok« vagy legalább is pszichológikusan hatni kívánó »varázstáblák«,²⁵ illetőleg *lettek* valóságos emléktáblákká vagy feliratokká. Meg kell annál inkább vizsgálnunk, minél inkább *követeli* ezt egy, az utóbbi éveknek a homerosi hajókatalógus szempontjából legnagyobb jelentőségű dokumentuma, t. i. az i. e. XV/XIV. sz.-ba tartozó, nagyobb felében törött agyagtábla »hajókatalógusa« (RŠ 8279 sz.), amelyet 1936-ban találtak meg Ugaritban (ma: Ras Šamra) s először Ch. Virolleaud publikálta,²⁶ részletesebben T. H. Gaster kommentálta,²⁷ legutóbb pedig V. Burr is reprodukáltatta i. m. (Klio-Beiheft, 1944, amelyre szerző szívességéből támaszkodhattam), 41. ábráján, ékírásos eredetiben és héberbetűs átírásban, végül német fordításban is. A tábla nevezetesen kétségtől egy tengeri (harci) vállalkozás adatait őrzi és bennünket annál közelebből érdekel, minthogy a töredékből is megállapíthatóan, ugyanazokkal az elemekkel dolgozik, mint a Boiotia: 1. névszerint megnevezi az egyes hajók parancsnokait, 2. megmondja a tisztak és legénység helyi hovatarozandóságát; és 3. számbeli mennyiségét (v. ö. pl. B 493: ἀρχὸς αὐτῶν ἡθῶν ἑξῆς τε προπιάσας), sőt a találkozás ezen túl is megy. Az eddigi híradások szerint t. i., ahogy a Boiotia a maga tagozó katalógusstílusában ismételen (B 510, 611, 619, 720) a βαίνειν, ἐμβαίνειν igékkel fejezi ki a határozott vagy határozatlan számú legénység megfelelő számú hajókra való behajózását, úgy szerepel azonos helyzetben és funkcióban a rasšamrai szövegben többször a gr (a. m. »hadbavonulni«) ige (az akkad-assyr girru substantivum a. m. »út«, »hadjárat«).²⁸ Ahhoz mégis, nem érezzük magunkat illetékeseknek,

beosztása, a hangzása művészi legyen... a mondatok szimmetrikus elhelyezése, a szólamok csoportosítása már maga bizonyos szabályosság, amely ritmus gyanánt hat. Valóban, minden gondos prózaíró skandálni is szokta a mondatait. Mikszáth prózájából, mindenestre, Rubinyi a ritmusba, sőt rímbe való átmenetnek olyan tagadhatatlan példáit is tudja i. h. 28 kk. kimutatni, amelyek éppúgy emlékeztetnek a magyar »népköltészet« ütemes ritmusára (v. ö. a 31–33. ll. hozott példákat), mint a Dareios, elragadott-emelkedett, hangulatának megfelelő, prozimetrumos feliratára. Mint ahogy minden más, nagy prózaíró nyelvhasználatában is, ugyanígy »foghatók« a fájdalom, az öröm, indulat, hangulat stb. hullámzásait hűen tükröző, hasonló ritmikus felemelkedések és nekilendülések. V. ö. Herodotos prózája, Egy. Phil. Közl. 1943, I. kk. is.

²⁵ V. ö. az egyiptomi piramisrajzokról, a mindig győztes faraó ábrázolását illetően, Raccolta Ramorino 1927, 487 kk. ll.

²⁶ Syria, XVIII (1937) 167 kk. (sajnos nincs meg közönyvtárainkban).

²⁷ Palestine Explonation Found Quarterly 7 (1938), 105, 112. ll.

²⁸ Burr, 122. l. még egy további analógiát is hoz, amely a B 627 és N 691 k., O 519 közti átszólagos ellentmondást hivatott megmagyarázni.

hogy a szövegben ezek alapján a katalógus-ritmus felé közeledés fennforgását vagy kivált azt is határozottan meg merjük állapítani, hogy ez — a jelek szerint — a vállalkozás megindulásakor készült feljegyzés csakugyan az ütőerő fokozására, a győzelem előkészítésére (»igézésére«) volt-e szánva, ahogy mi hinnők. Ehhez a legjobb szakemberek segítségére volna szükségünk. Addig ez a becses tábla csak annyit bizonyít — bár ez sem csekélység — hogy Ugaritban századokkal a homerosi katalógus előtt szokás volt, akár a vállalkozásnak preliminálni, akár azt megörökíteni hivatott, de a vállalkozásnak tulajdonított jelentőséget mindenestre dokumentáló hajójegyzékeket készíteni,²⁹ és így valószínű, hogy hasonló céllal hasonlókat Egyiptomban és főleg Krétán is készítettek már, ahonnan az achaiosok a navigatio fejlettebb technikáját a legnagyobb valószínűség szerint átvették. Mint ahogy századokkal a homerosi katalógus után is — nyilván hasonló céllal-okkal készült — hasonló tabulákat »quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent et item separatim pueri, senes mulieresque,« Caesar emberei is találtak azoknak a helvetiusoknak táborában is (I. B. G. I, 29), akik pedig állami vagy szociális rend, írásbeliség vagy kulturális irány tekintetében jóval elmaradottabbak voltak a keleti nagy kultúrnépeknél. S itt is, azt is, hogy ezek a táblák aligha készültek a tájékoztatás pusztán gyakorlati céljával, Caesarnak az a hitelesnek látszó adata is erősítheti, hogy »litteris *Graecis* confecta erant,« amik talán mint mágikus jelek szintén erőt bizonyítani és önérzetet emelni lehettek hivatottak: Caesar szerint a druidák is, mindenesetre, görög betűket használtak. Elfogadjuk tehát Burr feltevését, hogy erőkontingensekről készült felsoroló jegyzékek (a Hajókatálógus ihletői) nyilván a praehomerikus görögöknél is készültek; csak azt nem vennők amnyira biztosra (amiben Heubeck³⁰ és Focke³¹ is tamáskodnak), hogy Homerost a Boiotiában a Trójába menő erőkről készült és valahogy Kisázsiaiba került aulisi »alapokmány« közvetlenül ihlette volna,³² és ehhez képest még kevésbé hiszünk Burrnak az »eredeti lista« rekonstrukciójára irányuló erőfeszítései eredményességében. Ellenkezőleg; eddigi tudásunk alapján: nem látjuk még az időt elérkezettnek, hogy joggal próbálhassuk meg annak a hosszú fejlődésnek az útját, amely végül a Boiotia törzsi, mondai (történeti) és földrajzi katalógusaihoz vezetett, vagy akár a Boiotia követlenül megelőző (?) formáját is, rekonstruálni.

De az elbeszélő varázs és az irodalmi katalógusformák genetikus összefüggésének tisztázásához (6) hasznos lesz, mindenesetre, magyar XV/XVI. századbeli ráolvasásokkal kapcsolatban olyan régóta húzódo »vers vagy próza?« kérdésében is

²⁹ Burr 123. l. egy másik hajólistát is említ ugyaninnen (RŠ 11779) és pedig Gaster szavaival, i. h. 111. l., aki már kimondta, »that it (t. i. a Boiotia) was based upon shippinglists-current in the parts of the mediterranean area as far back as c. 1400 B. C.«.

³⁰ Gnomon 1949, 197. kk.

³¹ Gymnasium 57/1950. 256—273. ll.

³² A pylosi palota újonnan talált tábláinak kérdéseire máshol térünk ki.

állástfoglalni, amely kérdés aktualitására legutóbb Lajtha László figyelmeztetett.³³ Vargyas Lajos tárgyalása ugyanis,³⁴ bármilyen helyes is iránytvevésében, ezt a kérdést csak per tangens érinti. Pedig nemcsak erről a bennünket sajátosan érdeklő magyar kérdéstről van szó, hanem arról is, hogy ez a döntés jelentős segítséget ígérne a most szóbanforgó általános problémákhoz is. A fentiek szerint t. i. ez a kérdés sem volna igazán kérdés; pontosabban: válasza többé-kevésbé szükségképen azonos a görög népkönyveknek (Agon), a római sacralis prózának, a perzsa 1001 éjtszaka elbeszéléseinek, Dante Vita Nuovájának, az orosz és ír, de itt-ott a magyar népmeséknek stb. sokszor »vegyes« stílusára vonatkozó válasszal.³⁵ És itt — azt hiszem — különösen az orosz népmeséknek a bylinákkal érintkező pontjait, bizonyos részleteknek állandó versbe való átcsapását s főleg az orosz parasztasszonyokra jellemző, azt a különös, lamentáló (Нараспев) előadásmódot kellene közelebbi tanulmány tárgyává tenni, amelyre ezek rögtön áttérnek, mihelyt a maguk jelentősnek érzett élményeit, siratóikat adják elő vagy a Bibliát olvassák. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy ez az előadásmód valahogy közeli rokonságban áll a katalógusokéval, és így ezek eredetének, alakulásainak vizsgálata is közelebb segíthet bennünket az inkantálás és a katalógusmondás hanghordozásának a megfejtéséhez.

Last not least (7) a mágikus-szublogikus és az irodalmivá differenciálódó katalógusok átmenetének tisztán-látásához serpenyőbe kell vetnünk bizonyos igen fontos elvi megfontolások kidolgozását is. Úgy ahogy ezeket most A. J. Burov, egy, az esztétika elvi kérdéseit tisztázó cikkében világitotta meg.³⁶ Eszerint t. i. a tudományos-logikus gondolkozásmód sohasem emelkedhetik a csupas absztrakcióig, hanem bizonyos mértékig mindig fog még konkrét-képszerű elemeket is tartalmazni. És viszont: a művészi megismerés sem lesz egyszerűen csak az érzelmi megismeréssel, illetve ennek képszerű (költői) nyelven való megjelenésével azonos, miután sohase fogja az általános, elvont megismerés elemeit, egyszóval kora tudásának összetevőjét sem nélkülözhetni. Van tehát két, poláris önértékűség felé törő jelenség: a tudomány, a maga elvont logikai kategóriáinak túlságával, és az apotiori szabadabb asszociációkban, emocionális ritmusfeltörésekben élő, művészi kifejezéseink. S divergálásukat — nyelvileg — mintha többek közt épp ezek a, lényegében ritmikus és a művészi *formákig* legalább felemelkedő, inkantációszerűen hatni akaró »felmondások« (katalógusok) is összefogni, illetőleg áthidalni iparkodnának. Egyszóval: a tudományos gondolkodásban az elvont logikai kategóriáknak kell túlsúlyban lenniök és viszonylagos

³³ Ethnogr. 1947, 98—101 ll. Az élére állított kérdés véleményem szerint: felfogásunk értelmében, vagyis azzal dől el, hogy a ráéneklés nekünk egy, művoltában a próza és vers átmenetében álló műfajt jelent.

³⁴ A magyar vers ritmusa, 1952, 128. l.: »a vers felé haladó próza példáiról« beszél.

³⁵ Ehhez képest szorulnának jelentős kiegészítésekre, sőt korrekciókra O. Immisch, Über eine volkstümliche Darstellungsform in der antiken Literatur, Neue Jahrb. 1921, 409—421. ll. fejtegetései.

³⁶ A művészi általánosítás ismeretelméleti természetéről, Voproszi Filozofii 1950, 4. sz.

önértékűsége törekedniök; a művészi kifejezésben viszont az emóciókat jobban mozgató »képes nyelv« uralma lesz kívánatos és fog a későbbi fejlődés folyamán az elválasztó mesgyéig vezetni. Így azonban talán azt is joggal hihetjük, hogy az a mód, ahogy Burov elgondolását követve, felfogásunk a két divergáló forma közé a katalógusköltéssel megfogható valóságot tud iktatni, ama nem közömbös tételt is alkalmas bizonyos súllyal igazolni, hogy a logikus tudás és a képzeletet mozgató költészet, jóllehet más-más, differenciálódott formában, de lényegileg és eredetileg ugyanegy célt akarnak megvalósítani, tehát gyökereik is egy tőről fakadnak.

*

Ennyi legyen elég azoknak a legsürgősebb feladatoknak a felsorolásából, amelyeknek kidolgozása után szükségképen még kétségtelenebbé lesz az, amit a katalógusműfaj eredeti funkcióját illetően talán máris valószínűvé tettünk: a Boiotia-típusú katalógusok mintái elsősorban sem periegesisek, sem nemesi almanachok nem voltak, s még kevésbé akartak lenni az Iliasban szereplő hősök tartalomjegyzéke ill. bemutatása. Tendenciájuk a mágikus-primitív ráolvasásokéval (felhívásokkal stb.) rokon, útjuk innen követhető is költészetté domesztikálódásuk fokáig, ahol büszke önértetet, nagyságot, hatalmat, győzelmet stb. »varázsolnak« vagyis éreztetnek.

Hátra van, hogy (*ad B*) a katalógusok ilyen költészeti funkciójának már megsejtetett *kompozicionális* jelentőségét erősítsük néhány újabb argumentummal, illetően néhány feldolgozandó feladatkör kijelölésével.

(1) A katalógus eredeti nagyító-gyarapító funkciója és kompozicionális értéke szinte elválaszthatatlanul van egybefonódva egy, már érintett epikus fogásban. Észrevettük nevezetesen, hogy az eposzi elbeszélés (= a »többi Ilias«) és a katalógus egymást ökonomikusan ki szokták egészíteni, és, hogy Homeros, de más költők is, ilyenkor a kétfajta közlésmód sajátos összjátékával a tömeg (számszerűség) nagyításának az eredményét célozzák. Mégis ennek a kompozicionális fogásnak rövid tanulmányom a Cahiersban, csak olyanféle példáit hozta fel, mint az Aranyéi a Toldi Szerelmében (XII, 42—51. vsz.). Arany nevezetesen a nápolyi seregszemlében a két fiatal Forgácsot, hosszú regényes történetük megéneklésével, mintha valóban »kifizette« volna; ezek a hadjárat története folyamán még akkora szerepet sem kapnak, mint pl. Wolfhard, vagy a zsoldos Werner, akik természetesen mindketten kimaradtak az előkelő családok katalógusából. Vagy fordítva: mintha Dénest az István vajda fiai közt (VII, 33.) Arany csak azért említette volna futólag, mert ez a Dénes a XI. ének 29. és 30. strófáiban amúgy is, egyszerre, premier plan-ba kerül; ahogy a X. ének 60. vsz.-ában sok, egészen jelentéktelen kisnemes is ugyanilyen módon jut fontosabb szerephez. Távol — szóval — attól (ezt bizonyítottuk), hogy a seregszemle a hősök tartalomjegyzéke vagy kivált az eposzban játszandó szerepeiknek megfelelő kiemelés kívánna lenni, — úgy látszik ellenkezőleg: a költő azzal, hogy egy-egy,

a katalógusból kimaradt hőst a szövegben említ meg vagy fordítva, egészen más célt követ: így tudja legjobban a kimeríthetetlen nagyság és sokaság érzését kelteni. Azt az érzést mintegy, hogy a valóság sokkal nagyobb arányú, mint amennyit a katalógus, illetőleg a »mese« magába tudott foglalni. Mintha azt mondaná, hogy az Ilias meséje nem jelenti távolról sem, hogy a cselekményben minden hősnak hely jutna. Így azonban nyilván világos lett már, hogy ennek az epikus fogásnak szerepe valamiféle kiegészítő retusálásával azonos, amely végeredményben az események, az elmondandók felnagyításának célját szolgálja. Ahogy ez még jobban átlátszik ugyanennek a műfogásnak a drámai és legjobban a film-művészetben, mutatis mutandis, észlelhető, lényegileg azonos alkalmazásai mentén. Így találjuk a görög tragikusok gyakorlatában is, hogy az, ami vagy aki a színpadon (ez felel meg itt az Ilias elbeszélésének) jelentendő és megjelenendő, nem szokott — ökonomikusan — az előző, drámai katalógusokban vagy a gyakori faliszemlékben szerepelni.³⁷ És ezért látjuk viszont ugyanezt a műfogást különösen a modern filmtechnikában, mondhatni számtalanszor. Így kapja pl. a Berlin eleste c. szovjetfilm I. részében a tanítónő azt a megbízást az üzemvezetőségtől, hogy este Ivanov nagyszerű munkateljesítményéről beszéljen; előttünk pereg le, hogyan megy el a tájékozatlan leány, az üzemvezető tanácsa szerint, Ivanov édesanyjához, jegyzi le ennek a fiáról mondott részletes adatait, hogy azután ezekből — mit se halljunk az ugyancsak bemutatott esti előadáson, ahol a rendezés — igen helyesen — csak a beszéd befejező részét hozza elénk, vagyis a már előzőleg megtudottakat nem ismételve, csak az újat emeli ki belőle.

Itt mégis, tanácsosnak látjuk a fogás bizonyos továbbvivő, még kétségtelenebbül igazoló módjaira is rámutatni. Módkra, amelyeknek egyes modern előfordulásait röviden már érintettük, mindenesetre, de amelyekkel a költők a jelek szerint sokkal általánosabban s már az ókortól kezdve mindig úgy éltek és élnek, hogy jogunk van e módokat a költői komponálás elemi és természetes fogásai gyanánt tekintenünk. Ilyen pl. hogy Vergilius, Aen. VI, 334., a helyzethez képest pillanatnyilag jónak látja Leucaspist, mint Orontesnak a viharban elpusztult egyik társát, a látszólag megnevezhetetlenül sok társ közül, ismertként említeni meg; holott I, 113., nem hangzott el a neve, mert ott — a helyzethez képest — a költőnek elég volt egyszerűen Orontesnek és hajójának pusztulását regisztrálnia.

De a tömegnagyítás tendenciájának kétségtelen fontosságát talán mégis jobban azok az esetek bizonyíthatják, ahol az ilyen kiegészítő megnevezések nem egymástól távol, hanem közvetlenül egymás után következnek. Mint ugyancsak Vergiliusnál, amikor (Aen. I, 509 kk.) Aeneas hirtelen »concursum accedere magno Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum, Teucrorumque alios«; viszont Dido előtt Ilioneus, egy a meg-nem-nevezettek töme-

³⁷ Schmid-Stählin, GGL I, t. III, 1, 1940, 579 k., 638 kk., illetőleg u. o. 805, l. és passim. V. ö. fent I., 12. j. is.

géből beszél, aki pedig nyilván fontos személynek van feltüntetve. Vagy pl. az Илья и сокольник с. bylinának³⁸, jellegzetes kis katalógusában,³⁹ ahol a költő szerint: »A messze-híres Kiev városától / három versztnyi távolságban / állott a nagy határőrség: / Először ottan állt az öreg kozák: Muromec Ilja, / másodsor Dobrynjuska Nyikityinics, / harmadsor Mihajla Potuk Ivanovics, / és ott állt a hét testvér Grjadovics, / fiatal hősök voltak ezek; / ott állt Foma is, a hosszúderekú, / ott álltak a parasztocskák stb.« Eddig a katalógus. Amikor azonban a határőrségből az »öreg kozák«, Muromec Ilja ki akar valakit az erős őrség mellett ellovagló és Vlagyimirt kigúnyoló fiatal hős után küldeni, a felsoroltak közül *nem* veszi számba pl. Potuk Ivanovicsot, de számba veszi a *fel nem sorolt*, jól ismert kievi hőst: Aljosa Popovicsot és i. t., hogy aztán Dobrynja Nyikityicsot küldje ki, majd ennek csúfos kudarca után végül is maga menjen és győzzön fia felett.⁴⁰

Éppen ilyen fontos volna (2), hogy a katalógusoknak a nagyeposzi kompozíció teremtésében tulajdonított szerepét főleg az ókori keletről kínálgató további analógiákkal erősítsük meg. Természetesen: az alap akár Babylonban, akár Indiában, akár a zsidóknál és i. t., annyira más, hogy eleve nem hozhatott létre egy a görög népeposznak megfelelő felépítményt. A vallásos, erkölcsi, parainetikus stb. értékkomponensek fontossága szükségképen más formációkat eredményezett és a katalógusszerű-prózaibb »felmondások« (listák) szerpe is, ehhez képest csökkent, eltolódott. Mégis hisszük, hogy bár módosult és némileg torzított formában, érvényesülnek és a görög époszban nekik tulajdonított jelentőséget is általánosabb érvényűnek igazolhatják. Legyen elég itt evégett egy, bár nem a legegyszerűbb, de kétségkívül a legfontosabb irodalmi alkotásnak a példáját venni vizsgálat alá.

Tudjuk, mindenesetre, hogy a Pentateuchos távolról sem nagyeposz. Abból a hieratikus alaphól, amelynek felépítménye, mód sem volt, hogy nagyeposznak induljon. Az is kétségtelen, hogy egységes műalkotásnak sem tekinthető, mert nemcsak hogy legalább 4 főforrásból (Jahvista, Elohista, a Deuteronomium törvénykönyve, a Papikodex) különböző redaktorok által összedolgozott opusok corpora, hanem minden ilyen, ú. n. redakció még sűrű további, ma már pontosabban megállapíthatatlan beavatkozásokon is keresztülment. Ahogy ezt a dubletteknek, ellenmondásoknak, kronológiai és földrajzi cruxoknak, anakronizmusoknak, varratoknak stb. olyan tömege bizonyítja, aminőt távolról sem lehet még a szintén eléggé hányatott sorsú homerosi költeményekben sem kimutatni. Ami tehát a Pentateuchos egészét illeti, már azért sem volna jogos

³⁸ (R. Traumann, Neue Russische Bibliothek, Heft 14, Berlin-Leipzig, 1948. 36 k. l.)

³⁹ A katalógusok (érthető okból) általában ritkák a bylinákban; erről máshol kell beszélnünk.

⁴⁰ Nem lehetetlen természetesen, hogy itt szövegromlás, variáns hatás, hézagos lejegyzés vagy más efféle forog fenn. A szokott 12 hős helyett, mindenesetre, csak 11 van névszerint felsorolva. De ezt nem tartjuk lényegesnek. A lényeges az, hogy a szöveget így is, fennakadás nélkül hallgatták és azt mi is úgy olvassuk.

benne a művész tudatosságát keresni, mert hiszen tudjuk: a kanonizálások, átdolgozások és feldolgozások szükségkép még a netalán — megfelelő talaj nélkül — csírázó epikai kezdeteknek is útját vágják volna. Úgy valahogyan, ahogy a nem megfelelő társadalmi tagozottság és rend vagyis »alap«, a magyar nagyeposzt is csírában fojtotta meg. Végül azt sem hallgathatom el, hogy bár Trencsényi-Waldapfel Imre ujjmutatásai sokat segítettek, az Ótestamentum kérdései területén járatlan jövevény vagyok⁴¹ és így az alant elmondandókban bizonyára bőven lesz korrigálni, talán elvetni való is. Mégis, mindezek ellenére, állítani merném, hogy — bár csak a tőlünk feltett formában és határok között — a Pentateuchos analógiája alkalmas, hogy bennünket a katalógusok kompozicionális jelentőségéről vallott felfogásunkban megerősítsen, de alkalmas főleg arra is, hogy legalább a szakembereknek nem egy elhanyagolt kérdést megfelelőbb tárgyalásra előtárjon.

Ebben a corpusban ezek szerint még akkor is megvan az a két összetevő, amely nézetünk szerint a görög nagyeposzt eredményezte, ha az Egészet illetően tudatos művészettel váltogatott felhasználásukról joggal, nyilván, nem is beszélhetünk. Megvan — először — az Ilias meséjének, azaz »szép« részleteinek teljesen megfelelő elbeszélési keret, amely a Pentateuchos egészét egy, a világteremtéstől Mózes haláláig terjedő történeti-mondai »mesébe« foglalja és pedig úgy, hogy az összes redaktorok tisztában voltak emez összetevő jelentőségével; és hogy — amint benthagyásuk igazolja — nyilván féltve respektálták a zártan komponált kisepikai elbeszéléseket is, mint például Exodus 1—15 vagy József története, valamint a hődszerű részleteket, mint a Deborah éneke, és i. t. De ugyanúgy kimutatható — másodszer — a katalógizáló összetevőnek a jelenléte is. És itt nemcsak az olyanfélékre gondolunk, aminők a Gen. 10. felsorolt genealógiák (toledot) vagy a 4. könyv első 4 fejezetének a Boiotiánál sokkal szárazabb, szinte azt mondhatnók népszámlálási összeíró ívei, amelyekről a könyv később jelenlegi nevét is kapta, és az ezekhez hasonló részletek. Ahogy nevezetesen az Iliasban is a költői hatásmódnak hasonlósága miatt és a heroikus alapnak megfelelően, a mi katalógusfogalmunk körét különböző »prózaibb« részletfajtákra is kiterjeszhetőnek vettük,⁴² ugyanúgy sorolhatunk a Pentateuchosban is sok mindent ennek az összetevőnek kategóriájába. Minden helyet, ahol szám- vagy adatszerű felsorolás történik vagyis ahol a hieratikus alapnak megfelelően a szófukar, kemény törvények, pattogóan követelő erkölcsi parancsok, kimérten bölcs tanácsok stb. »prózaisága«, másszóval: nem az elbeszélő, hanem az anyagközlő jelleg uralkodik.

Valóban: az Ótestamentum kutatói is, főleg Holzinger Exodus-fordítása után⁴³ észrevették már, hogy a Pentateuchosban az elevenen mozgó cselekmény

⁴¹ Főforrásaim M. Heller, *Das Judentum*, 1925², 198 kk. és RGG, Lief. 32., 1228 kk. (Heller) és Lief. 22., 239 kk. voltak (Bertholet).

⁴² L. erről La Bétie et son caractère hésiodique, az *Acta Antiqua* II. kötetében megjelenendő dolgozatom 1. fejezetében.

⁴³ Kautzsch, 1922⁴, 97 kk.

bizonyos szabályszerűséggel van megszakitva bizonyos részletes törvénycsoportok katalógusaitól, sőt Dornseiff⁴⁴, a Pentateuchoson túlmenve, ezt az észleletet meg is teljesítette, miközben egy — előázsiainak mondott — vallásos-pedagógiai-irodalmi műfajt, és e műfaj sajátosságaként azt a törekvést tette fel, hogy egy, a vallás és költészet differenciálódását megelőző, katalógusba kívánczolt didaktikus-parainetikus-mágikus lényeket⁴⁵ valami érdekfeszítő kereteléssel és novellisztikus fogásokkal formáljon meg irodalomként is élvezhetővé. Szerinte t. i. ugyanerre a technikára ugyanígy törekszenek a chasszidizmus és szufizmus legendái, a talán asszír-babyloni eredetű Achikár-regény, Salamon példabeszédei, Jób, Tóbiás, Jónás és a Prédikátor könyvei, de részben az 1001 éj meséi és — ami bennünket legközelebről érdekel — Hesiodos Ergái is. Bármint is vélekedjünk tehát Dornseiffnak ezekről a merész tanításairól, bizonyos: a Genesis és egyes görög mitoszok vagy irodalmi formációk közti közös vonások, különösen Kisázsia i. e. II. évezredének irodalmát illetően, valóban egészen meglepő konkluziókat tettek lehetségessé⁴⁶. Mi azonban itt mindezzel csak annyit akarunk bizonyítani, hogy azt a szerepkört és funkciót, amelyet a tágabb értelemben vett katalógusok az Iliasban vittek, más alapjuknak megfelelő más formákban, de relative azonos értékkel, a Pentateuchosban is vihették a litániaszerű felsorolásoknak bizonyos, itt jellegzetes formái. S különösen ilyenek: a tanítást, tantételt, vezetést, vallásos döntéseket, órákulumokat stb. hordozó, öntudatra ébresztő és megfellebezhetetlen nagyságot (hatalmat) éreztető apodiktikus részletek, aminőket eredetileg a hivatalos papságon kívül, de a papi családoktól kialakított sajátos stílusban, nemhivatalos vándorpapok (»próféták«) is szoktak hirdetni. Részletek, amelyeknek különösen akkor nőtt meg a szerepük és jelentőségük, amikor az addig eleven szóval, ad hoc hirdetett tóra az írott törvény (tanítás, vezetés) formáját kapta. Akkor — egyszóval — amikor a zsidóság a nomád életről áttért a földművelőre és a Kanaánban uralkodó polgári jogot vagyis az előázsi, sokszor a Hammurabi törvényeivel szóról-szóra egyező, de Izrael számára akkor idegen törvényeket (Mispát) átvette. A fejlődésnek ezen a pontján ugyanis tanácsosnak látszott a tóra papi kereteibe iktatva, ezeket az újakat is a régiekhez hasonló értékű *isteni parancsoknak* tüntetni fel, de már nem eleven szóval, ad hoc hirdetni, hanem mint ugyancsak Jahvétől kapott kinyilatkoztatást, törvénykönyvbe foglalva, Mózes nevével fémjelezni. Úgy, ahogy Hammurabi is Samastól kapta a törvényeket, és a görög bírák — *δικάσπολοι* — is, az Ilias A 239. k. szerint *θέμιστας πρὸς Αἰὸς εἰρῶσται*. Ettől függetlenül, természetesen, a szóbelileg folyó ige hirdetés és utasítások gyakorlata is elevenen

⁴⁴ Antikes zum AT, Ztschr. f. die Alttestam. Wiss., N. F. 11/1934, 57 és 12/1935, 153. kk.; Hesiods Werke und Tage und das alte Morgenland, Philologus, 89/1934, 397 kk., stb.

⁴⁵ A keleti eredetű »Weisheitsdichtung« didaktikus-gnomikus műfajáról röviden tájékoztat és irodalmat is ad Humbert, RGG s. v. 1804—1809 ll., aki ennek a műfajnak főcentrumát Egyiptomban és Babylonban keresi. Különösen az egyiptomi intelemirodalomhoz v. ö. B. A. Turajev, Египетская Литература. I, 1920, 75—78 ll. is.

⁴⁶ L. pl. ZAW, N. Folge, 11, 1934, 57 k.

élt tovább; ahogy ezt a kései próféták: Jósias (Deuter. 12—16), valamint Ezra 433-ban, Artaxerxes parancsára készült új törvényösszefoglalásai, végül a száműzetés idején keletkezett, minden addigi törvénygyűjteménynél terjedelmesebb, azok jórészét magába felvevő Papikódex létrehozása, (amely ma legfőképp a Leviticusban fogható, de más könyvekben is sok nyoma van) félreérthetetlenül bizonyítja.

Azzal, mindamelllett, hogy a Homerosban megfigyelt két eposzalkotó összetevőnek jelenlétét, sőt — amennyiben a hieratikus alapról javasolt tágításokat elfogadjuk, — erősen nagymérvű jelenlétét a Pentateuchosban is felismertük, még távolról sem magyaráztuk meg, hogyan lehet a mai Ótestamentum egészében, ismerve a vázolt keletkezési módot, e két összetevő felhasználásának olyanféle tudatosan művészi váltogatásáról és az ezzel elérhető költői hatásról beszélni, aminőt az Iliasban tapasztalhattunk. Ellenkezőleg: eleve világos, hogy amint a Pentateuchos nem lett eposz, a két összetevő összeműködésének a hasonlóságáról sem beszélhetünk tulajdonképpen. De mi nem is keressük az összetevők egybefonódásával adódó effektust — eleve reménytelenül — a kompozíció mai Egészére vonatkozólag. Állítani csak annyit mernénk, hogy ha nem is a — hieratikus alapon eleve lehetetlen — eposz-teremtés fokáig menően, az ebben a komponálási módban rejlő természetes előnyt nemcsak az egyes részlegek írói, de még az egyes redakciók toldozgató-excerptáló szerzői is megérezték s amennyire lehetett, saját érdekükben igyekeztek is felhasználni. Érthetően: ezek a redaktorok is t. i., akik praktikus-vallásos, másszóval nem-költői céljaik érdekében, minduntalan beavatkozva, újra és újra szétvagdosták majd összerakták a régi szövegeket, — ugyancsak keleti redaktorok voltak, akiknél általán az egységek megfogalmazásához és az alig-művészi, sőt művészietlen elrendezéséhez is, évezredek óta — úgy látszik — épen ez az ökonomikusan *váltogató* eljárás mód volt az egyik legelfogadottabb és legmaradandóbb, szinte mondhatnók, már mechanikusan is használt hatás eszköz.

[Tanulságos lesz számunkra, mielőtt továbbmennénk, egy hasonlóképp tradicionális, »keleti« és látszólagosan ugyancsak gyakorlatias célú, technikai fogás hasonló túlélését szemmel kísélni, amelyre nemrég F. Altheim hívta fel a figyelmet.⁴⁷

Al-Tabari ugyanis, a legnagyobb arab történetíró, a Szaszanida »Királyok Könyvének« befejező fejtegetésében, a perzsa forrásoknak — kétségkívül számos kézen átment — redakciói alapján, egy másfajta, azaz egy arab történeti munkában tárgyalva a perzsák királyait (Ann. I, 813, 3 k.), előbb Ardešir őseinek felsorolását adja, Babylonnak Alexandros által történt bevételétől, vagyis a perzsa nagyság megszűntétől Ardešir trónrajutásáig (i. u. 227); utána, földrajzi

⁴⁷ Inschriftliche Tatenberichte, Literatur und Gesellschaft, II, 1950, 10 kk. 11.

nevekben gazdagon, Ardesir tetteinek és uralkodásának történetét ejti sorra; ez után végül egy, az utódokhoz szóló inlelemrészt iktat be. Így azonban világosan kiérezhető: ugyanaz a perzsa séma, ugyanazokkal az elemekkel állt előtte, vagyis élt túl benne, amelyet már a több mint hétszáz évvel régebbi, más célú és jellegű behustini Dareios-felirat is, nyilván nem legelőször követett. Ez a híres felirat is nevezetesen, előbb az Achaimenidák genealógiáját, azután személy- és helynevekkel megtámogatva, Gaumata mágus álsága (perzsául: »droga«) leverésének vagyis a jogos uralom elnyerésének történetét és közben Dareiosnak az erkölcsi tanításait adta, amely utóbbiak ebben a feliratban főleg az »igazi« uralom helyreállítására tett ígéretekbe vannak beleszőve. (Ezeket az ígéretek és meggyőzési törekvéseket — a hagyományból úgy tudjuk — Ardesir külön levelekben közölte a részkirályokkal.) S ahogy itt, a kései arab történetírónál is áttetszik, hogy a Dareiosnál régebbi, de a helyzetnek megfelelőként önkénytelenül követett séma »per tot discrimina rerum« milyen szívósan és maradandóan volt a redaktorok gyakorlatába beidegezve — úgy valahogy élt tovább, ami minket most érdekel, az ingerlően szép és a számszerűen prózai részek (bizonyos értelemben úgy is mondhatnók: a mese és a valóság) adagolásának lehető változtatására irányuló, nemcsak művészi, de didaktikus értékűnek is bizonyult, szinte önkénytelen szerkesztési mód technikája is.]

Ezek szerint talán bátrabban beszélhetünk az ugyancsak sok redakción keresztülment és a részek eredeti céljától ugyancsak messzekerült Pentateuchosnak erről a (mindenek ellenére) túlélő és előtörő elemi technikájáról. Pl.: a Jahvista stílusa nyilván közelebb áll a *κλέα ἀνδροῶν* stílusához: őt az ember érdeklí és nem átall antropomorf vonásokat sem felrakni; ezzel szemben, a Papikódex szerzője a hűvös, száraz és pedáns katalógusokat, számszerűségeket és neveket, sőt egyenesen a jogi szisztémákat részesíti előnyben: nem annyira az emberi-szubjektív, mint a kultuszi-objektív alap érdeklí. Az ilyenféle forrásokat összedolgozó redaktorok azután (ahogy ez még a mai sokszoros alakításon is áttetszik) a megkomponálásban valahogyan olyanféle, az elbeszélő műfajokban — úgy látszik — a dolog természetével kínálkozó utat járhattak, amilyent Homérosnál tettünk fel. Mintha nevezetesen ezek a gyakran széttördelő redaktorok is, önkénytelen technikával, mindamelllett, mindenütt ügyeltek volna arra is, hogy a nehéz és száraz tanítást, a törvényeket stb. élvezetesebb elbeszélésekkel tegyék olvashatókká és könnyebben elfogadhatóbbakká. Sokszor ugyanolyan külsőséges adagolással, mindenestre, ahogy Homérosnál is, az egyensúly megteremtésévégett váltakoznak a folyó meséknek részleteivel a monoton felsorolások. A Pentateuchos legalább, a sok redakció ellenére, még jelenlegi állapotában is erről látszik tanúskodni.

Igy a Genesis és az Exodus első fele, vagyis az első másfél könyv nagy részében az Ilias »szép« részecinek megfelelően, elbeszélő keret: a világteremtéstől a Szinaj-hegyi kinyilatkoztatásig terjedő mondai történet. Innen az Exodus második része, valamint a harmadik és negyedik könyv, nagyjában, a Szinaj-i törvénytevésnek

a tartalmát, a törvényeket és következő ményeket stb., sorolja elő. De még ha közelebbről, részleteiben nézzük is pl. az alapján a felsorolt törvények megtartására, mindenkihez szóló intelmeknek készült harmadik könyvet (Leviticus), mai megkomponáltságában sincs hijával az elbeszélő keretépítménynek sem. A végső redakció is még látnunk engedni, hogyan nőttek ki ezek a törvények a zsidó nép történetéből, és ehhez képest a könyv tartalmaz : részint egy — a világteremtéstől a Szentföld elfoglalásáig Jósua könyvét befejező — elbeszélő részt, amely a Papikódexet összeolvasztja a J és E hagyománnyal ; részint törvényfelsoroló részleteket (főleg a Mózesnek a Szinaj-hegyen adott törvényeket) a Papikódex alapján. Legfeljebb hogy az utolsó redaktor hajlamai azaz jogi és papi érdeklődése, az elbeszélő részleteket elvértelenítették. Ugyanígy a Numeri (negyedik könyv) mai diszpozíciója az élén álló népszámlálás-katalógushoz 10₁₀-ig főleg törvényeket »katalogizál«. Erre 10₁₁-től kezdődőleg elbeszélés következik (elindulás a Szinájtól, a sivatagi negyven év), majd 15—20 fejezetig újra törvények ; a 21—26. fejezetekbe mozgást hoz a szomszédokkal vívott harcok krónikás előadása, kisebb dalokkal, dalfragmentumokkal és a »szamaras« Bileam történetével fűszerezve, akinek átkától Izraelnek meg kellett volna semmisülnie ; a 26. fejezet újra népszámlálás, 27—30 megint törvények, amit 31—35. (36) a szokott módon krónikás rész követ, míg a 37. fejezetet újra törvényvel, egy a 27. fejezethez adott pótlással zárul. Végül ami az ötödik könyvet, a Deuteronomiumot illeti : alig tagadható, hogy a Királyok Könyve II, 22, 23 és 12-ben Jossijahu (Jósia) judai királynak (639—609) a Jahve-kultuszban tulajdonított reform, éppen a Deuteronomiumnak a keresztülvitelére vonatkozik és bármily átdolgozott, zavaros is a ránkmaradt forma, bármennyire lehetetlen is eredetijét rekonstruálni, első betekintésre világos, hogy a hangsúly a 12—16, 28, a száraz katalógusoknak megfelelő, és mint a katalógusok erőt, hatalmat éreztető törvényfejezeteken, a Moab sztyeppen kapott törvényeken, vagyis a régi törvényeknek bizonyos centralizáló szempontok forradalmat jelentős szociális és erkölcsi elvek szerint, kenetteljes stílusban való átdolgozásán van. (»Tanok könyvek.) Ezek a törvénylisták is mégis, elől és hátul, persze meglehetősen zavaros elbeszélő keretbe vannak fogva, amely a Mózes haláláig terjedő cseményekkel foglalkozik.

Talán már ennyivel is hihetővé tettük állításunkat, hogy az Ótestamentumban is, a hieratikus alap, kanonizálások, praktikus okokból egységtörő redakciók stb. ellenére is, mint a makacs talajvíz, önkénytelenül fel-feltörhetett az ősi gyakorlat : az érdekes (mitikus, történeti, »szép«) elbeszéléseknek és a katalógus-szerű (»unalmas«) adatközlésnek a Homéroséhoz hasonlatos, ökonomikusságban hatásos váltogatása. Az az ősi gyakorlat, amelyet — úgy látszik — még az atomokat feldozgató praktikus redakciókban is, bizonyos fokig legalább, szinte lehetetlen volt szem előtt téveszteni, annyira generálisan elfogadott az. Így csak annyit még, hogy véleményünk szerint a két komponens — genealógia vagyis katalógus és elbeszélés — határozottan művészi és tudatos váltakoztatásait, kicsiben és

ezért legplasztikusabban, főleg a Vulgata Ezra könyvében lehet megpillantani, aki reformja szövegét I. Artaxerxes parancsa szerint 433 Tisri 1-től több napon át olvasta fel Jeruzsálemben, a Vizi-kapu előtti téren (ebben is emlékeztetve az Iliast és az Odyszeiat Athénben recitáló rhapszódosok gyakorlatára).

(3) A tárgyalt műfogásnak a Keleten túlmenő általánossága miatt, hasznos fáradozásnak tartanók, ha ennek a technikának a nyomait valaki az egész világirodalomban végig tudná követni. Bizonyos nevezetesen, hogy nemcsak a kisázsiai Homeros és a keletiek gyakorolták ezt a kezdetleges, de az epikum elterjedését jól szolgáló szerkesztésmódot. Igen mélyen ül ez és bizonyos népeknél legalább, a költői komponálásnak, egyszerűsége miatt legelfogadottabb hatóeszközét alkotja.

Az azonban — meg kell jegyeznünk — mégis kissé más, ha pl. Skutsch⁴⁸ Vergilius bizonyos eclogáival kapcsolatban az alexandriai-római költészetben is számol a katalógusok gyakorlatával. Annyi bizonyos: Catullus 11. carmenjében a lírai mondandónak nagy nyomatékot ad, hogy mindjárt az üzenetközvetítő, Furius és Aurelius megszólaltatása után, a Lesbíanak szóló gúnyos szavakat megelőzi, ill. félbeszakítja egy relatíve nagyobb (szintén gúnyos?) földrajzi-kortörténeti »katalógus«. Épen ez a carmen azonban azt is legjobban igazolja, hogy itt a földrajzi-kortörténeti felsorolásnak a hatásértéke és használata már módosult. Itt a megszakító katalógusnak a várt érdekeset raffináltan késleltető, tehát a türelmetlen várakozást felesigázó kompozicionális szerepe nőtt, és ez a szerep már a modern — középi- és újkori — fejlődésnek a kezdete: ezért nem beszélünk Skutschsal alexandriai-római katalógusokról.

III.

Ezek után talán röviden összefoghatjuk, hogy mi is a számunkra a — tagadhatatlanul kiterjesztett értelmű — katalógusköltemény.

Ami a *mivoltát* (*lényegét*) illeti, láttuk, hogy annak a helyes felismerését eddig főleg két zavaró körülmény akadályozta, amik mégis — reméljük — felfogásunkkal eliminálódnak.

(1) Hiba volt ezt a műfajt egy ponton keletkezőnek és mindenütt, mindig egyfajtajúnak képzelni. Számptalan fejlettségi foka van a katalógusoknak, kezdve a mágikus litániákon, át a felsorolás öncélúsága felé való átmeneten, fel egészen a valódi költészet fokán álló (pl. homerosi vagy kivált Vörösmarty-és Arany-féle) katalógus formáig.¹ Jellegzetességüket az eredetileg vagy látszólag prózai (gyakorlati életre mutató) taxatív-felsoroló forma és a mágikustól a hangulati befolyásolás törekvéséig terjedhető tartalmi lényeg adja ki.

(2) Hiba volna, ha tovább is befolyásolna bennünket az a Homeros-kritikától félreértett ókori tétel, amely szerint Hesiodos volt a katalógus műfaj meg-

⁴⁸ Aus Vergils Frühzeit, 1901.

¹ Amikről Horváth János beszél, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931, 270 kk. ll., a középkori vallásos műköltészetnek racionális listáit (előzményeit, felsorolásait, részletezéseit, stb.) természetesen nem neveznők már katalógusköltészetnek.

teremtője. Ez a tétel már amúgyis soká és indokolatlanul zárta ki a Hesiodosnál régebbi katalógusköltészet feltevését, sőt azt a nyilvánvaló tényt sem engedte észrevennünk, hogy már az Ilias tele van katalógusokkal, és így Hesiodos szerepe csak annyi lehetett, hogy ennek a praehomerikus, sőt épen Homeros előtt erősebben kedvelt műfajnak mintaszerűvé válандó irodalmi formát adott.

Mihelyt viszont ezt a két hibát kiküszöböltük, világosabbá kellett máris válnia, hogy a litánia-stílusban előadott szám- és tényfelsorolások, valóban, olyan igéző-mágikus hatást tudnak gyakorolni, amely lehetővé teszi, hogy legalább bizonyos népek költői eljussanak a varázsló felsorolásoknak versus memoriales formájába, sőt, átélt költészeti formákba való finomítása vagyis propreptikus költészetté (eposz, kardal, hősenek stb.) emelése fokáig is. Ahogy ezt a jövőben, a még feldolgozandóknak kijelölt határkérdések és analógiák igazolásai lesznek hivatottak minden kétségen felül helyezni.

Ami most a katalógusformáknak az epikus költészetben vitt *kompozicionális* szerepét illeti, az előzőkből talán világos lett: A katalógus az epikus költőt mint a líraibb hősdalok objektívabb egyensúlyozója képesíti erősen költői hatásokra, sőt, megfelelő adagolással, a katalógizálás egyenesen előfeltételévé lesz az igazi epopea megteremtésének, ősidóktól mindmáig. Ezt főleg negatív, azzal szoktuk igazolni, hogy az Odysseia, a Gilgames, az Aeneis és más epikus alkotások, amelyek nem egy, a görög alaphoz hasonló talajon és így nem az erre jellemző előzményekből sarjadtak, nem érhatték fel a maga nemzeti alapján és megfelelő fejlődéspontján épülve, kényszerűen létrejött Iliasnak, vagy is a katexochén nagyeposznak a mértékét. De ezt most már pozitív úgú is mondhatjuk, hogy csak Homerosnak, a maga alapjába gyökerezve és annak megfelelő mértéktartással, jól kitűzött célja felé törve, lehetett és *volt* ereje azt a sok »tolakodó Gráciát« vagyis a himnikus, varázsos, értelmes, oktató stb. műfajokra jellemző bűvös hatásesszközöket, amelyek a gazdag keleti epika, bizonyos fokig a Homeros előtti előzmények és nyilván kisázsiai görög próbálkozások sajátosságai is voltak, mint alapjához és céljaihoz alkalmatlanokat, ellökni magától.

Sőt talán azt is kimondhatjuk, hogy a nagy költő aligha vaktában vagy stílustalan beletörődéssel használta fel az aiol hősdal mellett, a régi varázsló-recitáló katalógusok utódainak összetevőjét a nagyeposz megteremtéséhez. Ez a forma szükségkép elevenen élt a korabeli görögség körében, nem lehetett büntetlenül mellőzni, azonfelül Homeros nyilván helyesnek érezte, hogy a két, csak kifejlett alakjában széthúzó költői műfajnak, az elbeszélőnek és a katalógizálónak, gyökereiben megvan a hasonlósága és végig megmaradt valami összetartó lényegbeli azonossága. Így a nagyeposz, mint *trouvaille*, csak azáltal jöhetett létre, hogy a mi Homerosunk, a maga átmeneti fejlődésfokán, kényszerűen felismerte az aiol hősdal és a hosszú, lamentáló listák alapján és eredetileg egyaránt protreptikus, illetve gyarapodást, erőt, önérzetet keltő tendenciáját. Ezért, bár e két költészeti irány utóbb merőben ellentétesen polarizálódott is,

a költő helyesen látta, hogy semmi akadálya nem volt egybeigáztatásuknak és annak, hogy fejlett formáik, a maguk egymástól eltávolodott hangnemeivel, egymást mégis megfelelően kiegészítve, valami merőben más, új, raffinált és nagyhatású eredményhez vezessenek.

Egyéb, kevésbé fontos vagy kivált másodlagos kompozicionális funkciókra itt felesleges kitérnünk. Viszont a katalógusok lényegéről és kompozicionális értékéről vallott generális felfogásunknak egy nagyjelentőségű kihatására itt is talán rá szabad már mutatnunk. Felfogásunk t. i. nyilván nem hagyhatja érintetlenül a Homeros—Hesiodos viszony kérdését, vagyis a görög irodalomtörténet kezdetének egész alakulását illető eddigi felfogásokat sem. Mint ahogy ez a mi felfogásunktól teremtett kiindulási pont — azt hisszük — a világirodalom egyéb értékelési és fejlődési kérdéseiben is éreztetni fogja kihatását.

Erre mégis most csak mint jámbor óhajra utalunk, mert a Homeros előtti görög irodalomtörténetet itt, természetesen, nincsen módunk áttekinteni. Legyen elég még egyszer csak arra hívni fel a figyelmet, hogy Hesiodos végeredményben visszatért vagy helyesebben szólva megmaradt egy ősi görög műfajnál, amelyet ő, miután Homerosztól és az ősi közös forrásokból is sokat tanult, a Theogoniában öncélúan művészi tökélyre emelt, míg az Ergában egy keleti típusú, didaktikus célú törvény- és szabályfelsorolást, a katalógusköltészet egy válfaját csomagolta a mintegy megelevenítő Perses-históriába. Úgy ahogy ezt a Kelet könyvei is olyan sokszor megtették. Másképen Hesiodos nagy hatását és a késő alexandriai korig tartó mintaképül-szolgálatát alig is lehetne megmagyarázni.

Befejezés előtt felfogásunkkal és értékelésünkkel kapcsolatban nem szabad — úgy érzem — elhallgatni, hogy minden kérdés megfelelő fokig lezáratlanul marad mindaddig, amíg bizonyos, az írással kapcsolatos kérdések is lezáratlanok. A jövőben tehát elsősorban kell gondolnunk a legrégebb égéi (minosi-pylosi) írásjelek kérdésének tárgyalására, amihez épp úgy segítséget nyújthatnak a primitív (amerikai, afrikai stb.) írásfajták, a phaistosi korong, az újonnan talált pylosi táblák stb., mint Evans újabban megjelent IV. kötete és a Scripta Minoa posztumusz második kötete is,² ahol amennyire az ismertetésekből és a hivatkozásokból következtetni lehet, a krétai-minosi írás kérdése megint jelentős helyet foglal el; mégha eddigi benyomásaink szerint Evans nyomdokait nem is látnók vakon követhetőknek. De itt persze sok még a tanulnivaló és ma legfeljebb annyit mernék sejteni és sejtetni, hogy hiba volt olyan egyoldalú élességgel vetni fel a görög írás knossoszi vagy kyprosi vagy föníciai eredetének a kérdését, ahogy ezt a multban többször megtették.³ Ezen a fejlődési fokon t. i. soha sincs kizárva több írásfajta egyidejű használata, ellenkezőleg, épen ez látszik a természetesnek. Egészen egyéni írásokkal, íráskísérletekkel is kell tehát számol-

² Ed. Sir John L. Myrestől, 1952. Oxford.

³ V. ö. Severyns. Homère I, 1945, 34 kk.

nunk, amelyek nem érték el, sőt nem is törekedtek arra, hogy a közérthetőséget elérjék, bár a közösség tulajdonává válandó írás kialakulásához részben mégis hozzájárulhattak. Egy általánosan elfogadott írás kialakulása sokszor lesz — mutatis mutandis — egy irodalmi nyelvnek a tájnyelveikből való kialakulásához hasonló folyamat és így ebből a fejlődésfolyamatból is hasznos tanulságokat vonhatunk le. E kutatásoknak mentén, természetesen, elkerülhetetlen lesz, hogy az írásjeleknek titkos-misztikus jellegével és ebből kifolyólag a jelek és a tartalom (szavak) varázsos értékének kérdésével is elmélyültebben foglalkozunk. Csak ezen az úton, főleg bizonyos primitív és sajátos írásmódok alapelveinek felderítése útján, fogjuk részleteiben is megpillanthatni, hogyan történik a varázsdramák részét alkotó primitív felkiáltásoknak mágikus szöveggé válása és főleg a költészeti differenciálódás felé való megindulása, végül pedig valóban költőivé finomodása.⁴

Mindezekon és a hasonlókon túl azonban marad nyilván az ilyenféle kutatások végső céljával és főproblémájával: a tudás és a költészet, a próza és a költői kifejezés közt a fent már érintett átmenetnek a mikéntjét, ennek az átmenetnek egyes állomásait — elsősorban a görög eposz esetére vonatkozólag — lehető pontossággal megállapítani.

⁴ V. ö. Langue et Religion, i. h. 249—261. ll.

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

A ZENETUDOMÁNYI BIZOTTSÁG MUNKÁJA AZ 1951—52. ÉVBEN ÉS A ZENETUDOMÁNYBAN EZ IDŐBEN VÉGZETT MUNKÁLATOK ÉRTÉKELÉSE *

A Zenetudományi Bizottságot a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya 1951. szeptemberében alakította meg; elnöke Kodály Zoltán, előadója Szabolcsi Bence, tagjainak száma 14.

Egyéves fennállása alatt a Bizottságnak kétségtelenül sikerült jelentős lépést tennie abban az irányban, hogy a magyar zenetudományi munka irányító szervévé fejlődjék. Eddigi eredményei közül talán legjelentősebb az, hogy a szétágazó zenetudományi kutatások és kiadványok jelentős kérdéseinek vitafórumává vált. Ez a tény annál jelentősebb, mert zenetudományunk ez idő szerint semmiféle más helyről nem nyerhet irányítást. A Zeneművészeti Főiskolán legutóbb már megalakult ugyan egy zenetudományi tanszak s a Magyar Zeneművészek Szövetsége is rendelkezik zenetudományi szakosztállyal, de ezek a szervek még sokkal fejletlenebbek, hogysesem irányító szerepben léphetnének fel; a Népművelési Minisztérium zenei főosztálya pedig, bármily megbecsülhetetlen jelentőségű az az anyagi támogatás, amelyben népzene-kutatásunkat évek óta részesíti, nem vállalhatta s nem vállalhatja a feladatot, hogy ennek a kutatásnak az anyagi támogatás és a legáltalánosabb zenepolitikai irányelvek megjelölése mellett tartalmat is adjon.

A Bizottság úgy alakult meg, hogy tagjait lehetőleg minden fontosabb szakterületről állította össze. Programját leginkább azzal jellemezhetjük, hogy megújított Akadémiánk elveit és igényeit kívánta és kívánja a zenetudományi kutatás területén érvényesíteni: magas szakmai igényt és folytonosan emelkedő ideológiai színvonalat. Megnyilatkozott ez azokban az akadémiai témákban, melyeket a Bizottság ebben az évben kitűzött és magáévá tett: ezek 1. a magyar népzene egész szellemi életünk számára nagyjelentőségű hagyományának közkinccsé tétele, 2. a magyar zenetörténet emlékeinek módszeres feltárása és végül 3. a magyar zenetudomány multjának felkutatása.

Munkánk eddig leginkább e hármas programjegyében folyt, de máris tervbevevők, hogy egyes tagjaink beszámolói révén (»A népzene a szocialista társadalomban«) sajátosan mai és időszerű hangsúlyt adunk a legkülönbözőbb területeken folyó kutatásoknak. A Bizottság, eddigi 12 ülésén tizenegy műtervét vitatta meg; ebből négy elkészült, öt készülóban van, kettőről egyelőre le kellett mondanunk. A megvitattott művek a következők voltak:

1. Magyar Népzene Tára II. (beszámolt: Kerényi György)
2. Arany János népdalgyűjteménye (beszámolt: Kodály Zoltán)
3. P. Horváth Ádám Ötödfélszáz éneke (beszámolt: Bartha Dénes)

* A Bizottság 1952. december 23-i ülésén elhangzott beszámoló

4. A magyar tánczene emlékei a XVIII—XIX. században (beszámolt: Major Ervin)
5. A régi előadóművészet kérdései (beszámolt: Hammerschlag János)
6. A középkor magyar többszólamú emlékei (beszámolt: Rajeczky Benjamin)
7. A magyar zenei bibliográfia (beszámolt: Major Ervin)
8. A magyar jambusdallamok (beszámolt: Molnár Antal)
9. A XVI. század magyar tánczenéje (beszámolt: Szabolcsi Bence)
10. Haydn és Magyarország (beszámolt: Major Ervin)
11. Zenetudományi Tanulmányok (beszámolt: Szabolcsi Bence)

E 11 mű közül elkészült a Népzene Tárának II. kötete, az Arany-kötet, a Pálóczi—Horváth kiadás és a Zenetudományi Tanulmányok I. kötete; készülöben van a XVI. és XVIII. századi tánczene-kiadvány, illetve monográfia, a jambusdallamokról és a középkor többszólamú emlékeiről szóló tanulmány; készül a zenei bibliográfia is; elakadt a régi előadóművészetről és Haydn magyar kapcsolatairól tervezett két monográfia ügye, mert szerzőik munkáját nem tudtuk előlegezetten anyagilag biztosítani.

Foglalkozott ezenkívül a Bizottság Erkel Himnuszának és Liszt munkásdallának új, rideideált kiadásával; meghívott előadók beszámolóival kapcsolatban megvitatta a zenei kéziratok országos gyűjtésének és a létesítendő zenei dokumentációs központnak ügyét (Vécsev Jenő, Ormai Imre); számbavette a szovjet zenetudománytól eddig nyert főbb útmutatásokat és ösztönzéseket (Legányi Dezső); megvitatta a zenetudomány aspiránsának, Maróthy Jánosnak beszámolóját; megállapodott az ösztöndíjasok tudományos irányításának és támogatásának főbb elveiben (Bartha Dénes beszámoló); tájékozódott a zenei könyvkiadás helyzetéről (Köpeczi Béla); megállapította a jövő évre kiírandó ösztöndíjtémákat, illetve akadémiai pályatételeket (Erkel, Bartók, A magyar népzene gyűjtés története, Az új magyar tömegdal, Haydn magyar kapcsolatai).

Mint jelentős kezdeményt említjük, hogy Lukács György professzor javaslatára a Bizottság tagjai résztvettek az első komplex vitaülésen, egy Wagner művészetét tárgyaló előadáshoz kapcsolódva, a Filozófiai Bizottság és bizottságunk együttes rendezésében; résztvettünk továbbá a Vargyas Lajos verstani könyvéről rendezett vitán is.

Végül hozzáfogtunk a magyar zenetudomány történetének feldolgozásához is; az első idevágó tervezetet (Szabolcsi B.) a Bizottság elfogadta s egyelőre Bartha Dénest és Major Ervint bízta meg az előkészítő munkák elvégzésével. Beszámolóikat 1953. első felében fogják megtartani. Ezenkívül, mint említettük, tervbevette a Bizottság a népzene kutatás új, társadalmunk mai helyzetéhez mért szempontjainak megvitatását is (Szabó Ferenc és Mihály András tervbevert előadásai: A népzene a szocialista társadalomban).

Eddig a pozitívumokról szoltunk; természetesen nem hallgathatjuk el a hibákat és hiányosságokat sem. A Bizottság eddig nem tudta minden tagját aktivizálni s aránylag csekély mértékben tudta csak felhasználni kívülálló szakemberek és más tényezők támogatását. Kétségtelen, hogy az el nem készült vagy elakadt munkák túlnyomórészen anyagi eszközeink hiányával függenek össze; de kétségtelen az is, hogy elakadásuk a helyes kollegiális kapcsolat és munkakészség bizonyos hiányait árulja el; — éppúgy erre vall a Bizottság egyes tagjainak igen lanyha érdeklődése üléseink iránt. Nem sikerült még eléggé bevinnünk a köztudatba a magyar zenetudomány jelentőségét,

közügy-voltát, nem sikerült még szélesebb tömegek érdeklődését felkelteni tudományunk problémái iránt; munkánk épp ezért sokszor üvegházi és levegőtlen jellegű. Nem tudtunk még folyóiratot teremteni a magyar zenetudománynak, — bár úgy hisszük, hogy ezen a nagyon érzékeny hiányon egyidőre segíteni fog az évkönyv formájában tervbevett »Zenetudományi Tanulmányok«. Végül nem tudtunk még szerves kapcsolatot, tapasztalatcserét teremteni szaktudományunk külföldi: szovjet, népi demokratikus és haladó nyugati képviselőivel, aminek az a következménye, hogy tudományos tájékozottságunk sok ponton hiányos. Úgy hisszük, ezen a hiányon lényegesen segíthetne egy Budapesten rendezendő nemzetközi zenetudományi kongresszus, amire talán nemsokára javaslatot tehetünk az Akadémia elnökségének.

A Bizottság a jövőben fiatalabb kutatók munkaterveivel és problémáival is behatóbban kíván foglalkozni; ettől egész tudományosságunk számára sokat remélünk s biztosítékát látjuk benne új, képzett káderek felnevelésének.

II.

(A beszámoló köre kiterjed a 1952. folyamán megjelent munkákra, valamint azokra a kiadványokra, amelyeknek kézírata 1952. folyamán elkészült.)

Az év munkájának legkiemelkedőbb eseménye három régóta készülő, jelentős és nagyterjedelmű forráskiadvány, melyeknek mindegyike régóta érzett hiányt pótol és hatalmas lépéssel viszi előbbre a magyar zenetudomány és a rokontudományok munkáját:

a) *A magyar népzene-tára*-nak II. kötete »Jeles Napok« címmel a népszokások dallamait tartalmazza, az elmúlt évihez hasonló terjedelemben, több mint ezer dallammal. Az elmúlt évi I. kötet (Gyermekjátékok) példányanyaga már kifogyóban van, ami bizonyítja, hogy a kiadvány régóta érzett hiányt pótol. Rendkívül nagy kultúrpolitikai jelentősége van annak, hogy a kiadvány kötetei megszakítás nélkül, évenként folyamatosan jelenhessenek meg. A most elkészült II. kötet méltóképen folytatja a mult évi kezdeményt. A Kodály Zoltán vezetése és irányítása alatt álló munkaközösség kifogástalan munkát végzett.

b) »*Arany János népdalgyűjteménye*« címmel, Kodály Zoltán kritikai kiadásban közzétette Arany Jánosnak 1874-ben, Bartalus felkérésére összeírt dalgyűjtését (a dalszövegek jegyzeteit Gyulai Ágost állította össze). Arany János hangjegyes dalgyűjteménye a XIX. század második felének legjelentékenyebb nemű forrása és teljesen új világot vet a Bartalus-féle »Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye« keletkezésére, amelynek egyik forrása. Kodály összevetései kiderítik, hogy Arany kézírata legtöbb esetben hívebb formában adja a dallamokat, mint Bartalusnak sok esetben önkényesen módosított, torzított közlése. Kodály Zoltánnak a dallamokhoz készített jegyzet-apparátusa az utolsó évtizedeknek legnagyobb szabású, óriási anyagismerettel és körültekintéssel készített zene-filológiai munkája. A magyar népzene dallamanyagának történetéhez felbecsülhetetlen értékű forrásmunka.

c) »*Ötödélszáz énekek*. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből« címmel ugyancsak kritikai kiadás került sajtó alá Bartha Dénes (dallamok) és Kiss József (szövegek) szerkesztésében. — A kiadás elvei ugyanazok, mint Kodály fent méltatott Arany-kiadásában. A kiadás súlypontja a dallamrészben nyugszik. Első ízben történik kísérlet Horváth Ádám dalgyűjteményének teljes terjedelmében való módszeres kiadására és feldolgozására. A dalla-

mok értelmezésében — az írott források mellett — különös súlyt kapott az élő népzene anyaga, amelynek keletkezésében, történeti vizsgálatában Horváth Ádám gyűjteménye egyike legrégebb és egyben leggazdagabb forrásainknak. — Módszertani tekintetben számottevő haladás mutatkozik az 1935. évben, ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent Bartha: A XVIII. század magyar dallamai c. kiadvánnyal szemben, amely az élő népzenenek még csak nyomtatásban megjelent anyagát vonta az összehasonlítás körébe. Az összehasonlított anyag köre most kibővült a kiadatlan népzenei gyűjtés sokszervi dallamával.

Mindhárom kötet az Akadémiai Kiadó kiadásában jelent, illetve jelenik meg.

A fenti forráskiadványok mellett az elemző, feldolgozó zenetudományi munka szintén hatalmas kötettel lép elő: a *Zenetudományi tanulmányok* I. kötet, *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára* c. gyűjteményes kötet (szerkesztették Szabolcsi Bence és Bartha Dénes). — E kötet anyaga (40 tanulmány) alkalmas arra, hogy a magyar zenetudomány mai helyzetét, eredményeit és célkitűzéseit rajta lemérjük.

Zenetudományunk mai helyzetének megvilágítására különösen alkalmas a kötetnek alkalomtól független zenetudományi tanulmányokat magában foglaló része. Ebből a legjelentékenyebbnek és szempontjai tekintetéből leginkább gyümölcsözőnek Maróthy János »A középkori tömegzene alkalmi és formái« c. terjedelmes tanulmányát érezzük, amely elsőízben tesz figyelemreméltó és megvitatásra érdemes kísérletet a középkor dallamainak és zenélési alkalmainak a marxizmus-leninizmus történettudományi módszerével végzett vizsgálatára.

Különösen figyelemreméltónak tartjuk, hogy a kötetben helyet kaptak a zenetudománnyal szoros kapcsolatban álló rokonszakú tudományok képviselői is: Horváth János, Pais Dezső (Árpád és Anjoukori mulattatóink), Eckhardt Sándor, Révész Imre (Liszt és Lamennais), Kardos Tibor (A magyar vígjáték kezdetei) és Ortutay Gyula (Az »európai« ballada kérdéséhez). Különösen Kardos Tibor cikke számos pontban értékesen kiegészíti Maróthy János tanulmányát és hozzá fog járulni ahhoz, hogy a komplex tudományszakokkal való kapcsolataink még jobban kiépüljenek.

Az Ak. Kiadó további 1952. évi kiadványai közt a zenetudomány-vertan határterületén mozgó figyelemreméltó munka Vargyas Lajosnak »A magyar vers ritmusa« c., alapos tanulmányokra épülő, új eredményeket is felmutató könyve. A tanulmány körül sok vita folyik irodalomtudósok, népzene kutatók és zenetudósok körében. Végső értékelése még hátra van.

Az *Allami Zeneműkiadó* 1952. évi kiadványai közül kiemelkedik Kodály Zoltán »A magyar népzene« c. könyvének 3. bővített kiadása, Vargyas Lajos újonnan hozzászerkesztett példatárával. Ennek a munkának különösen a magyar zenepedagógia népi alapon történő újjászervezése és fejlesztése terén van nagy jelentősége. — Hasonló célt szolgál Bartók Béla »Népzene és a szomszéd népek népzeneje« című alapvető tanulmányának új kiadása.

A *Művelt Nép* könyvkiadó különösképpen az élenjáró szovjet zenetudománynak népszerűsítő célzatú munkáit jelenteti meg fordításokban: így Jarusztovszkij »Csajkovszkij«, Protopopov »Glinka« és Martyinov: »Smetana« című könyvecskéit. Ezek a könyvek segítségünkre vannak a szovjet zenetudomány ábrázoló és elemző módszerének elsajátításában.

Egyetlen zenei folyóiratunk, az *Új Zenei Szemle*, erősen korlátozott terjedelme miatt, az aktuális zenei események és kérdések ismertetése mellett

csak ritkán, kivételesen juttathat helyet zenetudományi munkáknak. Idevágó anyagából kiemelkedik Kodály Zoltán »Magyar táncok 1729-ből« c. közleménye (ugyanez megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Osztályközleményeiben is).

Igen fontos téjékoztató, irányító hivatást tölt be ezen a téren a Zeneművészeti Főiskola kiadásában, Legányi Dezső szerkesztésében kéziratként havonta megjelenő *Zenetudományi Értésítő*, mely a zenetudományi dokumentációnak hazánkban jelenleg legkomolyabb szerve. A népi demokráciák, de különösen a Szovjetunió zenei sajtójának legértékesebb közleményeit, valamint a legkiválóbb szovjet zenei szakkönyvek különösen érdekes fejezeteit rendszeresen közli magyar fordításban. — A Zeneművészeti Főiskola zenetudományi tanszakának és általában zenetudósainknak munkáját ez a kiadvány hathatósan és értékesen támogatja.

Összefoglalva a fentieket : zenetudományunk 1952-ben szemmeláthatóan fejlődött és kiváló eredményeket ért el. Különösen megszilárdult haladó zenetudományunk amaz elvi álláspontjának az érvényesülése, hogy a magyar zene-történet forrásait és dokumentumait csak az élő magyar népzenevel való kapcsolatukban tudjuk igazán megérteni és feltárni. Nagyterjedelmű forráskiadványaink mindegyike ezen az elvi alapon épült. A Magyarországon járt szovjet zenei delegáció különösen a haladó hagyományok ápolására hívta fel a figyelmet. E figyelmeztetés szellemében fordult kutatóink figyelme erősebben a XIX. századi verbunkos-zene felé (lásd a Kodály-Emlékkönyv idevágó cikkeit). Major Ervin ilyentégyű bibliográfiája és forráskiadványa előkészületben van. — A termékeny vitaszellem különösen a Zenetudományi Bizottság ülésein és a Magyar Zeneművészek Szövetsége zenetudományi szakosztályának ülésein érvényesült (ez utóbbi helyen nevezetesen a programmszerűségről és az intonáció kérdéséről folyt magasszínvonalú és élénk részvételt ébresztő vita).

Tekintettel arra, hogy a zenetudományi szempontból számottevő munkáknak terjedelem és jelentőség szerint kb. 9/10 része a Zenetudományi Bizottság felügyelete alatt, az Akadémiai Kiadó kiadásában jelenik meg, a Bizottság irányító szerepe döntőnek és biztosítottnak mondható. A komplex tudomány-szakokkal való kapcsolat megeremtése és kiépítése tekintetében utalunk a Kodály-Emlékkönyv idevágó tanulmányaival kapcsolatban fent mondottakra. Ezen a téren mindenesetre van még tennivaló. Úgy érezzük, hogy különösen a marxizmus-leninizmus iskolájában felnőtt történettudománynak van még lényeges mondanivalója tudományunk számára, így pl. az általános zene-történet szempontjából döntő jelentőségű országok és korszakok (XV.—XVI. század : Itália és Németalföld, XVII.—XVIII. század : Itália, Ausztria, Francia- és Németország stb.) osztályharcainak és társadalmi viszonyainak az eddig ismertnél sokkal részletesebben és mélyebben való feltárása terén. Így pl. Bécs gazdasági-politikai-szellemi életének és osztályharcainak az 1750—1830 korszakban való alapos marxista-leninista szempontú kielemezése döntő fontosságú kiindulása lehetne az úgynev. bécsi klasszicizmus (Haydn—Mozart—Beethoven) mestereinek új szempontú értékelése és ábrázolása szempontjából.

Igen örvendetes jelenség a legifjabb generáció tevékeny bekapcsolódása a zenetudományi munkába. A Zeneművészeti Főiskolán mult évben megnyílt zenetudományi tanszak munkája reményt ad arra, hogy ezen a téren a jövőben is számolhatunk új, tehetséges és szorgalmas kutatók munkába-állásával.

Szabolcsi Bence — Bartha Dénes

SZEMLE

JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI I.—II.

Sajtó alá rendezte: *Waldapfel József és Szabolcsi Miklós*

Akadémiai Kiadó, 1952

Nincs senki nagy költőink között, akinek megismerése oly sürgőssé tette volna a kritikai kiadást, mint József Attiláé. Nemcsak azért, mert a legnagyobb magyar proletárváltó, egyike legnagyobb költőinknek. Hanem méginkább azért, mert sok versének lappangása, vagy különböző változatokban ismeretes volta következtében csonka, illetve bizonytalan, sőt néha téves képünk volt róla. József Attila páratlanul termékeny, állandó üzemben lévő költői műhelye ugyanis egyrészt szüntelenül termelte és pazarul szórta szét barátai, ismerősei közt a verseit, amelyekről utóbb olykor maga is megfélemedezett, másrészt meg költeményei gyakran továbbalakultak, változtak agyában, úgy hogy némi túlzással szinte azt mondhatnók: nincs is végleges szövegük.

De köztudomású az is, hogy egyetlen költőnknek sem kellett annyit küzdenie gondolatai hamisítatlan kifejezéséért a szerkesztői cenzurával, mint neki, aki a proletáriátust képviselte, még hozzá a fasizmus korában. Hányszor kellett versei élet tompítania, forradalmi mondanivalóját burkolt kifejezésekkel álcáznia, hogy egyáltalán megjelenhessen! Így eshetett meg, hogy például Féja Géza a konjunktúrához igazodó szélkakasnak merészelt bélyegezni őt, mert *Akácokhoz* c. versét a Népszavában és *Dönts a tőkét* c. saját kiadású kötetében más, élesebb szöveggel tette közzé, mint korábban az *Előrsben*, ahol a szerkesztői cenzurához kényszerült alkalmazkodni. De van példa arra is, hogy igazi gondolatát a kézirat fogalmazványban vagy még ott sem, csak előszavában, versei elszavalásakor találjuk meg.

E körülmények folytán a kritikai kiadás általános feladata: egy költői mű teljes és hiteles szövegének megállapítása, keletkezése körülményeinek tisztázása József Atilla esetében kivételesen nagyméretű kutatómunkát és különösen gondos és éber ítéletet követel. Eléggé mutatja ezt az első kísérletek tökéletlensége, amelyek József Attila összes műveinek betakarítására történtek. Németh Andor pl. 1938-ban még nem közölhette a *Dönts a tőkét* és a *Külvárosi éj* c. köteteket, az előbbinek — amelyet az ügyészség elkobzott volt, — még a címét sem írhatta le, s Bálint György 1940-es kiadása is »Verseskönyv 1931-ből« címmel szerepelteti a tartalomjegyzékben. E kiadásokból szükségszerűen hiányzik a magyar proletárváltó oly klasszikus darabja, mint a *Lebukott*, s oly ismert dokumentumok, mint a *Tömeg*, vagy a *Szocialisták*. Fokozza a zavart, hogy Bálint György elkerülhetetlenül hiányos összeállítása még a felszabadulás után, 1946-ban is változatlanul abban a megcsontított formában jelent meg, ahogy annakidején a cenzura kényszere alatt létrejött, a sűrű József Attila-publikációk pedig kevés tekintettel vannak egymásra. Így olykor azt sem tudja már az olvasó, milyen címen keressen meg egy József Attila-verset. Egy ismert költemény pl. néhol *Haszon*, másutt *Tőkehaszonballada*, harmadik helyen *A tőkehaszon balladája* címen található. E növekedő káoszban végre rendet kellett teremteni, s ennek a kritikai kiadásban történő tudományos tisztázás volt az egyetlen módja.

Feltétlenül helyeselnünk kell tehát, hogy Waldapfel József, mint a budapesti Tudomány Egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének vezetője, már 1948 végén elhatározta a József Attila-kritikai kiadást, Rejtő István, majd Szabolcsi Miklós vezetésével egyetemi hallgatókból nagy munkaközös-

séget szervezett a kutatás elvégzésére, az éveken át tartó kutatás eredményéből pedig a költő verseit *Waldapfel* József és *Szabolcsi* Miklós szerkesztésében az Akadémia két testes kötetben 1952. decemberében napvilágra hozta. Helyes az is, hogy a munkaközösséget Waldapfel egyetemi hallgatókból állította össze, akiknek így módjuk nyílt a kutatás módszereinek elsajátítására. A versek kikeresése egyébként itt valóban olyan nehézségekkel járt, hogy belátható időn belül egy ember nem végezhette volna el, egész munkaközösség kellett hozzá. Hiszen tudjuk, hogy József Attila, különösen pályája első felében, többnyire rövidéletű, elfeledett kis lapokra írt, olykor a szomszéd államok lapjaiba is, s nem kis munka volt kinyomozni, melyek voltak azok. Ha figyelembe vesszük, hogy Petőfi kritikai kiadására a költő halála után majdnem egy teljes félszázadig, Arany Jánoséra pedig éppen napjainkig kellett várunk, s mint egy szovjet író panaszoja, a Szovjetunióban is Puskin műveinek akadémiai kiadása 15 évig készült, Gogolé 18, Uszpenszkijé 15 év alatt nem fejeződött be,¹ megelégedésünknek adhatunk kifejezést, hogy József Attila műveinek kritikai kiadása a költő halála után másfél évtizeddel, négy évi munka után legfontosabb részében elkészült.

A munkaközösség jó munkáját lemérhetjük azon, hogy figyelme kiterjedt olyan lapocskákra, illetve ma már kevésbé ismert lapokra, mint a *Csönd* (Szeged, 1923), a *Jel* (1925), *Ma este*, *Kerek Asztal*, *Diogenes* (Bécs), *A Mi Lapunk* (Losonc), *Indulás* (Losonc), *Ellenzék* (Kolozsvar) stb. Lelkiismeretes, szorgos kutatásuk legértékesebb sikere, hogy 86 eddig ismeretlen verset hozott napvilágra; jelentős eredmény továbbá, hogy az első megjelenés felderítése, illetve a kéziratok megtalálása révén sok esetben lehetővé vált a vers iratása idejének meghatározása; végül a számtalan szövegváltozat révén mély bepillantást kapunk a költő alkotóműhelyébe. Növeli a kiadás értékét a 21 érdekes fénykép és facsimile is, amelyek József Attilát és kéziratait, illetve gépiratait mutatják be. De kiadásunk nemcsak teljességében és hitelességében mulja felül az eddigieket, hanem áttekinthetőségben is. Németh Andor és Bálint György valósággal feje-tetejére állította és teljesen összekuszálta a versek időrendjét, lehetetlenné téve ezáltal, hogy az olvasó képet kapjon a költő fejlődéséről, sőt megnehezítve egy-egy vers megtalálását is. Még Kardos László különben jól használható kiadása is, mint a bíráló annakidején rámutatott,² különösen két párhuzamos fejlődési vonalra osztja József Attila művét: kiadott és kiadatlan versek vonalára, még hozzá oly megtévesztő módon, hogy a kiadottakat is a kiadatlanok közé sorolja, ha azok csak folyóiratban jelentek meg. Ezzel szemben a kritikai kiadásban a versek elvben iratásuk időrendje szerint sorakoznak; helyüket a második kötet végén levő két — cím- és kezdősor szerinti — tartalomjegyzék mutatja, amely a szöveg lapszámát is, a rávonatkozó jegyzetét is feltünteti. A jövődó kutatókat ez sok fölös nyomozástól és talán tévedéstől óvja meg, olyanoktól, aminőbe a munkaközösség vezetői is beleestek, mikor pl. a Kardos-kiadástól számonkértek volt oly verseket, amelyek abban benne voltak, de ők a megváltoztatott cím miatt nem vették észre.³ Nem tartom lehetetlennek, hogy az *Elvesztett versek* címen felsorolt öt vers-cím is (II. 366.), legalább részben, ilyen meglevő, csak más címen ismert verseket takar.

¹ Zilberstein: A klasszikusok kiadása országos jelentőségű ügy. Irodalomtudományi Értesítő, 1952. 4. sz., 112—113. p.

² Csillag, 1950. júl.

³ Csillag, 1952. aug.

A gyűjtés alapossága, ismétlem, dicséretet érdemel. S mivel számos folyóiratra és napilapra, amelyekbe a fiatal József Atilla dolgozott, annakidején már felhívtam a munkaközösség figyelmét, e téren most már csak egy-két jelentéktelen apró adattal tudom kiegészíteni munkájukat. A kiadás mellőzi József Atillának egy elveszett töredékét, amelyből négy sort évekkel ezelőtt közzétettem.⁴ Igaz, hogy a szóbanforgó strófa megnevezi a Szép Szó azóta áruulóvá lett egyik szerkesztőjét. Nem hiszem azonban, hogy ez elegendő ok volna a versszak kihagyására. A kiadás szerkesztőinek joga van, sőt kötelessége kellően megvilágítani József Atilla és a Szép Szó kapcsolatát, de egy szöveg eltitkolása összeférhetetlen a kritikai kiadás feladatával. Ide tartozik az a túlzott óvatosság is, hogy a jegyzet elhallgatja a *Könnyű, fehér ruhában* és az *Altató* c. költemény ajánlását, nyilván hasonló okból. Nem tud a kiadás Makkai László *Új Magyar Költők* c. antológiájáról (é. n., de minden bizonnyal 1936-ban), mely József Atilla nyolc versét közli, köztük az *Ősz* c. költeményt *A fán a levelek* címen, néhány változattal. Így a negyedik sorban »fönnadt« helyett »könyadt« olvasható, a kilencedik sor egyik változatban sem fordul elő: »Így csinál lelkem is« s a negyedik versszak teljesen különbözik a többi változattól:

Szállhatnak — nem merek.
Meghajlik, remeg
a gally, vár és lépked
a némaság.

Elkerülte a gyűjtők figyelmét a Kárpáti Aurél szerkeztette *Új Magyar Lira* c. antológia is, amely 1934-ben az *Óda*-t és az *Elégia*-t közli József Atillától (akinek ekkorbeli el-nem-ismertségére jellemző, hogy az antológia ugyanakkor valami Nagy Gusztávtól és Szondy Margittól 3—3 verset közöl), az *Óda*-t azzal az eltéréssel az ismert változatoktól, hogy negyedik részletében »Csillagképek rezegnek benned« helyett ez áll: »Göncölök horgonyoznak benned«, a Mellék-dal pedig még hiányzik, — az *Elégia*-ban a 40. sor »Álmodznak telt, zsi bongás-szölvők«, míg később a »telt« jelző gyorsra, illetve másutt víg-re módosult, a 14. sor pedig »feloldja lassan a tömény«, amelyből a Medvetáncban már elhagyja a »lassan« jelzőt. Mentse e kiegészítések aprólékosságát, hogy mint Blagoj mondja: »a zseniális író műveiben minden sor, minden szó drága nekünk.«

A szövegek lehető teljes felkutatása azonban a kritikai kiadás elkészítésének alapja ugyan, de nem is több annál. Ezután következik még az anyag kritikai feldolgozása. Ennek megítélésénél az a kérdés merül fel, helyesen állapította-e meg a kiadás a különböző változatok közt a leghitelesebbet, helyére teszi-e őket időrend és a szöveg jellege, típusa szerint, megadja-e keletkezésük körülményeiről. stb. a szükséges felvilágosításokat.

A legfőbb kérdés a helyes, hiteles szöveg kiválasztása. József Atillánál, aki, mint utaltunk rá, állandó küzdelmet folytatott a szerkesztőségeken és ügyészségeken át működő fasiszta cenzurával, fontos és nehéz kérdés olykor annak a szövegváltozatnak a megállapítása, amely a költő legigazibb szándékát kifejezőnek tekinthető. Általában tudvalevőleg a szerző életében megjelent utolsó kiadás szövegét tekintjük hitelesnek. De, mint Blagojék cikke igen helyesen figyelmeztet, ezt az elvet nem szabad mechanikusan alkalmazni. Hiszen megeshetik, hogy a költőt a cenzura az utolsó alkalommal is olyan kifejezés használatára kényszerítette, amely elfátyolozza, vagy éppen meghamisítja

⁴ Magyarok, 1948. jan.

igazi mondanivalóját. Minden bizonnyal ez az eset áll fenn a *Munkások* utolsó sorával, amely mindannyiszor így jelent meg: »szegzi az Ember öntött csillagát«. Még a költő sajátkezűleg javított gépirásos szövegében is ez olvasható. Ha a betűhöz ragaszkodunk, ezt a szöveget feltétlenül hitelesnek kell tartanunk. Ha azonban tudjuk — s a jegyzet is beszámol róla —, hogy József Attila a sort »vörös csillag« szöveggel szavalta, továbbá, hogy az »öntött« jelző e helyen csöppet sem kifejező, azt hiszem, nem lett volna a költő önkényes vörösfestése, ha a szöveget a hagyománynak és a költő kétségtelen szándékának megfelelően kijavították volna.

Annál meglepőbb, hogy a szerkesztők ezúttal a mechanikus megoldás mellett döntöttek, mert más esetekben rászánták magukat a költő szövegének némi megváltoztatására, pedig ezekben az esetekben nem hivatkozhatnak arra, hogy cenzura-eltorzította szöveget állítottak helyre. Arra az eljárásukra gondolok, hogy József Attila azon verseit, amelyeket a huszas években, az »izmusok« akkori divatát követve, interpunkció nélkül írt, írásjelekkel látták el. Itt rá kell mutatnom, hogy József Attila nem oly rövid ideig rekedt meg e modorban, mint a jegyzetek állítják. Eszerint ugyanis csak 1926—7-ben fogadta el ezt a »külsőséget«. Azonban a jegyzetek egyéb helyeiből is kitűnik, hogy 1924—28-ig írt interpunkció nélküli verseket, így már 1924-ben (ld. I. 417. p.) s még 1928 február 10-én is (Két dal, I. 443. p.). Az írásjelek önhatalmú kitevését a szerkesztők azzal indokolják, hogy azon versekben, amelyeket József Attila később felvett a köteteibe, maga is pótolta a vesszőket és pontokat, 1931-ben pedig egy bírálatában már elítélőleg is nyilatkozott az írásjelek hiányáról; végül az interpunkciók kiegészítése »nem egyszer a megértés komoly akadályát küszöböli ki« (I. 355. p.) Azon az alapon azonban, hogy a költő később elítélte az interpunkció hiányát, magukat a kérdéses verseket is el lehetett volna hagyni, hiszen József Attila a szóbanforgó bírálatban az efféle futuristáskodó-dadaizáló verseket is elítéli. De ha a költő túljut egy fejlődési fokon, jogunk van eltörölni vagy átdolgozni akkor írt műveit vagy azoknak jellegzetességét? Ha elfogadjuk ezt az elméletet, le kell mondanunk az író fejlődési vonala megismeréséről. S vajjon az, hogy a közérthető, világos beszéd hívei vagyunk, feljogosít-e bennünket arra, hogy a »megértés akadályainak kiküszöbölése« érdekében világosabbá tegyük a költő verseit, mint ahogy megírta? József Attila nem tudott volna talán világosabban beszélni, ha akart volna, s csak idegen segítséggel tudott világosan írni? De hiszen József Attila ebben a korszakában éppen homályos és kusza akart lenni! E verseknek lényegéhez tartozik a homályosság: épp a világnak és a költő lelki tartalmának irracionális voltát akarja kifejezni. Az interpunkció elhagyása az »izmus«-lírásban nem »külsőség«, hanem a stílus egyik eleme, a vers irracionális voltának hangsúlyozása, szerkesztet-nélküli szerkesztésének külső jele. Ezért az irracionális jelleg enyhítése a vers átfestése, József Attila fejlődése egyik szakaszának elhomályosítása, szerkesztői önkény, oly eljárás tehát, amely a kritikai kiadásnak épp az alapelveivel szöges ellentétben áll. E súlyos ítéletet természetesen lényegesen enyhíti, hogy a jegyzetek minden esetben megemlítik, ha interpunkció nélküli versről van szó.

Az anyag feldolgozásának egyik legfontosabb kérdése a versek keltezése. Kiadásunk e téren jókora lépéssel vitte előre ismereteinket, de sajnos, ennek ellenére csak kritikával használható. Ahol ugyanis elsőnek látszó megjelenések és a kéz-, — illetve gépiratokon található dátumok híján a szerkesztők a maguk ítéletére voltak utalva, ott bizony gyakran az indokolást még csak meg sem kísérlő döntésekkel találkozunk. Néhány példa: Érthetetlen, miért teszi a

kiadás 1924-be az *Istenem én nagyon szeretlek*-et, mikor első megjelenése 1928. Az *Erősödik* 1926. dec.-ben jelent meg először, maga a vers, a költő 21. évére utalva, megerősíti, hogy ekkor is íródhatott, a szerkesztők mégis 1925-re teszik minden indokolás nélkül. A kiadás kategórikusan kijelenti, hogy »*A menyeei, páncélvonat*«-ot József Attila Bécsben írta 1926 tavaszán. De e semmivel sem támogatott határozottságban annál inkább megírog bizalmunk, mert *A világ ha elbujdosat* c. versről (amelyet együtt küldött el a költő az előbbivel) a jegyzet már óvatosabban azt állítja: »valószínűleg Bécsből, 26 tavaszán küldte el.« *Mikor a szeretők* 1927-ben jelenik meg — a szerkesztők mégis, nem tudni miért, kereken kijelentik, hogy »1926 tavaszáról«. A *József Attila* 1928. ápr.-ban jelent meg először, a szerkesztők mégis 1925-re teszik, mert József Jolán majdnem két évtizeddel később úgy emlékszik, hogy akkor írta. De valószínű-e, hogy a költő három évig várt volna a vers közzétételével? József Jolán késői emlékezésénél nem megbízhatóbb támpont-e a megjelenés dátuma, főleg oly időre vonatkozólag, amikor aránylag már bőven álltak lapok a költő rendelkezésére? A jegyzet pusztá »valószínűleg« szóval indokolja, miért teszi a *Téli éjszaka*-t 1933-ba. Még ennyivel sem indokolja, miért teszi az »*Indiában, hol*« kezdetű verset 1933-ra. Minden indokolás nélkül van a *Nyári délután* 1934-be, a *Mi emberek, Ember, ne félj* 1935-be sorolva, sőt nagyon valószínűtlenül is, mert a két vers tartalmilag és formailag szembeszökően ikertestvére az 1934-ből származó *Eszmélet*-nek. Indokolás nélkül 1936-os a *Bíztató, Ha nem szorítsz, Oszítás után, Zöld napsütés*. Az utóbbi egyébként feltétlenül tévesen következik a kötetben az *Ami szivedbe rejtessz* után, mert egy versszakuk közös, mivel pedig emez 1936. májusban már napvilágot látott a Szép Szó-ban, alig hihető, hogy a költő egy már megjelent verséből önlágiumot követett volna el. Ir dokolatlanul sorolja a kiadás 1937-be a *Csak az olvassa és a Majd emlékezni jó lesz* c. verseket; s ez az elhelyezés az utolsó esetben már azért is valószínűtlen, mert ebben az esetben a költő megint csak önlágiumot követett volna el a korábban már megjelent *Munkások és Levegőt!* c. verséből, ami pedig alig hihető. A legkirívóbban kétes, sőt merem mondani, hibás a *Vasszínű égboltban* c. költemény datálása. (I. 297.). Ez 1934-ben jelent meg először, a kiadás mégis minden indokolás nélkül 1927-re teszi. E merész keltezésnek azonban minden ellentmond. A vers komor, sötét hangulata, mely illik az 1934-es, de nem az 1927-ben még derűsen hetyke József Attilához; a vers hangja, szerkezete, megformálása, mely teljesen az 1933-ból való *Reménytelenül* testvérvé teszi; a valószínűtlenség, hogy a költő teljes hét esztendeig várt volna annak a szép versnek közzétételével, amelyet pedig sokra tartott, hiszen legjobb versei közé, a Medvetáncba is felvette, hét évig, amely alatt három verskötete jelent meg a saját kiadásában; s végül a vers e sorai: »Bajszom mint telt hernyó terül elillant izú számra szét«, hiszen 1927-ben nem bajuszt, hanem körszakállt viselt. (ld. *Ma Lucie* c. versét). A keltezések gyakori indokolatlanságára jellemző a következő mondat az *Engem temetnek* c. versről: »Németh és Bálint 1925-ből keltezi. Inkább 1926-ban írhatta a költő«. Mivel Németh és Bálint éppúgy minden érv nélkül állít, mint a kritikai kiadás szerkesztői, az olvasó a legnagyobb zavarban van, s bizalmi alapon kénytelen választani a különböző szerkesztők között. Lehetséges, hogy e kétes datálások némelyike utólag igazolódni fog. Addig azonban nem helyeselhető, hogy minden bizonyíték nélkül oly határozott kijelentések történjenek, mint aminőket kiadásunk szerkesztői tesznek. Ha egy vers keltezésére egyelőre nincs biztos támpontunk, meg kell mondani datálása bizonytalanságát. A szerkesztők által követett eljárás megtévesztő.

A kritikai kiadás egyik kérdése a datálás mellett az anyag elosztása. Ebben a tekintetben egyetértünk a szerkesztők eljárásával, legfőlegbb azzal szemben van némi kételyünk, helyes volt-e, hogy a *Kedvesem betegen* c. költeményt (II.336. p.) a *Tréfák, rögtönzések* csoportba osztották, hiszen határozottan komoly igényű vers; ezt bizonyítja művészi színvonala is, meg az is, hogy több változata van, jelöl, hogy a költő keményen küzdött a tökéletes megformálásáért. Mellesleg az is kétes, hogy a vers különböző változatai közül a legjobb-e az, amelyet a Szép Szó annakidején közölt s nyomán a mi kiadásunk a főszövegbe tett, nem jobb-e az, amelyet a jegyzetben közölnek. Kétesnek tartom azt is, hogy a *Zöld napsütés* c. verset (II. 183.) helyes volt-e a kész költemények közé sorolni, hiszen befejezetlen tartalma és félbemaradt utolsó strófa egyaránt arra vall, hogy a töredékek közt lett volna a helye.

Ha végül kiadásunk jegyzeteit vizsgáljuk, ezek fő jellemvonásainak a rendkívüli szűkszavúságot állapíthatjuk meg. A jegyzetek kötelező és megengedett terjedelmének határai természetesen nincsenek pontosan megszabva, különösen nálunk, mert igen kevés kritikai kiadással rendelkezvén, nem alakult ki e téren szilárd hagyományunk. Ma nagy segítségünkre van ugyan Blagoj—Makogonenko—Mejlah cikke: *A klasszikusok példás kiadásáért és A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*.¹ De még e hasznos útbaigazítások után is, ma is elég nagy mértékben a szerkesztők tetszésétől függ, hogy a műre vonatkozó tudnivalók mekkora körére terjednek ki magyarázataikban. *A magyar klasszikusok kiadásának szabályzata* szerint a jegyzeteknek tartalmazniok kell mindazt, amit a kutatás a mű keletkezéséről és további történetéről kiderített; »a mű egészére és egyes részleteire vonatkozó magyarázatokat is csak a legszükségesebb esetben.« De hogy a szerkesztő mit tart a legszükségesebb esetnek, bizonyos mértékig egyéni megítélés dolga. Kiadásunk jegyzetei jóformán csak a legszűkebb értelemben vett textológiai észrevételekre szorítkoznak, a versek megjelenési helyének, idejének s a változatoknak közlésére. Néhol éles szemmel észreveszik, hogy az eddigi kiadásokban tévesen egvnek vett versek — mint pl. a *Négykézláb másztam* és *Le vagyok győzve* (II. 236 és 238. p.) — egymástól független, különálló darabok. De egyébként nem magyaráznak és nem foglalnak állást, néha még abban a bizonyos »legszükségesebb esetben« sem. Egy szó magyarázatot sem fűznek pl. József Attila szürrealista verseihez, mégpedig nemcsak az egyes versekhez nem, de általában a szürrealizmusról, annak történeti háttéréről, eszmei és stilisztikai forrásairól sem adnak semmi útbaigazítást. Eszükbe sem jut megkísérelni az oly homályos versek magyarázatát, mint pl. a *Medáliák* — pedig legalább is utalniok kellett volna ezek alig érthető voltára, ahelyett, hogy úgy adnák őket, mintha a legtermészetesebb versek volnának, s az olvasó csak a saját értelmetlenségére vethet, ha nem érti őket. Amellett a jegyzetek nem is következtetéseket e téren; a *Munkásokról* pl. közlik Horváth Márton kommentárját, az *Eszmélet* c. valóban magyarázatot igénylő versnél már csak utalnak Horváth Márton érdekes fejtegetéseire, — a többi vershez azonban, amelyeket Horváth Márton nem elemzett, semmiféle magyarázatot nem fűznek. Pedig nem tartozik-e *A Dunánál* történetéhez, hogy szerkesztői felszólításra, a Szép Szó történelmi különszámának bevezetőjéül, tehát alkalmi versként íródott? Elég-e helyett annvit mondani, hogy itt és itt jelent meg először? S fontos és részleteiben nehézségeket

¹ A Magyar Tudományos Akadémia I. oszt.-ának Közleményei, 1952. 45—53. l.

rejtő versről lévén szó, nem lett volna-e hasznos megemlíteni, hogy Trencsényi-Waldapfel Imre a Köznevelésben elemzést adott róla? A jegyzet nem magyarázza meg — hogy taláломra egy-két példát mondjak — az olyan szavakat, mint »telér hajad« (I. 54. l.), nem figyelmeztet, hogy a *Köntösök* második strófájának harmadik sorában : »tapad, szorul, ölel, fujt és mar« a »fujt« nyilván nem multidő, hanem a »fojt« szónak tájszólási alakja, stb. A személyneveket néha értelmezik, néha nem, teljesen következetlenül: megmondják például, hogy kicsoda Gebe Márta, Luca vagy Somogyi Loli, de azt már nem, hogy ki az a Zajti Ferenc (II. 73.l.), vagy Vágó Márta, akihez a költő egy sereg verset írt. Egy szó megjegyzés nélkül közlik József Attila versét Kosztolányiról, nem magyarázva meg, milyen kapcsolat folytán jutott eszébe a tőle politikailag oly távolálló, idősebb költő halálát meggyászolni. Vagy nem volna-e hasznos, József Attila útját, életét, kapcsolatait megvilágító, ha egy-két szó jellemzést kapnánk az oly teljesen elfeledett lapokról, mint a Csönd, Jel, A Mi Lapunk, Diogenes, Kerek Asztal, Ma Este, Békésmegyei Közlöny, Új Harcos, stb., e lapok szerkesztőiről, munkatársairól, irányáról? Nem adna-e egy vonást József Attila fejlődéséhez, ha a jegyzet megemlítené, hogy pl. a Diogenes Bécsben jelent meg, az emigráns Fényes Samu szerkesztésében s élesen harcolt a Horthy-rendszer ellen? hogy a losonci A Mi Lapunk cserkészlapként indult, de a szlovákiai baloldali magyar fiatalság lapja lett? Nem tartozik-e a versek történetéhez, nem lett volna-e érdemes említést tenni némelyik költemény megzenésítéséről, arról, hogy a *Betlehemi királyokat* Reinitz Béla is, Farkas Ferenc is, a *Dudoló*-t Ránki György, a *Medvetánc*-ot Farkas Ferenc a *Ringató*-t Kadosa Pál, a *Mama*-t Reinitz Béla is, mások is, az *Altató*-t Kerekes János megzenésítették? A szerkesztők azon eljárására, hogy olykor bizonyítás nélkül, mint kétségtelen igazságot jelentenek ki kétes dolgokat, a keltezéseken kívül is találunk példát a jegyzetekben. Így a szerkesztők szerint Illyés Gyula *Szolga* c. verse nem József Attilának szólt, hanem egy azóta árulóvá vált disszidens publicistának. (II. 429.) Örülünk ennek a fontos hírnek. De mivel ellentétben áll az egykori irodalmi köztudattal, sőt egykori meg-nem cáfolt sajtóközleményekkel is, kívánatos lett volna, ha a szerkesztők közlik, honnan merítik érdekes értesülésüket. Az ilyen nem igazolt állítás a kritikátlan olvasóra ellentmondást nem tűrő bizonyosságként hat — ami nem illeti meg, — a kritikus olvasó pedig nem tudja, mit kezdjen vele, mennyire becsülje. Rikító példája a nesze semmi, fogd meg jól- magyarázatnak, mikor a jegyzet József Attila *Harag* c. költeménye kezdősoraihoz : »*Busulsz-e Pista?* . . . A tépett esőben szél vergődik, mint hálóban a hal«, szószertint a következő magyarázatot fűzi : »Pista : Barta István ügyvéd« (II. 406.) Se többet, se kevesebbet. Kételety nem ismerő határozottsággal, apodiktikusan, egyszerűen közli ezt velünk. Hogy a szerkesztők honnan tudják ezt oly biztosan, miért tartozunk elhinni állításukat, titok. Nem árulják el azt sem, hogy melyik dr. Barta Istvánról van szó a valószínűleg elég nagyszámú egykori dr. Barta Istvánok közül, ki volt, miféle ember volt ez s milyen szellemi kapcsolat állt fenn közte és a költő között. Pedig így teljesen semmitmondó, üres hangcsoport számunkra ez a név, s az is meggondolandó, hogy ha a jegyzet most nem közli, amit erről tudnak, később, a kortársak halála után végkép lehetetlen lesz felderíteni a dolgot. Et nunc venio ad fortissimum : Barta István nevű ügyvéd határozott tudomásom szerint nem is volt József Attila környezetében; volt egy Barta nevű ügyvéd — Hatvany Bertalan ügyvédjének, Wilhelm Károlynak irodavezetője, Zsolt Béla hódolója és barátja —, de azt Gyulának hívták . . .

De, ismétlem, a kiadás elmulasztja olykor a szükséges állásfoglalást is. Vagy nem kellett volna-e a *Szépség holdusa* c. kötetnél rámutatni, hogy a gyermekfővel írott könyv l'art pour l'art-os, vallásos és irredenta elemei nem a magáratalált, érett, igazi József Attilát tükrözik, csak kamaszkori környezetének szellemét? Nem kellett volna-e egy-két magyarázó és irányító megjegyzés a Freudot ünneplő *Amit szivedbe rejtész* c. költeményhez? A kiadás némely, a freudizmus hatására árulkodó versnél rámutat e hatásra és annak káros voltára, máskor azonban megfélekedzik erről. Korrigálnom kell még, illetve kiegészítenem a jegyzeteknek néhány adatát: Pákozdy Ferenc hírhedt bírálata a Társadalmi Szemlében nem 1935-ben, hanem 1933-ban jelent meg; a *Versek Könyve* (amelyben az *Indiában, ahol* c. vers napvilágot látott) nem 1945-ben jelent meg először, hanem 1943-ban; *A város peremén-t* József Attila 1933-ban felolvasta a La Fontaine társaságban, az egyetlen irodalmi társaságban, amely tagjai közé választotta őt; s végül megemlítem, hogy a *Levegőt!* 1936-ban — emlékezetem szerint megcsönkítva — megjelent a *Reggel* c. hétfői lapban.

Kifogásaink nagy száma talán azt a benyomást kelti az olvasóban, mintha a kiadásról túlnyomóan kedvezőtlen volna a véleményünk. Pedig tárgyunk, a kritikai kiadás természetéből folyik, hogy rövidebben végezhetünk azzal, amivel egyetértünk, mint gáncsaink felsorolásával. A kiadás végeredményben gazdagodása irodalmi életünknek. Ha vannak is vitatható mozzanatai, sőt kétségtelen fogyatkozásai, ezek nem takarhatják el előlünk, hogy eredményes kutatás és figyelemreméltó szövegkritikai megfontolások eredménye. Utána teljesebben, és pontosabban ismerjük József Attilát, mint eddig: gazdagabban művét, hézagtalanebbül fejlődését és tisztábban műhelye titkait. Megelégedéssel tölthet el bennünket, hogy másfél évtizeddel a költő halála után ily érdemes lépést tett irodalomtudományunk egy végleges kritikai kiadás felé. Bár a fordításokat és prózai írásokat tartalmazó harmadik kötet még nem jelent meg, József Attila verseinek e szövegkritikai feltárása máris nagy lehetőségeket nyújt és néma, de annál sürgetőbb felszólítást intéz tudományunkhoz a költő művének irodalomtörténeti feldolgozására.

Komlós Aladár

ARANY JÁNOS NÉPDALGYŰJTEMÉNYE

Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost

Akadémiai Kiadó, 1952

Arany János halálának hetvenedik évfordulóját a Magyar Tudományos Akadémia a költő összes műveinek új, tudományos kiadásban sajtó alá rendezésével ünnepli. Ez alkalmából most — hosszú évtizedek mulasztását jóvátéve — az Akadémiai Kiadó gondozásában végre sor került Arany egy rendkívül érdekes zenei kéziratának, dalgyűjteményének kiadására is, melyet *Kodály Zoltán* és *Gyulai Ágost* rendezett sajtó alá.

Bartalus István zeneíró, a kézirat első tulajdonosa (és talán kezdeményezője?) az Aranytól átvett füzetnek ezt a címet adta: »Régi népdalok, melyeket népdalgyűjteményem számára Arany János gyermekkori emlékeiből sajátkezűleg írt le hangjegyekkel. 1874«.

A gyűjtemény kézírata tehát nyolcvan éves. A tudományos és irodalmi világ először Bartalus Kisfaludy Társaság-beli felolvasásából (1883. január 31.),

majd Bartalusnak ezen alapuló közléseiből* szerzett tudomást a nagyértékű gyűjteményről. Merítettek is belőle: elsősorban maga Bartalus, nagy népdalgyűjteményének II. kötetétől (1875) kezdve (Bartalus kiadói eljárásának fogytakozásairól alább még szólunk), majd utána különösen tanítványa, Sztankó Béla, népiskolai daloskönyveinek különböző füzetekben.

Mindez együttvéve csak töredékét teszi a teljes gyűjteménynek. Valósággal hihetetlen és mélyen megszegényítő, hogy a korszak legnagyobb magyar költőjének sajátkezüleg lemásolt dalgyűjteménye annyi ideig kiadatlanul, kéziratban heverhetett (Kodály bevezető tanulmánya érdekes ellentétként felemlíti, hogy egy szorgalmas német népdalkutatónak mekkora utánjárással sikerült Goethe elzászi dalgyűjtésének elveszett dallamait a megmaradt szövegek alapján a nép közt felkutatnia).

Hogy a kézirat első tulajdonosa, maga Bartalus, nem igen törte magát a teljes gyűjtemény kiadásának érdekében, azt éppen Kodály Zoltánnak a most előttünk fekvő új kiadásban tett megállapításai világítják meg egészen új indokokkal. Bartalusnak határozottan érdeke volt, hogy Arany kézírata *ne kerüljön nyilvánosságra* a maga teljességében. Az eredeti kézirat ismeretében ugyanis a legsúlyosabban el kell marasztalnunk Bartalusnak, a kézirat egykori (hűtlen) sáfárának nagy népdalgyűjteményében követett felelőtlenül ködösítő, tudománytalan eljárását. Bartalus félrevezető közlései nyomán ugyanis a közudat azt hihette, hogy az ő kiadványkötetei lényegében kimerítették Arany dalgyűjtését. Ezzel szemben Kodály bevezetéséből és jegyzeteiből most a következők derültek ki:

Az 1873-ban megjelent I. kötet szerkesztésekor Arany kézírata még nem volt Bartalus kezében. Ebben a kötetben kétszer szerepel az »Arany János után«, illetőleg »Arany László után« forrásjelzés. Ezt a négy dallamot valószínűleg Aranyék élőszóbeli közléséből merítette. A II. kötettől (1875.) kezdve azonban már kezében volt Arany kézírata. Mennyit és hogyan használt fel belőle? — Bartalus nyomtatott gyűjteménye II.—VII. kötetében ugyan 90-szer szerepel az »Arany János után« jelzés. Ezekből azonban mindössze 42 való Aranyak előttünk fekvő eredeti kéziratából!* Honnan került ide a többi 48?

Ezekkel kapcsolatban Kodály megdöbbentő felfedezésre jutott: a kérdéses dallamok legnagyobb részének Aranyhoz, Arany dalismeretéhez semmi köze; azok Limbay Elemér *Magyar Dal-Album*, ill. *Magyar Daltár* című csekély értékű, közismert népszerűsítő gyűjteményének 1882—84-ben megjelent III., IV. és V. kötetéből valók, — jelentékeny részben szövszerinti kimásolásban, sokszor kisebb-nagyobb önkényes módosításokkal, változtatásokkal, de forrás szerint felismerhetően mind innen (e tekintetben különösen árulkodó a dalok hangnemi-választása). S ami a legfurcsább: »a dalok közt Limbay saját szerzeményei is vannak s ezt Bartalus nem vette észre. Pedig Limbay az 1885-ben megjelent V. kötethez mellékelte a szerzők névjegyzékét, s ebben nem kevesebb, mint 79 dalt vall magáénak«.

Hogy a kérdéses dallamok valóban Limbay gyűjteményéből kerültek Bartalushoz, azt Bartalusnak a kiadvány alapjául szolgált kéziratós gyűjtő-

* Arany János dalai, 1884 — majd kibővítve *Pesti Napló 1893. május 14.*

* L. Pinck: *Volkslieder von Goethe im Elsass gesammelt, mit Melodien und Varianten.* Metz 1932.

* Pontosabban: a II. kötetben (1875): 13; III. (1883): semmi; IV. (1894): 8; V. (1895): 1; VI. (1895): 11; VII. (1896): 9 dallam.

kötetei is bizonyítják. Erről megint Kodályt idézzük: »Bartalus kéziratának és Limbaynak számai... jó ideig párhuzamosan növekednek. Látni való, hogy a maga elé tett III. kötetből sorjába válogatta a lejegyzendőket; itt-ott ékelődik be egy nem Limbayból való... Valamennyi Limbay-másolat az eredeti hangmagasságában készült.«

Bartalusnak ezt az eljárását aligha minősíthetjük másnak, mint tudatos ferdítésnek, hamisításnak. Miért tette? nem tudjuk. Lehetséges volna, hogy az V. kötet szerkesztésekor (ebben van ugyanis a legtöbb Aranynak tulajdonított, Limbayból átvett dallam) félretette, nem találta az Aranytól kapott kéziratot s abban a tudatban, hogy közönsége számonkéri majd tőle Arany dalgyűjtését, onnan pótolta, ahonnan éppen adódott? Vagy talán az tévesztette meg, hogy saját kézirat gyűjtőkötetében (Kodály ezt is alaposan átvizsgálta és a nyomtatott gyűjteményhez való viszonyát mesteri módon elemzi) ezek a dalok közvetlenül *Arany János saját szerzésű dallamai után* következnek, Kodály meggyőző okfejtése szerint legkésőbb 1882—83. évi feljegyzésben. Talán 12—13 év múltán, 1895-ben, amikor V. kötetét kiadta, már nem emlékezett pontosan, honnan is kerültek ezek a dallamok saját kézirat gyűjteményébe? — Mindenesetre ez az aránylag jobbhiszemű feltevés is rendkívül felületes, elnagyolt munkára vall Bartalusnál.

Bartalus munkájának pongyolaságát az Arany gyűjteményéről különböző helyeken közölt téves és egymásnak ellentmondó adatai is elárulják. Az *Arany János dalai* c. kiadványban (1884-ben) ezt írja: »Hogy mennyire érdekelte [Aranyt] zenénk fejlődése, igazolja az is, hogy mikor a hetvenes évek elején két ízben népdalgyűjtésre vállalkozván összeutaztam néhány megyét, egyszer 100 dallammal s ezek szövegével lepott meg, melyeket — mint a régi idők emlékeit — sajátkezűleg hangjegyzett s néhol más jegyzetekkel is kísért«. Majd alább ezt mondja: »E dalokból gyűjteményemben már eddig is sokat felhasználtam.« — Kodály összevetései alapján most már pontosan megállapíthatjuk, mennyi is volt ez a sok: a mondott időpontig, 1884-ig mindössze 13 dallamot dolgozott fel Bartalus a 148 dallamnyi kéziratból! Igen kínos helyzetbe került volna, ha valaki történetesen számon kéri tőle, mennyit használt fel Arany neki átadott dalgyűjteményéből. — Ilyenféle számonkérésről nem tudunk. Mégis nyilvánvaló: Bartalus a közönség felé mintegy kötelességének érezhette, hogy nyomtatott gyűjteményének hitelét, kelendőségét az addiginál nagyobb mértékben megtámassza Arany János tekintélyével. 1895-ben vagy nem találta hirtelenében a kéziratot, vagy valami más, előtünk ismeretlen okból nem merített belőle* s így fanyalodhatott a fent jellemzett hamisításra. Amikor nyomtatott gyűjteménye lezárásakor, a VII. kötet előszavában (1896.) összefoglalóan szól Arany kéziratához való viszonyáról, ezt mondja: »az Aranytól kapott dalok összege mintegy 150-re tehető« (pontosan 148 dallam). Ugyanott még: »Arany János után csaknem száz népdalt dolgoztam fel«. Amint fentebb említettük, pontosan 92-szer használja az »Arany János után« jelzést. Csakhogy ebben a számban benne vannak a Limbayból másolt, tévesen vagy rosszhiszeműleg Aranynak tulajdonított darabok is! Igazában nem merített belőle többet 42-nél.

* Kodály állapította meg, hogy az V. kötetnek mindössze egyetlen dallama való innen, de az is annyira elváltoztatott formában, hogy Bartalus akár emlékezetből is másolhatta (Bartalus V. 17. sz. = Arany II. 31. sz.).

Érthető, hogy ilyen körülmények közt Bartalus nem nagyon buzgólkodott Arany kéziratának kiadása érdekében. Csak jóval az ő 1899-ben bekövetkezett halála után merült fel a — Bartalus hagyatékából a budai tanárképző főiskola, az úgynevezett Paedagogium könyvtárába került — kézirat teljes kiadásának terve. A Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* c. sorozatában, »Arany János születésének századik évfordulójára, 1917-re kellett volna megjelennie, Sebestyén Gyula szerkesztésében, Gyulai Ágost és Sztankó Béla irodalmi, illetve zenei gondozásában. E terv azonban, előbb a világháborús zavarok és nehézségek, utóbb a kötet két munkatársának, Sebestyén Gyulának és Sztankó Bélának († 1939.) halála miatt nem válhatott valóra«. »Sztankó Béla annak idején szinte egy évtizeden át gyűjtötte a variánsokat Arany dalgyűjteményéhez. Munkája az ostrom alatt elpusztult s így az egészset előlről kellett kezdeni.«*

Bármennyire fájjaljuk is az érdemes Sztankó Béla fáradságos munkájának elpusztulását, mégis azt kell mondanunk: a magyar tudományos életnek talán szerencséje, hogy csak most, Kodály Zoltán gondozásában kerülhetett sor Arany János kéziratának új kiadására. Mert az, amit Kodály most a kiadás dallamai elé írt bevezetőjében és különösen azok jegyzeteiben elénk ad, a magyar zenetudományi munkának olyan kiemelkedő teljesítménye, amit őrajta kívül, az ő rendelkezésére álló páratlan összehasonlító dallamtörténeti apparátus ilyen tökéletes ismerete és világos áttekintése nélkül senki más elvégezni nem tudott volna. Fentebb említettük már, milyen fölényes anyagismerettel, milyen éles szövegkritikai érzékkel boncolta és világította meg, végül is döntő okfejtéssel, Bartalusnak Arany gyűjtéséhez való viszonyát. Az egyes dallamokhoz írt jegyzetei ezen messze túlmenően felölelik az Arany kéziratában foglalt 148 melódia bárhol fellelhető változatainak teljes előfordulási anyagát, a XVII.—XVIII. századi gyűjteményektől (virginálkönyvek, diákmelodiáriumok, egyházi énekeskönyvek, stb.) kezdve, az 1800 körüli, alig hozzáférhető, javarészt feltáratlan verbunkosforrások, a XIX. századi nagy dallamgyűjtemények (Pálóczi Horváth Ádám, Tóth István, Mindszenty Dániel, Almási Sámuel, Kiss Dénes stb.), a multszázadi népszínművek és általában a népies műdalirodalom sok ezernyi dallamán keresztül az új népzenei gyűjtés legújabb, egy-két év előtti felgyűjtött anyagáig bezárólag. Nincs még egy ember széles Magyarországon, aki annyira otthon volna ennek a sokféle ágazó tengernyi dallamváltozatnak minden kérdésében, minden problémájában.

Nagyot tévedne, aki netán azt mondaná erre: mindez tulajdonképpen csak szorgalom és kitartás kérdése; 40 év előtt talán Sztankó is megoldotta volna.** — Nem: Kodály zenetudományi feldolgozó munkájának a példátlan méretű beható anyagismeret mellett másik fő jellemvonása az áttekintés és a forráskritika fölényes biztonsága, a hallatlanul biztos és világos ítélet, kritikai

* A fenti idézetekkel kapcsolatban *Major Ervin* arra figyelmeztet, hogy »Sebestyén Gyula csupán szerkesztője volt a Magyar Népköltési Gyűjteménynek, — Sztankó Béla pedig 1939 tavaszán hunyt el. Kodály Zoltán a Nagyszalontai gyűjtés jegyzeteiben (MNGY. XIV.; megjelent 1924-ben) 4 helyen hivatkozott az »Arany János: Népdalok és dallamok gyűjtemény«-ét tartalmazó XV. kötetre, de még 1931—32 körül is szó volt e gyűjtemény megjelentetéséről«. Ugyancsak Major Ervin figyelmeztet rá, hogy Sztankó Béla az itt mondottnál jóval hosszabb időt, több mint 30 évet fordított az Arany-gyűjtemény jegyzeteinek munkájára. (Ezekbe a jegyzetekbe magának nem állt módomban betekinteni.) — *B. D.*

**Éppen az előttünk fekvő új kiadás jegyzetei bizonyítják, hogy Sztankónak Arany kéziratából történt dallamközlései nem mentesek hibáktól, önkényes változtatásoktól.

érzék, mellyel a döntően fontosat mindig ki tudja emelni a pusztá adatok tömkelegéből; vagyis a diszpozíció mesteri volta, amellyel egy-egy dallamra vonatkozó többletadatnyi adathból csalhatatlan érzékkel kiemeli a lényegeset, különválasztja az esetlegeset, a lényegtelenet a fontostól. — Utólérhetetlenül támogatja őt ebben híres stílusfegyelme, nyelvének kiválóan plasztikus koncentrációja, amely még a legszárazabb jegyzetanyagot is élvezetes, eleven és szemléletes olvasmánnyá formálja.

Annál többre értékeljük Kodály jegyzeteinek ezt az aprólékos pontosságuk mellett is messzi távlatokat nyitó jellegét, mert ilyen természetű, ehhez fogható méretű filológiai munkát eddig nem volt alkalma közölni, — ha csak ide nem számítjuk *A magyar népzene* című pompás összefoglaló tanulmányának ugyancsak bámulatraméltóan gazdag és tömör jegyzetanyagát, vagy még inkább *A Magyar Népzene Tára* I. kötetének az ő irányítása mellett készült jegyzeteit.

E hatalmas és gazdag tartalmú kötettel a magyar zenetudományban eddig nem képviselt újfajta kiadványtípust indít útjára a megújhodott Magyar Tudományos Akadémia: a monumentális *dallamtörténeti forráskiadványok* típusát.*

A második kérdés, amit beszámolóinkban felvetünk, ez: vajjon nem pusztán nagy költőnkkel szembeni kegyeleti aktus irányította-e Akadémiánkat és a szerkesztőket e hatalmas kiadvány megjelentetésében? Vajjon eléggé megindokolja-e a gyűjtemény belső jelentősége, tartalma annak ily óriási kritikai apparátussal való közzétételét?

A kérdés indokolt, már csak azért is, mert — aki modern népzenei gyűjtésünk és kiadványaink ismeretében kezdi lapozni Arany gyűjteményét, első pillanatban könnyen bizonyos csalódást érezhet: a magyar népzene ősrétegéből, az ötfokú, quintelő hagyományból úgyszólván semmit sem talál meg benne; anyagának nagyobb részét a XIX. század második negyedének részben ismert szerzőktől származó divatos városi dalai teszik.

Ezek egyrészt ugyan már maga Arany János a »Társas dalok (többnyire idegen dallamra)« feliratú második szakaszba osztotta, de került belőlük jócskán a »Népdalok és rokon« című I. (fő)csoportha is. Természeténél fogva aránylag legrégebbi a, sajnos, alig néhány dallamnyi III. rész »Kántáló dallamok és gyermek réjék.«

Hogyan lehetséges ez? A XIX. századi népi-nemzeti realizmus nagymestere, »A magyar népdal az irodalomban« c. sokat idézett alapvető tanulmány írója valóban csak ilyen töredékesen, egyoldalúan, mondhatni: városi, értelmiségi orientációval ismerte volna a magyar népdalt?

Népköltési *szövegeink* tekintetéből a kérdés azonnal megoldódik annak megállapításával, hogy Arany e gyűjteményét kifejezetten Bartalus részére, dallamemlékeiből állította össze, benne a népköltési szövegek tehát csak másodrendűen, mint a dallam kiegészítő része szerepelnek. Szöveget dallam nélkül egyáltalában nem jegyzett fel. A dallamokat általában jobban, teljesebben megjegyzi, mint a szövegeket; többször előfordul, hogy egy-egy dal melódiájára még jól emlékszik, szövegére már csak csonkán. A szöveget ilyenkor inkább csonkán hagyja: pedig Erdélyből vagy máshonnan könnyen kiegészít-

* A kiadvány jegyzetanyagával és bibliográfiájával kapcsolatban Major Ervin biz. tag egy sor kisebb-nagyobb jelentőségű adatszerű helyesbítés szükségességére hívta fel a figyelmet. Kritikai megjegyzései most vannak kidolgozás alatt és más helyütt fognak megjelenni. Szerk.

hetné. Az ő példája is azt bizonyítja, hogy a kettő közül a dallam a szóhagyomány maradandóbb, nehezebben felejtett része. — Hogy a magyar népköltés szövegi anyagából sokkalta többet ismert, mint amit itt dallamostul feljegyzett, kétségtelen (ezt e kiadvány egyik igen értékes és tanulságos része: »Arany János népdalidézetei« — Gyulai Ágost összeállítása — is meggyőzően bizonyítja). Erdélyire többször hivatkozik, Krizát is bizonyosan ismerte. De nem érezte magát gyűjtőnek; jellemző, hogy Erdélyi népdalgyűjtő felszólítására 1844-ben semmit sem küldött.

A zenére, a dallamokra vonatkozóan ezzel szemben mindenképpen hitelesnek és véglegesnek kell tekintenünk kézírata tanúságát; valóban azokra a dallamokra emlékezett, azokat ismerte, amelyeket itt egybegyűjtött. Kodály meggyőzően bizonyítja, hogy írásos forrásai nem voltak: »Kótás gyűjteményeket, úglátszik nem forgatott. Könyvtárában éppen csak Bartalus Orpheusa (1869.) és I. kötete (1873.) volt meg. Amabba még tett néhány bejegyzést, az utóbbiba semmit... Ha ismerte volna Füredi, Mátray kiadványait, aligha írt volna le olyan dalokat, amelyek azokban is megvoltak. Erdélyire többször utal, zenés gyűjteményre soha. Több apró jele van, hogy dallamait leírva sohasem látta, hibái is ezt bizonyítják. Hallás után tanulta, s maga erejéből igyekezett kótába szedni. S hogy öreg korában, megromlott látása ellenére sem restelte 148 dallam leírásának, sőt letisztázásának fáradságát, minden szónál ékesebben bizonyítja, mennyire meg volt győződve szöveg és dallam szoros összetartozásáról és így a dallamnélküli népdalkiadványokat csak tökéletlennek tarthatta«.

Más, 1830—40. körül másolt dallamgyűjteményekkel való sűrű találkozásai (Mindszenty, Tóth István, Almási) azt bizonyítják, hogy Arany dalismerete valóban megfelel a kor divatos magyar dal-repertoárjának. Amazokkal közös vonása a paraszti szóhagyomány mélyebb, ősbibb rétegével szembeni bizonyos közömbösség. Sajátlagosan Arany esetére vonatkozóan, Kodály igen finoman boncolja ennek a jellegzetes magatartásnak helyi, szociális gyökereit is. Ezt mondja: »Szalonta már Arany gyermekkorában sem tartozhatott a legrégisebb helyek közé. Új település, ezenkívül a Bocskay hajdúk nemesi öntudata, másrészt a fejlett iskola is hozzájárulhatott a hagyomány ősrétegének elfakulásához... Nincs semmi jele, hogy Arany érintkezett az alacsonyabb műveltségű analfabéta réteggel vagy az ősbibb hagyományú pásztornéppel. Hisz egész élete hatalmas felfelé törekvés volt. Így... akadály volt, hogy a helyszínén, saját környezetében ismerje meg a legrégibb hagyományt. Ezért is kutatta szüntelen a régiséget, mert vékonynak érezte maga alatt a hagyomány talaját«.

Ugyancsak az életrajzi adatok világánál kapunk magyarázatot a III. rész (Kántáló dallamok és gyermek-réják) feltűnő rövidségére. Ez »talán az életrajzok sokszor ismételt állítását igazolja a gyermek Arany elvonuló természetéről. Nem valószínű, hogy a szalontai gyermekek olyan kevés játékot tudtak, csak Arany nem igen vett részt bennük«.

Ezek az adatok pontosan kijelölik Arany kézíratos gyűjteményének helyét és értékét elsővonalbeli népdalismereti-dallamtörténeti forrásaink sorában, a *Pálóczi Horváth Ádám* Ötödfélszáz Énekeitől (1813.) *Tóth István, Mindszenty Dániel* kézírataitól (1832.), *Füredi, Mátray, Szini, Bartalus* nyomtatott közlésének soráig terjedő fejlődés vonalában.

A magyar dallamtörténet, a népdalismeret fejlődéstörténetének vizsgálatában rendkívül érdekes és tanulságos feladat lesz majd, Arany gyűjtését

összevetni Pálóczi Horváth Ádám ugyancsak most sajtó alá került *Ötödfélszáz Énekeinek* (1813.) gazdag dallamanyagával. A két egyformán jelentékeny kéziratos gyűjtemény jellegében sok a hasonló vonás: mindkét költő idősebb korában, tisztán emlékezetére támaszkodva írja össze fiatalabb éveinek dalismeretét, dalkészletét. Mindkettő a *dallamok* feljegyzését, megmentését tekinti fő-feladatának. Horváth Ádámnál is előfordul, hogy a teljesen feljegyzett dallam mellett a szövegnek csak kezdősorára emlékszik, a többire nem; csak-hogy ő ilyenkor — Arannyal ellentétben — legtöbbször hozzákölt, kitoldja a csonkaságot. Ebben is gyűjtő-lelkiismeretességére vall, hogy ilyenkor legtöbbször pontosan jelzi a toldás helyét. Közös vonásuk az is, hogy mindkettő beleveszi a »maga csinálmányát« is, igaz, hogy Horváth jóval bőkezűbben, gátlástalanabb módon, mint a szerényebb, szemérmesebb Arany, kinek magaszerzette dalait csak a költő halála után merete kiadni Bartalus. — Némi különbséget tesz köztük, hogy Horváthnál — gyűjteménye jóval nagyobb arányainak megfelelően (ő több mint kétszerannyi dallamot jegyez fel, mint Arany) — általában eltökéltebb a gyűjtés, a hagyománymentés szándéka; ennek megfelelően nála (legalább is néhány darabban) szóhoz jut a néphagyomány ősbibb, mélyebb, paraszti rétege is (Árgirus nótája, Kállai Kettős, »Amott kerekedik«, kuruc dallamok). Arany kéziratainak nagy értéke ezzel szemben a kótás feljegyzésnek szinte hibátlan pontossága, precizitása, míg a dilettáns Horváth keservesen küszködik dallamainak kótábaszedésével. — A két gyűjtemény egybevetése mindenesetre villámfénnyel megvilágítja a magyar dallamtörténeti fejlődés két jellegzetes etappját, két nemzedéknyi távolságból ölelkező fejlődési fokozatát.

Kodály különös nyomatékkal emeli ki Arany gyűjteményének még egy értékét: »kezünkbe adta vele verselésének titkát. Tudjuk már Szemere Pálhoz írt leveléből, hogy nála zenei fogantatású a vers... Ilyen verselésig csak az a költő jut el, aki a ritmus zenei részének legapróbb elemeit is tudatossá tudja tenni magában, a kótairás útján...«. E tekintetben különösen fontos az új kiadás függeléke: Arany János saját szerzésű dallamainak közlése, Kodály lényegretapintó zenei jegyzeteivel és magyarázataival (e rész szövegeire vonatkozóan — sajnos — nem kapunk jegyzeteket; e dallamok közzétételét nyilván már Gyulai Ágost szövegszerkesztői munkájának lezárása után határozták el). — Különben e néhány dallam művészi-esztétikai szempontból egyáltalán nem jelent kiemelkedő zenei értéket. Megint Kodályt idézzük: »Aranyak önálló, eredeti zenei invenciója nem volt, dallamai ismert dallamok reminiscenciáiból tevődnek össze. Rendkívüli jelentőségük más: világosan megmutatják, hogyan értelmezte, tagolta Arany a megzenésített vers ritmusát. A vers ritmusa [zene nélkül, önmagában] nem mindig egyértelmű« (Ezt éppen Vargyas Lajos legutóbb megjelent verstani könyve*és az azt követő vita tanulságos véleménykülönbségei bizonyították igen meggyőzően); »... semmiféle adatunk nincs rá, hogyan képzelte, hogyan kívánta [Arany] verseinek élőszóbeli előadását. Mert bizonyára élő, hangos előadásban, sőt ahol lehet, megzenésítésben látta a versigazi életét. ... S hogy élete utolsó éveiben saját dallamokkal próbálkozott, ékesen bizonyítja: a vers végső kiteljesedését az énekben látta. Ebben találkozik Goethe-vel«.

* A magyar vers ritmusa. Akadémiai Kiadó, 1952.

A kiadvány méltatása során Szabolcsi Bence mutatott rá arra, hogy Arany dallamai kivétel nélkül hangsúlyos kezdetű, »magyaros« értelmezésben adják a jambikus szövegeket.

* .

Bírálat helyett a fentiekben tulajdonképpen csak beszámolót adtunk ; ezzel is inkább csak mintegy mutatóba szemelgettünk Kodálynak Arany János előttünk fekvő zenei hagyatékával kapcsolatban tett alapvető, messzi távlatokat nyitó megállapításaiból. A magyar zenetudomány művelőinek, a magyar vers, a magyar irodalom kutatójának és általában : a magyar művelődéstörténet minden barátjának hónapokra és évekre szóló tanulságot, feldolgozni való anyagot nyújt ez a gazdag kiadvány. A benne felvetett és a jövőben ennek nyomán bizonyára felvetésre kerülő zenetörténeti-dallamfejlődési-verstani, stb. problémák kivételes gazdagsága feles bőséggel indokolja Arany kéziratának ilyen hatalmas kötetben, példamutatóan gondos szerkesztői munkával történt új kiadását. A magyar tudományos életnek, az Akadémiának kivételes szerencséje, hogy a munka döntő jelentőségű zenei részét éppen a tudományos és művészi alkotó pályájának jelentős évfordulójához érkezett hetvenéves Kodály Zoltán kezébe tudta letenni, akinél alkalmasabb magyarázót, kongeniálisabb méltatót Arany János zenei hagyatéka sem ma, sem bármikor a multban valóban nem is találhatott volna.

Bartha Dénes

MANYSI (VOGUL) NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY III. kötet : MEDVEÉNEKEK
Második rész : AZ OBI-UGOR MEDVETISZTELET — TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK — SZÓMUTATÓ

Munkácsi Bernát hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte *Kálmán Béla*
Bp. 1952. Akadémiai Kiadó. 436 l.

»Kéves gyűjteményes kiadás megjelenési ideje húzódott olyan hosszúra, mint a Vogul Népköltési Gyűjtemény«, írja KÁLMÁN BÉLA kiadványa előszavában. Megállapítását mindenképpen helytállónak bizonyítja az a kereken hat évtized, mely a gyűjtemény I. kötetének megjelenésétől (1892) a III. kötethez készített bevezető tanulmány, meg a tárgyi és nyelvi magyarázatok megjelenéséig eltelt. Pedig MUNKÁCSI a finnugrisztikában szinte páratlanul gyors ütemben tette közzé anyagát (a REGULY-szövegek megfejtését és saját gyűjtését) : a II. és III. kötet 1893-ban, a IV. 1896-ban hagyta el a sajtót. Anyagának mielőbbi közkinccsé tételében elvi megfontolás vezette. »Okulva REGULY sorsán — írja az I. kötet bevezetésében — már útjaim alatt olyan rendszert követtem följegyzéseimben, hogy azoknak tudományos feldolgozása bárkinek, ki oroszul tud, minden különös nehézség nélkül lehetővé váljék. Semmit sem bízva emlékezetemre, vagy a jövő eshetőségeire, minden szöveghez — oroszul, vagy vogul nyelven, a mint a közlő magyarázatait adhatta — azonnal hozzáfűztem a szükséges magyarázatokat ; több esetben pedig magukhoz e magyarázatokhoz is csatoltam (szibériai orosz tájszavakat, vagy néprajzi különösségeket stb. értelmező) jegyzeteket, hogy világosak legyenek előtt is, kik a hely színén nem jártak... Ugyanígy vezetett az elért eredmények használhatóságának lehető biztosítása a kiadandó munkálatok sorrendjének megválasztásá-

ban. Legelsőben is az összes vogul népköltési anyag szövegeinek és fordításainak közlésére törekedtem; mert ez a fődolog, mit a gyűjtőn kívül senki más sikerrel nem végezhet.« (VNGy. I, 025 k.) Ez a meggyőződés sarkalta MUNKÁCSI a gyűjtemény négy »alapkötetének« alig öt év alatt való kiadására.

A kötetek anyagát tárgyi, illetve tartalmi szempontok alapján állította össze. Ebben talán hatással volt rá REGULYNak az a megjegyzése is, hogy »A vogulok népköltését hősi énekekre, medveénekekre és lírai költeményekre lehetne felosztani, melyekhez a himnuszok és imádságok még mint negyedik műfaj volnának sorozhatók.« (Levele BAER akadémiához, idézi MUNKÁCSI VNGy. I, 06.) MUNKÁCSI kiadása is ezeket a »műfajokat« fogja össze egy-egy kötetben, azzal az eltéréssel csupán, hogy egyrészt a himnuszokat és imádságokat nem választja külön az istenek hősénekeitől, hanem azokkal együtt közli a II. kötetben »Istenidéző igék« címen; másrészt hogy I. kötetként a »Regék és énekek a világ teremtéséről« cím alá foglalható darabokat adja, mint amelyek tárgyuk szerint megelőzik a hősénekeket. A III. kötet tartalmazza a medveénekeket, a IV. anyagát pedig »Életképek« néven sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok teszik, melyekhez még a vogul föld helyneveinek összeállítása csatlakozik.

A IV. kötet kiadása után MUNKÁCSI hozzálatott a nyelvi és tárgyi magyarázatok kidolgozásához, valamint »az egyes kötetek tartalmának megfelelő bevezetéseket nyújtó kiegészítő füzetek« (VNGy. I, 026) megírásához. Így jelent meg az első két kötet bevezetéseként a vogul nép ősi hitvilágára vonatkozó terjedelmes tanulmánya (részletekben is NyK. XXIX—XXXII, Ethn. XX—XXI és németül KSz. III—X.). Ha az obi-ugor mitikai képzetekre vonatkozó végső következtetései nem fogadhatók is el teljesen (v. ö. KANNISTO, FUF. VIII., Anz. 183 kk.; KARJALAINEN, Die Religion der Jugra-Völker II, 32), mégis a mű — tárgyi ismereteinek írott forrásokból és közvetlen tapasztalásból fakadó bősége és sokoldalúsága következtében — mindig meg fogja őrizni alapvető jelentőségét a manysi, sőt az egész összehasonlító finnugor néptudomány szempontjából.

A II. kötet második kiegészítő »füzete« 1921-ben jelent meg, s ezzel hosszú időre megszakadt a további kiadványok sora. 1936-ban a NyK. Budenz-kötetében közölt ugyan MUNKÁCSI két medveénekhez való magyarázatokat, »remélvén — mint mondja —, hogy az élet alkonyán sikerül befejezéshez juttatnom a feladatot, melynek munkájára a megdicsőült Mester már az ifjúkor reggeli verőfényében lelkes szeretettel buzdított« (NyK. L, 294). E reménye azonban nem teljesedett. 1937-ben meghalt, s elárvult hagyatéka az Akadémia gondozásába került. Bekövetkezett az, ami eddig alig egy-két kivétellel minden nagyszabású finnugor gyűjtemény sorsa volt, s amire MUNKÁCSI tanulmányútja kezdetén maga is gondolt: anyagának egy jelentős részét már nem rendezhette sajtó alá. A kiadás gondja másokra hárult. Bármennyire iparkodott is azonban MUNKÁCSI kezdettől azon, hogy gyűjtésének feldolgozása »bárkinek, ki oroszúl tud, minden különös nehézség nélkül lehetővé váljék«, — az ilyen tudományos hagyatékok közzététele mindig nagyon nehéz és kényes feladat. Mert akármilyen kegyelettel és szakértelemmel végzi a kiadó a nagy tudományos feladatot, mégis csupán másodkézből merít, s a gyűjtő közvetlen tapasztalatait, élményeit, benyomásait — amiket a legrészletesebb leírás, a legbehatóbb tanulmányozás sem pótolhat — nélkülözni kénytelen. Még aránylag könnyebben megoldhatók az olyan esetek, mint pl. a KANNISTO-féle Wogulische Volksdichtung közzététele, ahol a kiadó, LIMOLA MATTI, mint tanítvány és munkatárs, éveken

át együtt dolgozott a gyűjtővel s alaposan megismerhette a közlésre vonatkozó elgondolásait és módszerét. De egy ismeretlen és (részint a háborús zivatarok következtében) meglehetősen rendezetlen állapotú hagyaték feldolgozása olyan áldozatos munka, amelyenre csak az őszinte, nagy ügy- és tárgyszeretet készítheti a rá vállalkozót.

Az újjáalakult Magyar Tudományos Akadémia mindjárt első öt éves tervébe felvette MUNKÁCSI befejezetlenül maradt életművének kiegészítését s a hagyaték gondozásával KÁLMÁN BÉLÁT, az obi-ugor nyelvek kitűnő ismerőjét bízta meg. A magyar és finnugor nyelvtudomány terén egyiként jártas tudós éveken át tartó lelkiismeretes, odaadó munkája eredményeként 1952-ben megjelent a *Vogul Népköltési Gyűjtemény III. kötetének* második része, a medvénekekhez való tárgyi és nyelvi magyarázatok, valamint — bevezető tanulmányként a kötet tartalmának megfelelően — »Az obi-ugor medvetisztelet« című értekezés. A medvetisztelet, mint MUNKÁCSI a vogulok ősi hitvilágát tárgyaló II. kötet bevezető részének előszavában mondja, egy fejezet a vogul-osztják hitélet köréből (VNGy, II/1, III.), s így a medvénekekkel kapcsolatos tárgyalása szerkezetileg is hasonlóvá teszi a kötetet a MUNKÁCSITól kiadott »kiegészítő füzetek«-hez. A magyarázatok anyagában való tájékozódást nagy mértékben megkönnyíti a csatolt 73 lapos szómutató.

Az obi-ugor medvetiszteletre vonatkozó mintegy 150 lap terjedelmű tanulmány foglalkozik a medvének a folklórban tükröződő származásával, földi viszontagságaival, a vadászat alatti és a medve elejtése utáni szertartásokkal és a medvetorral. MUNKÁCSI alapján tárgyuk szerint csoportosítva ismertet minden manysi és chanti medvéneket, ami az irodalomban akár teljesen, akár kivonatossan, tartalmilag közölve, található. Csak röviden szól a medveeskü szokásáról és jelentőségéről, minthogy erről több értekezés van a legilletékesebbek (MUNKÁCSI, KARJALAINEN és KANNISTO) tollából. Egészen új anyagot tartalmaz viszont a következő, »Medveműnyelv« c. rész, mely a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot nem csak a nyelvész, hanem a néprajzos részéről is. Ugyanez mondható a tanulmány utolsó fejezetéről, mely »A medvetisztelet és totemizmus« címen rendkívül fontos, és az uhorság őstörténetére vonatkozó kutatásokat közvetlenül érdeklő kérdéseket tárgyal.

A medvénekek nagy száma (csak MUNKÁCSINál 39, s joggal feltehető, hogy KANNISTO gyűjtésében is vannak új darabok, hisz a tőle tervezett kiadvány-sorozat IV. kötetét csupa »Bärenlieder« fogja tenni, I. SUST. CI, XXXII. 1.), tartalmának változatossága, tárgyának költői alakítása és színes, csillogó természeti képekben gazdag nyelve mind arra mutat, hogy a medvének igen nagy a jelentősége obi-ugor rokonaink számára. A vallásos medvetisztelet maga ugyan nem sajátos vonásuk, hiszen az általános Észak-Európától Észak-Amerikáig (I. PATKANOV, IOV. I. 125), sőt valamikor egész Európára kiterjedt (I. NyK. L, 5 kk., Ethn. LX, 307), de valószínűleg sehol másutt nem fejlődött ki annyira, mint náluk. A medvetisztelet ugyanis nem csupán azért nevezetes és jelentős az obi-ugorok életében, mert hitük szerint a medve, mint az Égatyá gyermeke, az igazság és főleg az eskü szentségének védője itt a földön, tehát mintegy közvetlenül irányítja és befolyásolja a társadalom erkölcsi életét egyik legfontosabb vonatkozásában. De nevezetes és jelentős azért is, mert a medvetisztelet úgyszólván egész szellemi életük központjává lett. Mindaz a kedély, humor, jókedv, elszabadult képzelet, ami Ob-vidéki rokonaink egykori meglehetősen sanyarú élete során a hétköznapi egyformaságában mégis kibontakozhatott, az mind a szibériai halász-vadász élet legnagyobb eseménye: a félelmes

erdei vadnak, a medvének elejtése köré fonódott. A »hatalmas állat«, a »nyírhej-bocskoros férfi«, a »nagyságos állatocská«, az »Ég fia«, »Ég leánya«, az »állat-öreg«, az »alul-gombos-hatalmas állat«, a »bálványka« engesztelő torán éneklük »ének-értő öregek« a medvénekeket, adják elő sokszor pantomim-szerű táncaikat, az ő szórakoztatására zendül meg az »öt húrú húros hangszer« és játsszanak az északi vadon és tundra színészei »kézcsavargató jeles játékot, lábcsavargató jeles játékot« a medvevadász otthonában, mely ilyenkor »leányvigadó jeles ház, fiúvigadó jeles ház«. Az ünneplésre »leültetett« »szent állat« tiszteletére tréfálnak, mulatnak s gyűlnek össze sokszor igen nagy távolságról az emberek, hogy »a nehéz mindennapi élet közepette néhány egészen gondtalan napot töltsenek el barátaik körében« (KANNISTO, MNy. XXXIV, 206). Ilyenformán a medvetisztelet áthatja a nép egész életét, s jelentősége egyáltalán nem korlátozódik csupán a kultikus megnyilvánulásokra. A belőle fakadó folklór-jelenségek közül legmeglepőbb a dráma csíráinak feltünezése. Ezek a medve szórakoztatására szánt apró jelenetek eredetükben és indítékukban közvetlen párhuzamot mutatnak a klasszikus görögség csodálatos alkotásával, a tragédiával és komédiával. Míg azonban ott a bakkecske-karok kultikus dalaiából és táncaiból Aischylos megteremtette a »legnagyobb és legnehezebb műfajt«, a tajga és tundra mostoha tájain az alakoskodó játék megmaradt a jókedv múltó sziporkáinak, a pillanatnyi ötletek alkalmi felvillanásainak. Még így is azonban, a lírai darabok (»sorsénekek«) mellett ezek a játékok jelentik az eredeti népköltészet élő folytonosságát a hősmondák nemzedékről-nemzedékre szálló hagyományvilágával szemben. Ezek képviselik egy írásbeliség nélküli nép egykorú költészetét — s minthogy ez a költészet a legszorosabb kapcsolatban áll a medve-kultusszal, igen nagyra kell értékelnünk e kultusz jelentőségét az obi-ugorság egész szellemi fejlődésében, sőt egy bizonyos fajta kezdetleges történeti tudatának megőrzésében is. — Erre a körülményre talán nagyobb nyomatékka lehetett volna utalni a bevezető tanulmányban, még akkor is, ha a medvetisztelet művelődéstörténeti jelentőségét a VNGy. IV. kötetéhez csatlakozó tárgyi és nyelvi magyarázatokkal kapcsolatban szándékszik tüzetesen tárgyalni a kiadó.

A művelődéstörténeti értékelésnek — talán éppen elvi meggondolások alapján történő — hiányáért bőven kárpótolnak a medvetisztelet eredetét fejtegető részek. A medve Észak-Eurázia leghatalmasabb vadja, melyet ereje, okossága, általában békés természete miatt az ember valami felsőbb lénynek tartott. Ez magában is elég ok lenne tiszteletére, azonban az obi-ugor medve-kultusznak kétségtelen totemisztikus vonásai is vannak. Ezeket HARUZIN, PAVLOVSKIJ és BÁN fejtegetései alapján KÁLMÁN BÉLA hét pontban foglalja össze, melyek mind igen meggyőzőnek látszanak. Talán legfontosabb az a megállapítása, hogy az eredetmondák a medvével való vérrokonságról szólnak: a hős medveanyától származik, vagy a medve emberi anyától, a rokonság tehát anyajogú kapcsolatra utal (160. l.). KARJALAINEN és HARVA elutasító, illetve kételkedő álláspontjával szemben CSERNYECOV új bizonyítékai és érvei alapján bizonyosnak látja a medvetisztelet totemisztikus eredetét. CSERNYECOV rámutat arra, hogy az agani chantik egyik nemzetsége *pupi sir* 'medve nemzetség', az obi mansyiknál pedig a *por* nemzetség másik neve *pupij sir* ua. E nemzetségnél a medvetisztelet szertartásai titkosak voltak oly értelemben, hogy azokon egy más nemzetségbelinek, pl. egy *mos*-embernek nem volt szabad részt vennie. A nemzetségi ünnepek négy napig tartottak, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a medveős nőstény medve volt, ugyanis a nőstény medvét ünneplik

máig is négy napon át, míg a hím ünneplésének tartama öt nap. STEINITZ kutatásai, mint KÁLMÁN BÉLA megállapítja, megerősítik CSERNYECOV eredményeit. Az obi-ugorok két nagy exogám frátriára oszlanak, melyek közül a *por* nemzetségre a medve-, a *mos*-nemzetségre a ló-kultusz jellemző. A *por* nemzetség kezdetlegesebb műveltségű, totemizmusban élő csoport volt, mely a medvét nemzetség-ősének tekintette. Az anyajogú társadalom bomlása után aztán nagyobb közösségek is átvették az erdők e legerősebb állatának tiszteletét (162 kk.).

A minden lényegeset tartalmazó bevezető tanulmány egyebekben is világos képet ad az obi-ugor medvetisztelet jellemző vonásairól. A mesék és énekek valamint régebbi utazók híradásai alapján megállapítja, hogy a medve származására vonatkozólag kétféle nézet uralkodik: a mondák túlnyomó többsége a medvét az Égatyá leányának (ritkábban fiának) tartja, kisebb része pedig emberi eredetűnek tekinti, vagy fordítva, az embert származtatja tőle. Az előbbi, jóval általánosabb hiedelem nyomát világosan őrzi egy nyelvi tény is: a medve egyik neve, FL. *tāreuy, tārāuy, torou*, KL. *torua*, T. *tarəŋ, tārəŋ* (az északi chanti *tārāw, tār'c* valószínűleg manysi jövevényszó), KÁLMÁN BÉLA megállapítása szerint összefügg a *tārəm* stb. 'ég, isten' szóval, s jelentése 'isten, istenke'. CSERNYECOV (ki a szót birtokos személyragos alaknak tartja s 'istenünk'-nek értelmezi) a nyelvi tényből azt a további következtetést vonja le, hogy a két név közös eredete a képzetek közösségében gyökerezik, tehát hogy a legfőbb isten, *Numi-Tārəm* maga a medve; ő a *por*-nemzetség őse, totemje, míg a *mos* nemzetsége *Kaltəs* asszony, ki egyben a földnek és a nóstény lúdnek a szimbóluma (26. k.). — Mind e megállapítások, tartalmi értékükön túl, elvi szempontból is különösen nagy jelentőségűek, mert megmutatják, hogy nyelvtudomány, általános néptudomány és szociológia, mindegyik a maga útján, mennyire egybevágó eredményekre juthat. Ezek láttán jogos a reményünk, hogy a határtudományok segítségével őstörténetünknek sok homályos kérdésére egyre több fényt tudunk majd deríteni.

Nyelvi és folklorisztikai szempontból egyik legérdekesebb és legtanulságosabb fejezet a medveműnyelvről szóló, mely fogalomkörök szerint csoportosítja a medvére, nemére és korára, testrészeire, valamint a vele kapcsolatos tárgyak, cselekvések elnevezéseire vonatkozó szavakat és kifejezéseket. Ez a rész talán bővebb is lehetett volna. Néhány kifejezést nem találtam benne, pl. *nāləl tilmətītä = jelpiŋ uj linə latxä*: (nyíllal átröpíti = a szent állat lövésének szava) medveműszó (332. l.); vagy *jor poultəp* 'gyalu' (СКОБЛИК) »a medve lábfejének titkos jelzése« (215. l.); *uj tīlät tīlät mam* »állat«, az én »öröpködő, helyemet« (értsd: lázasan dobogó szívemet)' (III. 401), illetve *uj tīlät jorēŋ mam* »állatbeli repeső büszke helyemet (értsd: szívemet)' (III, 419), melyek azért is érdekesek, mert úgy látszik, csak a hiábavaló eskü miatt embergyilkossá lett medve mondja magáról, mikor a bosszúra érkező vadászok fegyvere éri. — Lehet természetesen, hogy az efféleket KÁLMÁN BÉLA nem tartotta szoros értelemben vett medveműszónak, hanem csak képes beszédnek, s elvileg hagyta ki a medveműnyelv szavai közül.

A bevezető tanulmány után következik a kötet tulajdonképpeni fő része, a tárgyi és nyelvi magyarázatok. Ezek egy részét: az első tizenhat ének jegyzetanyagát MUNKÁCSI már véglegesen kidolgozta, ezen tehát a kiadó nem változtatott, legföljebb kiegészítette az újabb irodalomból való egy-egy rövid utalással (pl. 168., 172., 256. l. stb.). A XVII—XXXIX. énekekre vonatkozólag azonban csak a kidolgozatlan, sokszor igen szűkszavú jegyzetekre volt utalva,

sőt három énekhez (XVIII., XXIII., XXXVI.) semmiféle jegyzetet nem talált. Eljárásmódja itt az volt, hogy MUNKÁCSI jegyzeteit teljes egészükben közölte, azokat a részeket pedig, melyek tőle származnak, szögletes zárójelbe tette. Így könnyen megkülönböztethető, mi való tőle és mi MUNKÁCSITÓL.

Technikai jellegű újításai mind fokozzák a kiadvány kezelhetőségét. Nagyon megkönnyíti a jegyzetek anyagában való tájékozódást egyrészt az, hogy az énekeket folytatólagosan számozza, nem mint MUNKÁCSI, aki minden — tartalmi szempontból megállapított — »szakasz« után újra kezdi a sorszámozást. A szövegkiadással való párhuzamot viszont azzal biztosítja, hogy a tartalomjegyzékben közli az énekek eredeti sorszámát is. Talán még fontosabb és igen célszerű újítása az, hogy nem csak a kérdéses ének sorszámát adja meg, mint MUNKÁCSI tette az első két kötetben, hanem a szövegkiadás lapszámát is. Minthogy pedig az egy-egy lapra vonatkozó jegyzeteket külön bekezdésekben csoportosította, melyek élén a vastagon szedett lapszám áll, a keresett adatot könnyű megtalálni — ami igen nagy erénye minden efféle kiadványnak, s ami bizony a MUNKÁCSI kiadta magyarázatokról nem mondható el. Örömmel fogadjuk azt a jó segítséget is, melyet az egyes darabok nyelvjárási hovatarozásának a tartalomjegyzékben való közlésével nyújt a kiadó. Sőt itt talán egy lépéssel tovább is lehetett volna menni, s a magyarázatok elején a följegyzés helye mellett a szöveg nyelvjárását is közölni, mégpedig, ha nem azonos nyelvjárásból valók, mind a REGÜLY-, mind a MUNKÁCSI-féle följegyzését. Ugyanis a kiadványnak nem minden használója tudja közvetlenül, hogy pl. *Jänjy-paul* vagy *Tārax-paul* mily nyelvjáróterületen fekszik (az obi-ugor föld részletes térképét csak a IV. kötetre igéri a kiadó).

A magyarázatok anyaga — amennyire meg tudtam állapítani — a legnagyobb gonddal és körültekintéssel készült. KÁLMÁN BÉLA említ bizonyos »egyenetlenséget« (9. l.), ami a MUNKÁCSITÓL és a tőle származó magyarázatok közt kidolgozás szempontjából mutatkozik. Itt első sorban bizonyára a magyarázatok beható voltára, illetve terjedelmére gondolt. Pedig a mértéktartás inkább használ, semmint árt a munka kezelhetőségének, hiszen a jegyzetek fő, sőt tulajdonképpen egyetlen célja a szöveg minél jobb tárgyi és nyelvi megértését elősegíteni. MUNKÁCSINAK sokszor túlságosan aprólékos, s a közvetlen föladattól eltávolodó jegyzetelési módja zavarja a jegyzetek áttekinthetőségét s nehézkessé teszi használatukat. Ezt mindenki tapasztalhatta, aki csak forgatta a VNGy. I. és II. kiegészítő kötetét. A jelen kiadványban, hála a kiadó okos technikai módosításainak, e szempontból sokat javult a helyzet.

Ebben az összefüggésben föl szeretném hívni a figyelmet egy tulajdonképp köztudomású tényre. MUNKÁCSI rengeteg jegyzetanyaga, mely igen sok apró részletvonással gazdagítja az obi-ugor népekre, főleg természetesen a manysíkra vonatkozó ismereteinket, a további kutatás számára csak nehezen hasznosítható. Ugyanis egy-egy kérdésre vonatkozólag igen sok helyt vannak elszórt kis megjegyzések, melyeket szinte lehetetlen megtalálni, legföljebb véletlen szerencséből bukkanhat rá a kutató. Ezen a szerkezeti bajon — mely egy ilyen gazdag anyagot felölelő műben talán elkerülhetetlen is — csak egy részletes tárgymutató segíthet. MUNKÁCSI, jól érezve ezt, össze is állított egyet az első két kötethez, de az, »tekintettel a súlyos nyomdai viszonyokra« (VNGy. II/1., IV. 1.), nem jelenhetett meg. Ha ez a tárgymutató még megvan, föltétlenül kiadandó volna, leginkább úgy, ahogy MUNKÁCSI maga megszerkesztette. Ha azonban már nincs meg, akkor legalább a IV. kötet magyarázatainak megjelenése után kellene elkészíteni, természetesen mind a négy kötetre vonatkozólag.

Hiszen, mint ZSIRAI megállapítja, »nemcsak a vogullal foglalkozó nyelvészek és folkloristának kiapadhatatlan reservoirja ez a gyűjtemény, nemcsak az ősisége homályában kutató magyar rokon fordul hozzá útbaigazításért, hanem értékes tanulságokat meríthet belőle az emberi lélek kezdetleges megnyilatkozásait fürkésző összehasonlító néptudomány is«. (Fgr. Rok. 551). Tehát nem csupán a szűkebb finnugor nyelvészet, hanem a határtudományok szempontjából is fontos egy ilyen útmutató segédeszköz kiadása. Tulajdonképp csak ezzel lesz teljes MUNKÁCSI nagy életműve, »a finnugor tudomány egyik legnagyobb szabású alkotása«, mert nélküle a dúsgazdag anyagból igen sok minden óhatatlanul rejtett kincs marad a tudományos kutatás számára.

KÁLMÁN BÉLA a tőle kidolgozott jegyzetanyagban egyrészt a megvilágítandóknak ítélt szavakat, kifejezéseket és nyelvtani alakokat magyarázza, másrészt lefordítja, illetve értelmezi a MUNKÁCSI-kézirat orosz és manysi nyelvű magyarázatait, továbbá kijavítja a MUNKÁCSI-szöveg sajtóhibáit és itt-ott fordításbeli pontatlanságait. Ezt az aprólékos, fáradságos, sok türelmet kívánó munkát minden elismerést megérdemlő nagy gonddal végezte. Az eljárásban itt-ott tapasztalható némi következetlenség talán el sem kerülhető egy ilyen sokirányú és hosszú időt igénylő munkánál. Pl. nem tudtam megállapítani, mily szempont szerint válogatta meg a kiadó a manysi szók finnugor kapcsolatainak említését, illetve elhagyását. Több esetben megadja a finnugor megfelelőket vagy jelzi irodalmukat (pl. 261., 264., 307., 320. stb. 11.), másutt (pl. a *χ̄an̄xi* 'hág' igénél, 264. l., és egybeüttl) nem. Ugyancsak nem egészen következetes az alaktani elemek magyarázataiban: sokszor megemlíti a képzőket, ragokat, sőt finnugor megfelelőiket is (pl. 261, 262., 303. 11.), máskor nem szól róla (pl. a *χ̄an̄χ̄altop* 'hágcsó'-ról csak annyit jelez, hogy a *χ̄an̄xi* 'hág, fölhág' igéből származik, de nem mond semmit magáról a képzőről, 264. l., stb.).

Nem találtam teljes következetességet a MUNKÁCSI-féle fordítások pontosabb tételében sem. Általában ugyanis közelebb hozza azokat az eredeti manysi szöveghez, de nem minden esetben. Pl. kijavítja ezt: *tū neilmūw q̄remtē* 'A mint óda érkezünk' (III, 401) erre: 'odaérkezésünk idején' (319. l.), de nem igazítja ki ugyanitt a 128. sor fordítását: *vāpsānl lilitā tq̄l̄ipēm q̄remtē* 'A midőn sógoruk lélekzete megszakadt', pontosabban: 'sógoruk lélekzete megszakadta idején'; hasonlóképp nincs módosítva pl. *nasmūp-tq̄rā tul'neilem* 'szemfedője tűnik onnan elő' (III, 421), ami tulajdonképp, a verbum finitumként szereplő participium perfectum miatt, mult idővel volna visszaadandó.

Az értelmezésekben csak mutatóba akad egy-két kisebb tévedés. Pl. a »Bálványos-tavi-öreg énekében« a 122. sort: *Pup̄χ̄ēn tur ulttē tq̄wimatā* MUNKÁCSI így fordítja: 'Bálványos-tón át a mint evez' (III, 375); KÁLMÁN BÉLA megjegyzi, hogy a sor szószerinti fordítása »(amint) a Bálványostót átevezik (309. l.), holott a *tq̄wimatā* nem tárgyas ragozás, hanem az *-imē-* gerundium-képző birtokos személyragos alakja, vö. VNyj. 45 k.; a képző *ē-*je a birtokos személyrag előtt *ā* lett, vö. VNyj. 6.; a szószerinti fordítás tehát 'a Bálványos tót átevezésben' lenne. — Egy más helyen (296. l.) az É. *sam-vit seye'im* vagy *χot se'imtilom* kifejezésben mindkét igét tárgyas ragozásának fordítja: »a könnyeket törölöm, letörölöm«, pedig az első ige alanyi ragozású, tehát »könyyeket törölök, letörölök« a pontosabb fordítás.

Sajtóhiba alig van a könyvben, azok is lényegtelenek, ilyesmik mint *Jadriten* (Jagdriten 17. l.), *apuska* (a puska, 62. l.), *taufen, lassen* (taufen lassen, 117. l.), *kekekded* (kerekded, 296. l.), *бeжyт* (*бeжyт*, 329. l.) stb. Említésre

talán egy érdemes közülük : a 147. lapon utalás történik a 17-re, a hivatkozott szövejtés azonban nem ott, hanem a 26—27. lapon található.

A gondosan és elvszerűen szerkesztett szómutató K. SAL ÉVA munkája. Igen pontos, megbízható összeállítás, jó segítség annak, aki egy-egy szó magyarázatát illetve előfordulási helyeit keresi. Ezen nem változtat az sem, hogy itt-ott óhatatlanul becsúszott egy-egy kis elnézésből eredő hiba, pl. hogy az *ál* 'öl' épp azon helyekről nincs idézve, ahol KÁLMÁN BÉLA MUNKÁCSI kétféle magyarázatát ismerteti (324. és 344. l.); az *āmp-majt* mellől kimaradt az *uj*, pedig csak ezzel együtt teszi a megadott jelentést: 'kutyához hasonló vadállat'; a *χᾶλι* 'megszűnik, elvész, eltűnik' szó lelőhelyének a 273. lap van jelezve, holott a 275-n fordul elő, — és még néhány ilyen csekélység.

Mindezek a megjegyzések, jelentéktelen hibaigazítások azonban nem érintik a dolog lényegét, azt, hogy KÁLMÁN BÉLA kitűnő segédeszközt adott kezünkbe e kiadvánnyal, mely lényegesen meg fogja könnyíteni a manysi medvéeknek tárgyi és nyelvi megértését. Nem lehet eléggé hangsúlyozni és méltányolni azt a körültekintő gondosságot, amellyel a REGULY—MUNKÁCSI-féle szövegeket összevetette, rámutatva a HUNFALVY-kiadás tévedéseire (pl. 218., 266., 287., 288., 289. l. stb.), de nem hallgatva el erőnyeit sem (pl. 177., 267. l.). Ezekon kívül állandó figyelemmel volt KANNISTO Wog. Vok.-beli adataira, s a CSERNYECOV szótárában található irodalmi nyelvi anyagra is.

Köszönettel adózunk KÁLMÁN BÉLÁNAK a kiadásra fordított sok és nagy készütséget igénylő munkáért, ZSIRAI MIKLÓSNAK a kötet pompás megszerkesztéséért, s a Magyar Tudományos Akadémiának azért, hogy a mű kiadását fölvetette az ötéves terv munkálatai közé. Így »ami az elmúlt korszak egy emberöltője alatt lehetetlen volt, az most, a népi demokráciában, belátható időn belül megvalósul« (8. l.). Ebben a reményben várjuk a IV. kötet magyarázatait és a nagy manysi szótárt. Ha ezek megjelennek, teljessé válik MUNKÁCSI nagy alkotása, s a magyar finnugrisztika is lerója régi adósságát a hazai és nemzetközi tudományossággal szemben.

Sz. Kispál Magdolna

A NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG VITÁJA BÁRCZI GÉZA »A TIHANYI APÁTSÁG ALAPÍTÓLEVELE MINT NYELVI EMLÉK« CÍMŰ KÖNYVRŐL

A MTA Nyelvtudományi Bizottsága február 3-i ülésén megvitatta BÁRCZI GÉZA akadémikus »A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék« című munkáját.

A munkát KÁLMÁN BÉLA bizottsági tag ismertette. Ismertetésében rámutat arra, hogy a munka jóval túlnő szerény címén, egy szórványemlék nyelvi feldolgozásán, ugyanis hangtana és alaktanának a szótövekre és a képzőkre vonatkozó fejezete a magyar történeti nyelvtannak szinte minden fontosabb kérdését érinti, összegez, állást foglal. Mindezek alapján KÁLMÁN BÉLA megállapítja, hogy ez a mű *felszabadulásunk óta a legértékesebb nyelvtörténeti tanulmány*, és vele egy színvonalra csak KNEZSA ISTVÁN akadémikus egy évvel később megjelent »Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig« című munkája állítható.

Rövid tartalmi ismertetés után KÁLMÁN BÉLA a könyv néhány részletkérdésével kapcsolatos észrevételét közli. Ezek közül a legfontosabbak a következők :

1. A 13. lapon a szerző azt írja: »*balatín, bolatín* — szláv melléknévi *blatъnъ*, 'sáros' átvétele«. A fogalmazásból arra lehetne következtetni, hogy a magyarba a szláv *közszo* került át, és a magyarok nevezték el a szláv jövevény-szóval a tavat. Holott — KÁLMÁN BÉLA szerint — a magyarság már egy hasonló hangzású szláv *tulajdonnevet* vett át a tó nevéként.

2. A *kút* szóvégi *t*-jét a szerző hiperurbanisztikus alaknak tartja. KÁLMÁN bővebb kifejtés nélkül felveti azt a gondolatot, hogy a szóvégi zöngés *explozívák* zöngétlenné válása — amire elszórtan már a XIV. századtól kezdve találunk példákat, s a mai magyar nyelvterület egy jelentős részén igen gyakori — bizonyos nyelvjárásokban esetleg már a szóvégi magánhangzó lekopása után megindult.

3. KÁLMÁN rámutat arra, hogy a *brokina* szó fejtegetésénél lehetett volna utalni egy másik hasonló hangzású és ugyancsak egy cserjét jelentő szláv eredetű szavunkra, a *galagonyá*-ra. Ez is jó példa a kétirányú magánhangzó kiegyenlítődesre, ugyanis, bár nyelvjárásaink nagy részében mélyhangú a szó, éppen a Dunántúl közepén van magashangú, *gelegénye* változata is.

4. Az oklevél *johtucou* adatának a szerző által ajánlott olvasásában a *ž* helyett KÁLMÁN *χ*-t ajánl, mert szerinte hasonló hangtani helyzetben nehéz palatális *ž*-t ejteni.

5. A *sorvadó magánhangzók című* résszel kapcsolatban BÁRCZI röviden kitér arra is, hogy a kétnyíltszótagos törvény értelmében kieső magánhangzók is átmehettek előbb egy redukciós fokon. A kérdést azonban nem tekinti bizonyítottnak. KÁLMÁN — hangsúlyozva, hogy bár adatai nem jelentenek bizonyítást, és semmiképpen sem vihetők vissza a XI. századra — mint analógiás esetet megemlíti, hogy a kétnyíltszótagos törvény hatálya alá tartozó szavakban a nyelvterület több részén talált redukált magánhangzót, amely variánsként vagy a teljeshangzós alakkal vagy a kieséses alakkal váltakozik.

6. A diftongusok kérdésében KÁLMÁN — BÁRCZIVAL szemben — óvatosabb megfogalmazást ajánl, s inkább PAIS DEZSŐ véleményét teszi magáévá. PAIS szerint ugyanis: »Azt, hogy a kettőshangzók az egész magyar nyelvközségnek, a nyelvközség minden nyelvjárásának az ejtéséből a XIV. század végéig teljesen kivesztek volna, valószínűtlennek tarthatjuk. A nyelvjárások egy részében, sőt — azt hihetjük — jelentékeny részében tovább éltek azok. A hangjelölésben, a helyesírásban történhetett valami »reform«, amely a kettőshangzók jelölését ez időtől kezdve mellőzte, illetőleg egyik elemüknek a jelével tüntette fel őket« (MNY. XLVI, 111).

7. A *-t* locativusrag nemcsak az ugor nyelvekben mutatható ki biztosan, hanem a permiekben és a finnségben is.

A referátumhoz BÁRCZI GÉZA akadémikus szól hozzá elsőnek. KÁLMÁN BÉLA több részletmegjegyzésével egyetért. Helyesli KÁLMÁN BÉLÁNAK a *balatín, bolatín, brokina* szavakkal, valamint a *-t* locativusraggal kapcsolatos megjegyzéseit. Kifejti, hogy a *kút* szó *t*-je eredetének az eldöntését megnehezíti az, hogy a szó etimológiája sem világos, így egyelőre csak feltevésekre szorítkozhatunk. A *-d > -t* zöngétlenülést e korban magánhangzó után nem lehet kimutatni. A *ž* hangértékében nem tud egyetérteni KÁLMÁNNAL, minthogy itt a palatalizáció nagyon korán bekövetkezett. Hangsúlyozza, hogy a magánhangzók mai sorvadása nem azonos a régi nyelvben lefolyt sorvadással. A diftongusok kérdésének a tárgyalásába nem akar belemélyedni, erre vonatkozó nézeteit a MNY-ben fogja bővebben kifejteni. Itt csak azt kívánja megjegyezni, hogy a diftongusok

folytonosságának a kérdését egyelőre sem nyelvtörténeti alapon, sem elvi megfontolásból nem lehet eldönteni, ehhez az eddigénél sokkal alaposabban meg kell vizsgálni nyelvjárásaink multját és jelenét. Több jel arra mutat, hogy a mai diftongusok más keletkezésűek mint a régiéek. A mai *ou*, *óu* például a Tiszántúl minden valószínűség szerint emfaticus eredetű, míg a régi etimologikus.

A diftongusok kérdésével kapcsolatban PAIS DEZSŐ akadémikus megjegyezte, hogy a jobbgylevelek részletes tanulmányozása is minden bizonnyal sok érdekes adatot fog ehhez a kérdéshez szolgáltatni. Egyes jobbgylevelek ugyanis jelölnek diftongusokat. A kétnyíltszótagos törvénnyel kapcsolatban felveti azt a gondolatot, hogy a sorvadás mellett redukcióna, hangkiugrásra is gondolhatnánk, ami a beszédtempó kérdésével lehet összefüggésben. Hangsúlyozza, hogy ezzel kapcsolatban még sok jelenséget meg kell vizsgálni.

A referátumot több hozzászólás követte. Ezek során BEKE ÖDÖN levelező tag megemlíti, hogy a könyvben az etimológiai fejtegetéseknél túlságosan sok a feltevés. Ő maga — bár elismeri azt, hogy néha szükség van feltevésekre is — nem híve a sok feltevésnek, nincs meggyőződve arról, hogy ezekből valóban lehetne tanulni. Véleménye szerint helyesebb, ha egy szónak az eredetét, a megfejtését nem ismerjük, azt mondani, hogy ismeretlen eredetű.

BEKE sokallja az etimológiák számát is a munkában. Véleménye szerint sok közismert etimológiát is tárgyal a könyv.

PAIS akadémikus és HADROVICS LÁSZLÓ levelező tag hangsúlyozzák, hogy a könyvben az etimológiák még ebben a terjedelemben sem feleslegesek. PAIS részletesen kifejti, hogy a feltevések számát az anyag maga szabja meg. A feltevések igen sokszor viszik előbbre az igazság felderítését, elmemozdítóak, esetleg a későbbi kutatókra is ösztönzőleg hatnak, sőt egyáltalán nem zavarja a feltevések nagy száma a kezdő kutatókat sem, s a tudományos etikába ütközik, ha a tudós a számára esetleg nem tetszetős feltevéseket elhallgatja.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban BÁRCZI akadémikus is megjegyzi, hogy ha több feltevés is felmerült egy-egy kérdésben, ahol lehetett, állást foglalt, de ezekben az esetekben is szükségesnek látta, hogy rámutasson a több megfejtési lehetőségre. Néha egyenrangúnak látta a feltevéseket, ilyenkor állást nem foglalt. A különféle lehetőségek megemlítésével egyúttal a későbbi kutatásnak is alapot ad, rávilágít, hogy milyen irányban lehet elmélyíteni a kutatást.

Több felszólaló is foglalkozott a nyelvemlékfeldolgozás módszerével. TOMPA JÓZSEF kifejti, hogy a tihanyi alapítólevél tárgyalásánál feltétlenül helyes volt a hangtörténeti kérdéseknek ilyen alapos és részletes vizsgálata, de a kódexek feldolgozása például már más módszert követel, más problémákat vet fel. Ezt hangsúlyozza KÁLMÁN BÉLA bizottsági tag, majd PAIS akadémikus is, rámutatva arra, hogy a Halotti Beszéd vagy a dömösi összeírás feldolgozása is más-más módszert kívánna. Ez utóbbiban például egyik legfőbb feladat volna a személynevek megfejtése. Ennek során természetesen felesleges volna a nevek alapjául szolgáló minden közszó etimológiáját tárgyalni, csak azokat, amelyek érvelésünk támogatásához szükségesek.

BÁRCZI GÉZA rámutat arra, hogy a különböző nyelvemlékek feldolgozásához egységes módszert megállapítani nem lehet. A feldolgozásoknak igen különböző típusúaknak kell lenniük, s a feldolgozásnak mindig magához a nyelvemlékhez, annak jellegéhez, sajátosságaihoz kell igazodnia.

TAMÁS LAJOS akadémikus kifejti, hogy a nyelvemlékek feldolgozásakor a történeti háttérrel élesebben meg kellene rajzolni.

A vitát PAIS DEZSŐ akadémikus, a Nyelvtudományi Bizottság elnöke foglalta össze. Összefoglalásában rámutatott a Bizottság üléseinek a keretében megrendezendő ilyen jellegű viták jelentőségére, s jelezte, hogy az egyes részletkérdések megbeszélésén túl, illetőleg ilyen megbeszélések alapján ezeken a vitákon foglalkoznia kell a Bizottságnak elvi kérdések megbeszélésével, s elvi jellegű megállapodásokra is törekednie kell.

Imre Samu
a Nyelvtudományi Bizottság
előadója.

A kiadásért felel: Mestyán János

Műszaki felelős: Farkas Sándor

Kézirat beérkezett: 1953. VII. 17. Terjedelem: 10^{1/2} (A/5) ív, 4 old. melléklet, 1 ábra

Akadémiai nyomda, V., Gerlőczy-u. 2. — 25699/53 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

Ára: 24,— Ft